

T.C.
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

**NESEFÎ'NİN MEDÂRİKU'T-TENZÎL VE HEKÂİKU'T-
TE'VÎL ADLI TEFSİRİNDE İ'RÂB-ANLAM İLİŞKİSİ**

Habip ELÇİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Dr. Öğr. Emrullah ÜLGEN

Bingöl 2019

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
ÖNSÖZ.....	V
ÖZET.....	VII
KISALTMALAR.....	IX

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ, LİTERATÜR DEĞERLENDİRİLMESİ, KAYNAKLARI, NESEFÎ'NİN HAYATI VE TEFSİRİ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ, LİTERATÜR DEĞERLENDİRİLMESİ VE KAYNAKLARI.....	1
A. KONUSU VE ÖNEMİ.....	1
B. LİTERATÜR DEĞERLENDİRİLMESİ.....	2
C. KAYNAKLARI.....	4
II. NESEFÎ VE MEDÂRİKÜ'T-TENZİL ADLI TEFSİRİ.....	5
A. Yaşadığı Bölge ve Dönemin Siyasi ve Sosyo-Kültürel Özellikleri.....	5
B. Hayatı.....	7
C. İlmî Kişiliği.....	7
D. Eserleri.....	8
E. Tefsiri.....	10

BİRİNCİ BÖLÜM

İ'RÂBÜ'L-KUR'ÂN'IN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ, TARİHSEL SÜRECİ VE ÖNEMİ

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ.....	14
A. İ'râbın Sözlük Anlamı.....	15
B. İ'râbın Terim Anlamı.....	16
C. İ'râbü'l-Kur'ân Terimi.....	20
D. İ'râbla İlişkili Bazı Kavramlar.....	21
a. Âmil-Mamûl-Amel.....	21
b. İ'râbın Kısımları ve Alametleri.....	21

c. Mu'rab-Mebnî.....	22
d. Lafzî-Takdirî-Mahallî İ'rab.....	23
II. İ'RÂBÜ'L-KUR'ÂN'IN TARİHSEL SÜRECİ	23
A. Tedvin Öncesi Dönem	25
B. Tedvin Dönemi	28
III. İ'rabın Önemi.....	32

İKİNCİ BÖLÜM

MEDÂRİKU'T-TENZİL'DE İ'RÂB FARKLILIKLARI VE BUNLARIN ANLAM ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

I. GRAMER KAYNAKLI FAKTÖRLER.....	36
A. Nahvî Farklılıklar.....	36
a. Zamirler ve İsmi İşaretlerin Mercileri.....	37
b. Ma'tûfun Âleyhin Belirlenmesi	40
c. Hazfedilen Lafzın Takdiri	43
d. Harflerin Manası ve Terkibi.....	45
e. Car-Mecrûr ve Zarfların Mutaallaklerinin Belirlenmesi.....	50
f. Muhtelif Terkipler.....	53
B. Sarfî Farklılıklar.....	58
II. KUR'ÂN'IN METİN YAPISINDAN KAYNAKLANAN FAKTÖRLER.....	61
A. Kıraat Farklılıklarından Kaynaklanan Faktörler	62
B. Vakf-İbtidâ Faktörü	70
III. MEZHEBÎ FAKTÖRLER	75
IV. MÜFESSİRİN İ'RÂB VECİHLERİNİ TESPİT VE TERCİH EDEREKEN TEFSİRİNDE GÖZETTİĞİ İLKELER.....	79
A. Nahiv Faktörü	79
B. Mana Faktörü.....	83
C. Mezhebî Faktör	85
SONUÇ.....	88
KAYNAKÇA.....	90

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım Neseffî'nin Medâriku't-Tenzîl ve Hekâiku't-Te'vîl Adlı Tefsirinde İ'râb-Anlam İlişkisi adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

... / ... / 201..

Habip Elçi

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Habip ELÇİ tarafından hazırlanan “*Neseî'nin Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl Adlı Tefsirinde İ'râb Anlam İlişkisi*” başlıklı bu çalışma, 29.08.2019 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda (*oy birliği/oy çokluğuyla*) başarılı bulunarak jürimiz tarafından **Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı**'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Ünvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman ENSARİ

İmza:

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Emrullah ÜLGEN

İmza:

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Emannullah POLAT

İmza:

ONAY

Bu Tez, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../ 201.. tarih ve sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Unvanı Adı Soyadı

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

İndirildiği günden beri insanlığı marifetinin nuruyla aydınlatan, geçmiş peygamberleri ve kitapları tasdik eden son kitap Kur'ân-ı Kerîm, sadece içerdiği engin manalarıyla değil lafızlarındaki belagatın ve fesahatın eşsizliği ile de insanlığı bir benzerini getirmekten âciz bırakmıştır. Efendimizin (sav) peygamberliğine kıyamete kadar şahitlik edecek olan Mukaddes Kitap, iman etmeyenleri dahi kendisine hayran bırakmıştır. Her dönemde müslümanlar onun nurunu keşfetmek, sırlarını anlayabilmek ve manalarını çözebilmek için büyük gayret sarf etmişler, bunun için sayısız çalışma ortaya koymuşlardır.

İlk asırdan itibaren Kur'ân üzerinde dilbilimsel çalışmaların yapılmaya başlanması, konunun ehemmiyetini göstermektedir. Tüm müfessirler bir şekilde bu konu ile hemhâl olmakta, bu konuyu tefsirlerinde işlemektedirler. Bu çalışmaları yapanlardan biri de Ebû'l-Berekat en-Neseffî'dir. İlmi birikimini Kur'ân'ı anlamaya ve yorumlamaya sarf eden Neseffî, yaşının ve ilminin olgun döneminde *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil* ismini verdiği bu mükemmel eserini ortaya koymuştur. Zemahşerî'nin *el-Keşşâf* ve Beyzavî'nin *Envaru't-Tenzil* tefsirlerinin bir nevi özeti olan bu tefsir, i'râb konularına veciz bir şekilde değinmiş, farklı i'râb vecihlerini açıklamıştır.

Bu çalışma, Medârik'te yer alan i'râb farklılıklarının anlam üzerindeki etkisi ve doğru manayı tespit etmedeki önemli rolünü ortaya koymayı amaçlamaktadır. Tez giriş ve iki bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde Neseffî'nin hayatı, ilmî kişiliği, yaşadığı bölge ve dönemin özellikleri işlendi. Ayrıca Medârik tefsiri, tefsirin özellikleri, tefsirde takip edilen yöntem ve âlimlerin eser hakkındaki görüş ve yorumlarına yer verildi.

Birinci bölümde i'râbın lugavî ve istilâhî anlamlarının yanında, Arap dilindeki önemi ve anlam üzerindeki etkisi ele alındı. İ'râbü'l-Kur'ân terimi, bu terimin tarihsel süreci ve terimin kullanıldığı farklı anlamlar, i'râbın kısımları ve i'râb alametlerine değinildi.

İkinci bölümde ise i'râbın farklılaşmasında etkili olan faktörler ve bu farklılığın anlam üzerindeki etkisi Medariku't-Tenzîl tefsiri esas alınarak işlendi. Müfessirin farklı i'râb vecihleri arasında tercih yaparken göz önünde bulundurduğu faktörlere dikkat çekildi.

Çalışmamda değerli zaman ve emeğini esirgemeyen, ufuk açıcı fikirleriyle beni yönlendiren değerli danışman hocam **Dr. Öğr. Emrullah ÜLGEN**'e ve yetişmemde emeği geçen bütün değerli hocalarıma şükranlarımı sunarım.

Habip ELÇİ

Bingöl, 2019

ÖZET

Cümlede geçen kelimelerin aldığı konumu, bu konuma bağlı olarak kelime sonunda meydana gelen değişimi inceleyen i'râb, Arap gramerinin temel konularından birisidir. Ayette geçen kelimelerin öğelerine ayrılması, mananın bu öğelere bağlı olarak tespit edilmesi ve kelime sonlarının belirlenmesini konu edinen i'râbü'l-Kur'ân, filolojik tefsirin önemli konularından birisidir. Kelimelerin birbiri ile olan bağımlı nahiv kaidelerini esas alarak inceleyen bu ilim, cümle içerisinde kelimenin aldığı muhtemel terkip vecihlerini açıklar. Bu vecihler arasında belirli esaslara dayanarak en uygun terkihi belirler. İ'râbın mana ile olan sıkı bağımlı ve mananın belirlenmesinde i'râb faktörünün önemini açıklar.

Giriş ve iki bölümden oluşan çalışmanın giriş bölümünde tezin konusu ve önemi, kaynakları, müfessirin hayatı ve tefsirine yer verildi. Birinci bölümde i'râb ilminin kavramsal çerçevesi ve tarihsel süreci işlenildi. İkinci bölümde ise i'râb farklılıklarına sebep olan faktörler ve bu farklılıkların mana üzerindeki etkisi Medârik tefsiri bağlamında ele alındı. İ'râb ve mananın sıkı ilişkisi ve birbiri ile olan bağlantısı ayetler üzerinden vurgulandı. Son olarak müfessirin farklı i'râb vecihleri arasında seçim yaparken göz önünde bulundurduğu esaslar belirlendi.

Anahtar Kelime: İ'râb'l, İ'râb'l-Kurân, İ'râb Farklılıkları

ABSTRACT

Īrab, which examines the position of the words in the sentences, and the changes at the end of the word according to this position is one of the main topics of Arabic grammar. Examining the separation of the elements of the words that are at the verses of the Quran, determining the meanings of these words according to this items, and defining the ends of the words are the topics that Īrabul Quran deals with, which is one of the most significant topics of philological tefsir (commentary). This science whic examining the connection of words with each other based on the norm of the Nahiv, explaining the potential construing of the word in the sentences in many aspects. Among these aspects, it determininig the best construing depending on the specific basis. It is explainig the advanced connection between content and Īrab, and the importance of irab on determination of the content.

In the introduction part of the study, which consists of an introduction and two chapters, the subject and importance of the thesis, its sources, and the life of the exegetes and the commentary Medarik'u-Tenzil are given. In the first part, the conceptual framework and historical process of Īrab has been handled. In the second part, the factors that cause Īrab differences and their effects on the meaning are discussed in the context of Medarik commentary. The intimate relationship of Īrab and the meaning and its connection with each other were emphasized through verses. Finally, the principles that the exegetes considers when choosing between different aspects of Īrab were determined.

Keywords: Īrâb, Īrâb al-Kuran, Īrab Differences

KISALTMALAR

- age.* : Adı geen eser
- (sav)* : Sallallahu âleyhi vesellem
- TDV* : Türkiye diyanet vakfı
- m.* : Miladî
- h.* : Hicrî
- bkz.* : Bakınız
- trc.* : Tercüme eden
- (cc)* : Celle celâluhû
- ev.* : Çeviren
- b.* : İbn
- c.* : Cilt
- s.* : Sayfa
- hz.* : Hazreti
- thk.* : Tahkik eden
- v.* : Vefatı
- yay.* :Yayınları
- (r.a)* :Radiyahallahu anh.

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ, LİTERATÜR DEĞERLENDİRİLMESİ, KAYNAKLARI, NESEFÎ'NİN HAYATI VE TEFSİRİ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE ÖNEMİ, LİTERATÜR DEĞERLENDİRİLMESİ VE KAYNAKLARI

A. KONUSU VE ÖNEMİ

Allah'ın ezeli kelâmı Kur'ân-ı Kerîm önce semâya ardından yeryüzüne indirilmiştir. Yeryüzünde kelime ve lafız kalıbına girmesiyle beraber sahih manasının anlaşılması indirildiği dil Arapçanın usûl ve kaidelerine bağlı olmuştur. Arapça lafızlar cümle içerisine girmeden müfret hâlde ve cümle içerisine girdikten sonra mürekkep hâlde bulunurlar. Müfret hâlde kelimenin yapısı ve manası, mürekkep hâlde ise cümlede yer aldığı konum ve bu konuma bağlı aldığı anlam incelenir.

Arap dilinin yapı taşları harflerdir. Harfler kelimeleri, kelimeler ise cümleleri oluşturur. Cümle, öğelerden oluşur ve her öğe cümleye farklı bir anlam kazandırır. Cümlenin öğelerini tespit etmek cümleyi doğru ve hatasız anlamamanın anahtarıdır. Kelimenin cümlede aldığı konum belirlenmeden cümlenin manası anlaşılmaz. Bunu belirlememek cümlenin ince vurgularının ve derin manalarının ortaya çıkarılmasında yanlış ve hataya düşmeye neden olur.

Cümle içerisinde yer alan kelimelerin konumunun belirlenmesi sahih manasının elde edilmesinde etkili rol oynamaktadır. Bundan hareketle Kur'ân-ı Kerîm'in doğru anlaşılması için cümledeki lafızların konumunu belirleyen i'râbın bilinmesi şarttır. İ'râb kurallarını göz önünde bulundurmadan yapılacak mana hatalı olacaktır. İ'râbın gerekliliği, kullanılan tabirin önem kazandığı, küçük hatalara dahi yer olmayan hüküm ayetlerinde daha çok ortaya çıkar.

Araştırmanın konusu Neseî'nin Medâriku't-Tenzîl adlı tefsirinde ayetlerde yer alan i'râb farklılıkları tespit etmek, bu farklılıklarda etkili olan faktörleri ortaya çıkarmaktır. Ayrıca cümlenin öğelerini tespit eden i'râbın mahiyetini belirleme, i'râb farklılıklarının nedenlerini inceleme ve bu farklılıklarda etkili olan faktörleri tespit etmektir. Özellikle i'râb farklılıklarının mana üzerindeki etkisini inceleme ve i'râb mana ilişkisinin doğru manayı elde etmedeki tesirini kanıtlamaktır.

B. LİTERATÜR DEĞERLENDİRİLMESİ

Klasik dönemde kendisiyle ilgili yoğun biçimde çalışmalar yapılan bu önemli konu, modern dönemde hak ettiği değeri maalesef bulamamıştır. Kur'ân'ın sahih bir şekilde anlaşılmasında önemli bir yere sahip olan bu konu üzerinde akademik olarak yeterli çalışma yapılmamıştır. Yapılan çalışmalar da daha çok kitap tahkiki, müelliflerin hayatı, i'râbla alakalı teorik bilgiler üzerine yoğunlaşmıştır. İ'râb-mana arasındaki sıkı bağ, Kur'ân'ın doğru anlaşılmasında i'râbın önemi, i'râb farklılıklarının mana üzerindeki etkisi gibi önemli konular ihmal edilmiştir. Kanaatimizce bunun sebebi modern dönemde Kur'ân'ın bilimsel yönü, sosyal konuları, güncel konulara bakış açısı gibi Kur'ân'ın lafzından ziyade manası ile ilgili konuların ön plana çıkmasıdır. Konu ile ilgili yapılmış bazı çalışmalar şöyle sıralanabilir:

1. İbrahim Durmaz: *El-Kaysî'nin "Müşkilü İ'râbi'l-Kur'ân" Adlı Eserinin Tahlili*

Yüksek lisans tezi olarak 2004 yılında tamamlanan bu çalışma 108 sayfadan ibaret olup giriş ve üç bölümden oluşmuştur. Giriş bölümünde i'râbü'l-Kur'ân ilmi ve bu konuda yazılmış eserler ele alınmıştır. Birinci bölümde el-Kaysî'nin hayatı, eserleri ve müşkil-ü İ'râbi'l-Kur'ân adlı eseri kısaca aktarılmıştır. Kitabın büyük kısmını oluşturan ikinci bölümde eserde geçen dilbilgisi kuralları nahiv ve sarf diye iki bölümde ele alınmış, ayetler üzerinde tatbiki yapılmıştır. Üçüncü bölümde ise kitapta geçen kıraat farklılıklarının gramer kaidelerine göre izahı yapılmaya çalışılmıştır.¹

¹ Durmaz, İbrahim, *El-Kaysî'nin "Müşkilü İ'râbi'l-Kur'ân" Adlı Eserinin Tahlili*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2004.

2. Mehmet Zeki Doğan: *İ'râbü'l-Kur'ân ve Meâni'l- Kurân Açısından Kalem Sûresi ve Tefsiri*

Yüksek lisan tezi olarak hazırlanan bu çalışma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı, yöntemi ve kaynakları ele alınmıştır. Birinci bölümde sûrenin ismi, nüzûl sebebi, i'râbü'l-Kur'ân ve me'ânî'l- Kur'ân açısından değerlendirilmesi aktarılmıştır. İkinci bölümde sûrenin konuları ve tefsiri tafsilatlı bir şekilde zikredilmiştir. Üçüncü bölümde sûrede yer alan hurûf-i mukata'a, yeminler ve kıssalar gibi tefsir usûlü konularına kısaca değinilmiştir.²

3. Harun Abacı: *Kur'ân'ın Anlam Farklılaşmasına İ'râbın Etkisi – Âlûsî Tefsiri Örneği –*

Doktora tezi olarak tamamlanan bu çalışmanın giriş bölümünde Âlûsî'nin hayatı ve Rûhu'l-Me'ânî adlı tefsiri ele alınmıştır. Birinci bölümde i'râb ilmi ve i'râbü'l-Kur'ân'ın sözlük ve terim manası ele alınmış, bu ilmin tarihi süreci, diğer ilimlerle nağlantısı ve bu konuda yazılmış eserler tafsilatlı bir şekilde aktarılmıştır. Üçüncü bölümde i'râb farklılaşması Âlûsî tefsiri bağlamında ele alınmış, i'râb ve mananın sıkı ilişkisi vurgulanmıştır. Âlûsî'nin farklı i'râblar arasında seçim yapmasında dilbilimsel etkenler dördüncü bölümde aktarılmış, son bölümde de dilbilimsel olmayan diğer etkenler dile getirilmiştir.³

4. Emrullah Ülgen: *İ'râbü'l-Kur'ân'ın Tefsirdeki Yeri ve Önemi*

2012'de doktora tezi olarak tamamlanan bu çalışma akademik alanda bu konuda yazılmış en kapsamlı eserlerden biridir. 383 sayfadan oluşan çalışma i'râbü'l-Kur'ân konusunu etraflıca ele almaktadır. Giriş bölümünde tezin konusu ve amacı, kaynakları, literâtür değerlendirmesi ve i'râbın Arap kelâmında yer alıp almadığı tartışmalarına yer verilmiştir. Birinci bölümde i'râbü'l-Kur'ân'ın kavramsal çerçevesi, tarihsel süreci ve bu konuda yazılan eserler detaylı bir şekilde ele

² Doğan, Mehmet Zeki, *Kur'ân'ın Anlam Farklılaşmasına İ'râbın Etkisi – Âlûsî Tefsiri Örneği –*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2015.

³ Abacı, Harun, *Kur'ân'ın Anlam Farklılaşmasına İ'râbın Etkisi – Âlûsî Tefsiri Örneği –*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2015.

alınmıştır. İkinci bölümde i'râb farklılıklarını ortaya çıkaran faktörler Kur'ân'ın metin yapısından kaynaklanan faktörler, lehçe farklılıklarından kaynaklanan faktörler, gramer kaynaklı faktörler ve kişisel ve mezhepsel faktörler başlıkları altında tafsilatlı bir şekilde aktarılmıştır. İ'râb farklılıklarının tespit ve tercihinde gözetilmesi gereken ilkelerin ele alındığı son bölümde bu ilkeler 14 başlık halinde yer almıştır.⁴

C. KAYNAKLARI

İ'râbü'l-Kur'ân ilmi başta nahiv olmak üzere tefsir, sarf, me'âni, kıraat, kitâbet gibi birçok ilim ile bağlantılı olması nedeniyle konu ile alakalı farklı ilimlerden birçok kaynaktan yararlanılmıştır. Nahiv ilmiyle alakalı Halîl Bin Ahmed'in (v. 170/786) *el-Cümelü fi'n-Nahvi'si*, Sibeveyh'in (v. 180/797) *el-Kitâb'ı*, İbn. Serrâc'ın (v. 316/929) *el-Usûl-u fi'n-Nahvi'si*, İbn Cinnî'nin (v. 392/1002) *el-Luma' fi'l-Ârabiyye'si*, İbn. Hacib'in (v. 646/1249) *el-Kâfiyye'si*, Zemahşerî'nin (v. 467/1143) *el-Müfasssal'i*, İbn. Malik'in (v. 672/1274) *Elfiyye'si*, İbn Hişam'ın (v. 760/1360) *Kevâ'idü'l-İ'râb'ı*, Mustafa el-Galâyînî'nin (v. 1306/1944) *Camiû'd-Durûsu'l-Ârabî'si* ve el-Ezherî'nin (v. 905/1499) *Mûsilu't-Tullâb İlâ Kavâidi'l-İ'râb'ından* faydalanıldı.

Araştırma konumuz *Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vîl* tefsirinin yanında özellikle Zemahşerî'nin *el-Keşşaf'ı* ve Beydavî'nin (v. 685/1286) *Envârü't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vîl* adlı eserleri incelendi. Bunun yanında i'râb ihtilaflarına değinen veya farklı i'râbların mana ile ilgisini açıklayan Ferrâ'nın (v. 207/822) *Me'âni'l-Kur'ân*, Zeccâc'ın (v. 311/923) *Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuh* gibi muhtelif eserlerden yararlanıldı.

İ'râb farklılıklarını tercihinde dikkat edilmesi gereken esaslar için Suyûtî'nin (v. 911/1505) *el-İtkân*, Zerkeşî'nin (v. 794/1392) *el-Burhân* adlı eserleri incelendi. Meal olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın çalışması kaynak olarak kullanıldı.

⁴ Ülgen, Emrullah, *İ'râbü'l-Kur'ân'ın Tefsirdeki Yeri ve Önemi*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2015.

II. NESEFÎ VE MEDÂRİKÜ'T-TENZÎL ADLI TEFSİRİ

A. Yaşadığı Bölge ve Dönemin Siyasi ve Sosyo-Kültürel Özellikleri

Ebû'l-Berekât en-Nesefî Mâverâünnehir bölgesinde yetişmiştir. İsmi İslam tarihçi ve coğrafyacıları tarafından verilen ve “nehirin öte tarafı” manasında olan Mâverâünnehir, Ceyhun nehrinin kuzey ve doğusunda kalan bölgeye denilmiştir. Tarih boyunca siyasi, iktisadi ve jeopolitik olarak büyük önem arz etmiştir. Tarihte İslamiyet'ten önce ve sonra birçok medeniyete ev sahipliği yapan bölge kültür, sanat ve medeniyet merkezi hâline gelmiştir. İslam kaynaklarında bölgenin mamur ve müreffeh olduğu, toprağının verimli, hayvancılığının gelişmiş, meyve ve mahsullerinin bol ve çeşitli olduğu geniş bir şekilde anlatılmaktadır. Yine kaynaklarda bölgenin bayındır olduğu, han, yol ve köprülerinin mamur, hayır kurumlarının bol olduğu belirtilir.⁵

Bölge öneminden dolayı tarih boyunca başta yerli Türkler olmak üzere birçok kavim ve milletlerin akınına uğramış, münavebeli olarak birçok hâkimiyet ve yönetim görmüştür. Bölgeye gelen halklar ve yönetimler inanç, kültür ve geleneklerinden izler bırakmış, bölgeye kültürel bir çeşitlilik ve zenginlik kazandırmışlardır.

Bölgeye Müslümanların ilk gelişi Hülefâ-i Râşidin döneminde gerçekleşmiştir. Miladî 667 yılında el-Hakem b. Ömer el-Gıfarî komutasındaki İslam ordusu Sağaniyan'a kadar ilerlemiş ancak üç yıl gibi bir süre kaldıktan sonra orada tutunamamış, oradan çıkmak zorunda kalmıştır. Daha sonra 673 yılında vali Ubeydullah b. Ziyad harekete geçerek Semerkant ve Buhara'yı alarak Göktürk Devleti'ni haraca bağlamıştır. Bölge halkı ve Müslümanların mücadelesi devam edegelmiştir. Abbasiler döneminde bölge büyük ölçüde onların yönetimine geçse de bölge üzerinde kesin hâkimiyet kurulamamıştır. Zaman zaman zayıflayıp kuvvetlenen bu hâkimiyet Hülagü'nün Bağdat'a girip halifeyi öldürmesiyle son bulmuştur.⁶

⁵ Yazıcı, Muhammet, *Ebû'l-Berekat En-Nesefî Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri, el-İ'timâd Fi'l-İ'tikat Adlı Eseri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 1992, s. 17.

⁶ Yazıcı, *age*, s. 23.

Tarih boyunca önemli bir merkez olan söz konusu Mâverâünnehir, XIII. yüzyıl başlarında Moğol istilasına maruz kalmıştır. Bütün İslam dünyasında olduğu gibi bu bölge de büyük bir yıkıma uğramıştır. Nerdeyse bütün şehirler harabeye uğratılmış ilmin ve bilimin kaynakları kurutulmuştur. Moğollar'ın hâkimiyetine giren (616-617/1219-1220) bölge, Ögedey Han'ın tayin ettiği Mahmud Yalvaç ve oğlu Mes'ud Beg'in idaresinde yeniden toparlanmış, bölgenin refah seviyesi yükselmiştir. Cengiz Han'dan itibaren (1220) Moğollar, Nahgab (Nesef) civarını yazlık karargâhları olarak seçmişler, Çağatay hanlarından Kebek (718-727/1318-1326) ve Kazan (ö. 748/1347) burada saraylar yaptırmıştır. Bundan dolayı bu yöre, “*Karşı*” (saray) adını almış ve özellikle Timur zamanında bu isimle anılır olmuştur.⁷

Mâverâünnehir tarih boyunca sahip olduğu kültürel zenginlik ve refah sayesinde İslam âleminin önemli ilim ve irfan merkezlerinin beşiği olmuştur. Başta Buhara, Semerkant ve Nesef olmak üzere, Zemahşer, Cürcan, Farab, Tirmiz ve Belh gibi İslam âleminin ilim ve irfan merkezleri bu bölge de bulunmaktadır.⁸ İslam dünyasında bilim, kültür, felsefe ve sanatın gelişmesine ciddi katkılarda bulunan önemli ilim ve bilim adamları bu merkezlerden çıkmıştır. Tefsir alanında Zemahşerî ve Fahreddin er-Râzî (v. 606/1210), hadiste Buhârî (v. 256/870) ve Dârimî (v. 255/869), kelâmında Mâtürîdî (v. 333/944), fıkıhta Ebû'l-Leys es-Semerkandî (v. 656/1258) gibi âlimler bunlardan sadece birkaçıdır.

Mâverâünnehir'in ilim ve irfan merkezlerinden biri olan Nesef ise Suğd bölgesinde, Buhara'nın 150 km güneydoğusunda olup Karşı Irmağı'nı oluşturan iki çayın birleşimine yakın bir yerde kurulmuştur. Nesef ismi bölgeyi fetheden Müslümanlar tarafında kullanılmıştır. Asıl ismi Nahşep olan şehrin ortasında geçen Karşı Nehri'nin her iki tarafında kurulmuş bağ ve bahçeler mevcuttur. Günümüzde Özbekistan sınırları içerisinde kalmaktadır.⁹

⁷ Dinç, Ahmet, *Rivayet Tefsiri Açısından Neseî'nin Medârikü't-Tenzi'li* Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2007, s. 8.

⁸ Yazıcı, *Ebû'l-Berekat En-Neseî Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri, el-İtimad Fi'l-İ'tikat Adlı Eseri*, s. 16.

⁹ Yazıcı, *age*, s. 20.

B. Hayatı

Tam adı Abdullah b. Ahmet b. Mahmud olan yazar, Ebû'l-Berekât, Hâfîzu'd-Dîn ve en-Neseî gibi lakaplarla anılmaktadır. İslam âlemindeki şöhretine karşın hayatı hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber kaynaklarda hocaları hakkında verilen bilgilerden hareketle h.620 (m.1223) yılı civarında olduğu tahmin edilmektedir.¹⁰ Klasik kaynaklarda Nahşeb diye geçen Neseî şehrinde doğmuştur. Moğol istilasının sancılarını çeken ancak önemli bir ilmi merkezi olan Buhara'da yetişmiştir.

İki rakip Moğol hanının istilasına (1273 yılında) uğrayan Buhara şehri bazı tarihçilerin belirttiğine göre yedi yıl boyunca ıssız ve harabe hâlde kalmıştır. Bu dönemde Neseî'nin nisbî bir refah ve istikrarın bulunduğu Kirmân'a gittiği ve oradaki Kutbiyye Sultaniyye Medresesi'nde uzun süre ders verdiği görülmektedir. Neseî'nin, Kirmân'da ne kadar kaldığı, oradan ne zaman ayrıldığı bilinmemektedir. Kaynaklar Neseî'nin bundan sonraki hayatı hakkında fazla bilgi vermese de 1310 tarihinde Bağdat'a geldiğini, aynı yıl Bağdat'tan memleketine dönerken Huzistan eyaletinin İzec şehrinde vefat ettiğini (m. 1310) ve oraya defnedildiğini kaydetmektedir.¹¹

C. İlmî Kişiliği

Neseî ilmi eğitimini, başta Mâverâünnehir olmak üzere bütün İslam âleminin yıkılıp yıkıldığı, şehirlerin ve kütüphanelerin yok edildiği, ilim ve bilim ehlini ayırt etmeksizin herkesin katledildiği Moğol istilasının akabinde, istikrarın sağlanmadığı bir dönemde Buhara'da almıştır. Buna rağmen ilmin her dalında söz sahibi, mümtaz bir şahsiyet olarak yetişmiştir. Tefsir, hadis, fıkıh ve usûl alanlarında etkin olan müfessirin kitapları yüzyıllarca medreselerde okutulmuş, üzerinde birçok şerh ve haşiye yazılmıştır. Bu alanlar arasında daha ziyade fıkıh usûlü ve fûrû'u alanında eserler ortaya koymuştur.

Ebû'l-Berekât kendi döneminin mümtaz âlimlerinden olan Şemsü'l-Eimme el-Kerderî (v. 642/1244) başta olmak üzere Hamîdu'd-dîn ed-Darîr Ali b. Muhammed

¹⁰ Bedir, Murteza, "Ebû'l-Berekât Hâfîzüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Neseî", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2006, XXXII, 567.

¹¹ Bedir, *age*, XXXII, 567.

er-Ramitînî el-Buhari (v. 666/1267) ve Kerderi'nin Hâherzâde lakabıyla tanınan yeğeni Bedreddin Muhammed b. Mahmut el-Kerderî'den (v. 483/1090) dersler almıştır.¹² Özellikle Hamîdu'd-dîn ed-Darir'den çok faydalanmış ve ölümüne kadar yanından ayrılmamıştır.

Âlimlerin kendisinden övgüyle bahsettiği Neseîî hayatını ilme, araştırmaya ve ders vermeye adanmıştır. Arapça ve Farsça bilen müellif hakkında Leknevî: *“Neseîî kâmil bir önder, kendi zamanında benzeri bulunmayan, usûlda, fıkhıta ve hadis ilimlerinde benzersiz bir âlim”* demiştir. Ez-Zehebî kendisinden bahsederken *“kendi zamanında benzeri bulunmayan bir imam, usûlde ve fıkhıta otoriter, hadis ilimlerinde parlayan, Allah'ın kitabını bilen, mütaahhir zahit ve muteber âlimlerden biri”* diye övmüştür.¹³

Müfessir, Mâverâünnehir bölgesinde yayılmış olan Kerrâmiyye ve Mu'tezile mezhebi ile mücadele etmiş, bunlara karşı ehl-i sünnetin savunuculuğunu yapmıştır.

Uzun süre medreselerde ders vermesine rağmen tarihçiler sadece Hüseyin b. Ali b. Haccac ve Muhammed b. Muhammed el-Celilî adında iki öğrencisinden bahsetmektedirler.¹⁴

D. Eserleri

Neseîî temel İslam ilimlerinin hemen her dalında eserler vermiş, bunların bir kısmı Hanefî mezhebi çevrelerinde etkili olmuştur. Onun bu başarısının temelinde, olgunluk dönemini yaşayan İslami ilimlerin çeşitli dallarında ait bilgileri özellikle medrese öğrencileri için sistematik şekilde özetlemesi yatmaktadır. Nitekim el-Menâr'ı klasik sonrası Hanefî usûl edebiyatının tartışmasız en etkili eseri olup hakkında 100'e yakın çalışma yapılmıştır.¹⁵ Müellife ait basılmış ve basılmamış belli başlı eserler şöyle sıralanabilir:

¹² Bedir, *“Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Neseîî”*, TDV İslam Ansiklopedisi, XXXII, 567.

¹³ Ez-Zehebî, Muhammed Es-Seyyid Hüseyin Ez-Zehebî, *Et-Tefsîr Ve'l-Müfessirûn*, Mektebetü Vehbe, Kahire.

¹⁴ Neseîî, Abdullah b. Ahmet b. Mahmut, en-Neseîî, Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku'Te'vîl, thk. Yusuf Bedevî, Dâru İbni Kesîr, Dımeşk, 2013 I, 11.

¹⁵ Bedir, *age*, XXXII, 567.

1. Menâru'l-Envâr

Neseî'nin fıkıh usûlü alanında yazdığı ve Hanefî fıkıh usûlü tarihinde üzerinde en fazla çalışma yapılan metnidir. Pezdevî (v. 482/1089) ve Sarahsî'nin (v. 483/1090) eserlerinden özetlenen bu eserde Pezdevî'nin tarzına bağlı kalınmıştır. Eserin çeşitli baskıları mevcuttur.

2. el-Müsteşfâ

Furû'ul-fıkıh alanında yazılan bu eser Muhammet b. Yusuf es-Semerkindî'nin (v. 556/1161) el-Fıkhu'n-Nâfi'nin şerhidir. Müellif eserin dibâcesinde eserini hocaları Kerderî ve Darîr'in derslerinde aldığı notlarını özetleyerek oluşturduğunu belirtir.

3. Kenzü'd-Dekâik

Yine furû'ul-Fıkıh alanında yazılan bu eser Hanefî mezhebinin temel metinlerinden olup el-Vâfi'nin özetidir. Eserin müstakil ve şerhli birçok baskısı bulunmaktadır.

4. el-Ûmde

Ehl-i Sünnet akâidinin bir özeti olup medrese öğrencileri için giriş niteliğinde bir eserdir. Arapça, İngilizce ve Türkçe baskısı yayımlanmıştır. Eserin üzerinde müellifin kendi şerhi dışında birçok şerh yazılmıştır.¹⁶

5. Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl

Müellifin üzerinde çalışmamızı yapacağımız eseridir.

Müellifin kaleme aldığı diğer eserleri: El-Muşaffâ, el-Vâfi, el-Kâfi fi şerhi'l-Vâfi, el-Münevvir fi şerhi'l-Menâr, Keşfü'l-Esrâr fi Şerhi Menâri'l-Envâr, Şerhü'l-

¹⁶ Bedir, "Ebü'l-Berekât Hâfizüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Neseî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXII, 568

Müntehâb fî usûli'l-Mezheb, el-Î'timâd fî'l-Î'tikât, Fedâilu'l-A'mâl, Fâide Muhimme Lidef'i Nâzile Mulimme.¹⁷

E. Tefsiri

Mâverâünnehir bölgesinde kaleme alınmıştır. Yazıldığı dönem itibariyle İslam âleminde mu'tezilî bir söyleme sahip Zemahşerî tefsiri ön planda bulunmaktaydı. Ehl-i Sünnet söylemini dillendirme gayesiyle Beydavî tarafından yazılan eser de Eş'arî ağırlıklıydı. Neseî, hem Maturidî anlayışını hem de genel olarak Ehl-i Sünnet anlayışını merkeze alıp bu iki eseri muhtasar ederek hazırlamıştır.¹⁸

Zehebî bu eser hakkında şöyle demiştir:

“Neseî bu eseri Beydavî'nin tefsirinden ve Zemahşerî'nin Keşşâf'ından özümsemiştir. Lâkin Keşşâf'ta bulunan i'tizâlî düşünceleri terk etmiş, eserde ehl-i Sünnet mezhebine bağlı kalmıştır. Ne uzun ne kısa orta hacimli olan eserde i'râb ve kıraat vecihlerine yer verilmiştir. Keşşâf'ta yer alan belagatla alakalı nükteler ve dakik, kapalı manalara yapılan açıklamalar kitaba alınmıştır. Neseî, Zemahşerî'nin tefsirinde yer verdiği soru cevap yöntemini kullanmış fakat onun kullandığı “eğer şöyle derssen şöyle cevap veririm” şeklinde değil, ayete yaptığı açıklamaya ek bir açıklama olarak getirmiştir. Ayrıca Keşşâf'ın, sûrelerin fazileti hakkında mevzû hadisleri getirme konusunda düştüğü hataya düşmemiştir.”¹⁹

Yazar kitabını yazma sebebini kitabın mukaddimesinde şöyle belirtir:

“Kendisini kıramayacağım dostlarım benden i'râb ve kıraat vecihlerini bir araya toplayan, belagat ilminin inceliklerini barındıran, ehl-i sünnet ve cemaat düşüncelerine bağlı, bid'at ve dalalet ehlinin batıl düşüncelerinden uzak, sıkıcı olacak şekilde uzun olmayan ve eksiklik oluşturacak kadar da kısa olmayan orta hacimli bir kitap yazmamı istediler. Beşer gücünün bu ihtiyacı karşılamada yetersiz kalacağı düşüncesiyle bu kitabı yazma konusunda bir süre kararsız kaldıktan sonra, onca meşgale ve engellere rağmen Allah'ın muvaffak

¹⁷ Bedir, “*Ebü'l-Berekât Hâfîzüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Neseî*”, TDV İslam Ansiklopedisi, XXXII, 567

¹⁸ Bulanık, Harun, *Neseî Tefsirinde İ'cazu'l-Kur'an*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2005, s. 19.

¹⁹ Zehebî, *Et-Tefsir Ve'l-Müfessirun*, I, 217.

etmesiyle başladım ve kısa bir sürede tamamlayıp Medâriku't-Tenzil ve hakâiku't-Te'vîl diye isimlendirdim."²⁰

a. Eserde Takip Edilen Yöntem

Nesefî Zamehşeri'nin etkisiyle itizâlî düşüncenin hâkim olduğu bir dönemde ve bölgede kitabını akıcı bir dil ve üslup kullanarak telif etmiştir. Mâtürîdî düşüncesine sahip olan müfessir itizâlî düşünceyle mücadele etmiş ve eserinde ehl-i Sünnet/Matürîdî düşüncesine bağlı kalmaya özen göstermiştir. Eserinde Zemahşeri'nin ve Beyzavî'nin tefsirini esas alan Nesefî, her iki tefsirden önemli ölçüde faydalanmıştır.

Nesefî, Beyzavî'nin ayetlere verdiği ince manalarından, onun kapsamlı anlayışından, sağlam te'vilatından ve vecazetinden faydalanmıştır. Ayrıca Zemahşeri'nin kelimelerin lûğavî anlamlarıyla alakalı engin bilgisinden, farklı görüşleri ve tartışmaları ele alıp daha sonra kendi görüşünü belirten açıklamalarından istifade etmiştir.²¹

Müfessir tefsirinde, ayetlerin i'râblarına sıkça değinir ve bu konuda varsa farklı i'râb vecihlerini zikreder. Gerektiği yerlerde nahiv âlimlerinden nakiller yapar ve kendi tercihini belirtir. Zayıf gördüğü görüşleri, sebebi ile beraber açıklar. Farklı i'râbların yanında fazla uzatmamak kaydıyla ayetteki farklı okuyuşları ve okuyuşun sahiplerini zikreder. Bu farklı vecihlere değinirken vecizlikten kopmaması eseri ilgi çekici kılan özelliklerdendir.

Ahkâm ayetlerinden herhangi bir ayeti tefsir ettiği zaman, ayetle alakalı fikhî mezheplere değinip görüşlerin sebeplerini açıklar. Mezhebi olan Hanefiliği çoğu zaman savunup ona muhalefet edenleri reddeder.²²

Ehl-i sünnet itikadına mensup olan müfessir ayetlerden kendi mezhebini destekleyici delilleri zaman zaman ortaya koyar. Mutezilenin veya diğer itikadi mezheplerin delil olarak getirdikleri ayetleri tefsir ederken gerekli eleştirileri yapıp

²⁰ Zehebî, *age*, I, 217.

²¹ Münya bin Abdulhalim Mahmut, *Minhâcü'l-Müfessirîn*, Darü'l-Kitabi'l-Mısırî, Kahire, 2000, I, 218.

²² Zehebî, *Et-Tefsîr Ve'l-Müfessirûn*, I, 228.

delillerini çürütmeye çalışır. Bunları yaparken kitap genelinde takip ettiği veciz üslubünden ayrılmaz.

Medârik'in dikkat çeken yönlerinden biri de içinde israiliyyatın çok fazla bulunmamasıdır. Neseî bu konuda dikkatli davranır, çoğu zaman akla, dini naslara ve tarihî gerçeklere muhalif düşen israiliyyatı zikretmez. Bazen değinip razı olmadığını dile getirir.²³

b. Âlimlerin Eser Hakkında Görüşleri

Medarik tefsiri yazıldıktan sonra akıcı dili, üslubu ve içerdiği değerli bilgilerle kısa sürede İslam âleminde büyük bir teveccühle karşılaşmıştır. Medreselerde ders kitabı olarak okunan kitap özellikle hanefî çevrede baş kaynaklardan biri hâline gelmiştir. İslam âlimleri tarafından kendisinden övgüyle bahsedilmiştir. Âtiyye el-Cuberî, bu tefsir hakkında şunları dile getirmiştir:

“Neseî tefsirini okuyan kişi onun, Zemahşerî'nin *el-Keşşafî'nin* ve Beyzavî'nin *Envarü't-Tenzil'inin* hülasası olduğunu görür. Neseî, ehl-i sünnet itikadına ve Hanefî mezhebine tabi olduğu için Keşşaf'ta rastladığı her bilgiyi kitabında zikretmemiştir. Onun belagatla alakalı nüktelerini, aklî, dakik manalarını ve lafzî güzelliklerini özetlemiştir. Kitabı ne uzun ne kısa orta hacimlidir. Bununla beraber nahiv, i'râb ve kıraatla alakalı eklemeler yapmıştır. Neseî kitabında soru cevap yolunu takip etmiş ama bunu belirgin halde yapmamıştır.”²⁴

Suphi Salih bu tefsirden şöyle bahseder: “Ehl-i Sünnet mezhebinin görüşlerini savunması ve bid'at ehlini reddetmesi, Neseî'yi birinci sıraya koyar. Onun tefsiri i'râb ve kıraat vecihlerini toplar ve onda veciz cümlelerle Kur'ân'ın eşsiz belagatına sürekli işaretler vardır.”

Eserle ilgili birtakım eleştiriler de yapılmıştır. Tefsir ettiği ayetlerde konu ile alakalı itikat mezheplerinin görüşlerini aktarırken bütün okuyucular konuya tam vakıfmış gibi çok veciz bir dil kullanmış, gerekli tafsilatı yapmamıştır. İhtiyatlı olmasına rağmen isrâiliyyatı nakletmekten uzak durmamıştır. Tefsirinde bazen

²³ Münye, *Minhâcî'l-Müfessirîn*, I, 219.

²⁴ Neseî, *Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku'Te'vîl*, I, 15.

hakkında daha önce bilgi sahibi olmayan kişilerin anlamayacağı bazı terimler kullanmış ve alanı olmayan okuyucuların bunu anlamasını güçleştirmiştir.²⁵

²⁵ Münye, *Minhâcü'l-Müfessirîn*, I, 219.

BİRİNCİ BÖLÜM

İ'RÂBÜ'L-KUR'ÂN'IN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ, TARİHSEL SÜRECİ VE ÖNEMİ

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Arap dilinin temelini cümleler oluşturur. Cümleler kişinin muradını açıklayan kelime topluluklarıdır. Kelimeler müfret bir anlama delalet etmesi için va'zedilen lafızlardır. İsim, fiil ve harf olmak üzere üç kısma ayrılır. İsim bir manaya delalet edip zaman anlamı taşımayan kelimedir. Fiil iş, oluş veya hareket manasına delalet edip üç zamandan biriyle beraberlik eden kelimedir. Harf ise taşıdığı anlamı isim veya fiilde ortaya çıkarıp yardımcı edat görevini gören kelimedir.²⁶

Arap dilinin temel yapısını oluşturan kelimeler cümle içerisine girmeden müfret hâlde ve cümle içerisine girdikten sonra mürekkep hâlde olmak üzere iki farklı formda incelenir. Cümle içerisine girmeden kelimenin temel yapısı, asıl harfleri, asıl harfler üzerine eklenen zait harfler gibi konular incelenir. Cümle içerisine girdikten sonra ise kelimenin cümle içerisinde aldığı konum ve bu konuma bağlı olarak aldığı terkip ve anlam incelenir.²⁷

Kelimeleri cümle içerisine girmeden temel yapısını araştıran, kökenini bulup asıl harflerini tespit eden ve kelimenin kök hâlinde uğradığı değişimleri inceleyen ilim sarf ilmidir. Sarf ilmi kelimenin asıl harflerini tespit ettikten sonra varsa zâit harflerini ve bu harflerin kelimeye kattığı anlamları inceler. Ayrıca kelimenin asıl harflerinin sahih veya illet harflerinden oluştuğunu, illet harflerinden oluştuysa kelimedede ne gibi bir değişime sebebiyet verdiğini araştırır. Kelimelerin aldığı şeklin formunu belirleyen vezin-mevzûn da bu ilmin önemli bir konusudur. Sarf ilminin

²⁶ İbn Âkîl, Abdullah b. Abdurrahman el-Âkîlî, *Şerh-i İbn Âkîl Âlâ Elfiyyet-i İbn-i Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Dâru't-Turâs, Kahire, 1980, c. I, s. 15.

²⁷ Galâyînî, Mustafa b. Muhammed Selim el-Galâyînî, *Câmiû'd-Durûsu'l-Arabî*, el-Mektebetü'l-Âsriyye, Beyrut, Baskı no: 28, 1993, s. 8.

önemli bir çalışma alanı da kelimenin türediği kaynak ve kök olarak kabul edilen mastardan türeyen isimleri ve bu türemenin biçim ve usûllerini araştırmaktır. Dolayısıyla fiillerin zamanına göre oluşturulma şekilleri, bu fiillerin şahıs çekimleri ve bablarını araştırmak bu ilmin ilgi alanına girer. Fiillerden oluşan, temelini fiilden alan ve müştekat olarak isimlendirilen ism-i fâil, ism-i mef'ûl, ism-i zaman, ism-i mekân, ism-i âlet gibi kelimelerin yapılışını, iştikâkını bu ilim belirtir. Kısaca cümle içerisine girmeden, kelime ile alakalı her türlü bilgi ve işlem sarf ilminin alanına girer.²⁸

Nahiv ise kelimeleri cümle içerisine girdikten sonra inceleyen ilimdir. Kelimenin cümlede aldığı konumu, bu konuma bağlı olarak aldığı i'râb ve bu i'râba delalet eden hareke, harf ve alameti araştırır. Bu ilim cümlenin oluşturulmasını ve formatını belirler. Cümlenin öğelerini, her bir ögenin konumu itibari ile verdiği anlamı inceler.²⁹ İ'râbın nahiv ilmiyle olan bağı daha kuvvetlidir.

A. İ'râbın Sözlük Anlamı

İ'râb (اعراب) ek almış üç harfli bir kelime olup if'âl babında yer alır. Başında hemze harfi fazlalaştırılmak suretiyle عرب fiilinden türetilmiştir. Bu fiil ve türevleri Arap dilinde farklı manalarda kullanılmıştır. Bunlar şöyle sıralanabilir.

Açıklamak (أَبَانَ) manasında kullanılmıştır. *“Kalpte olana ancak dil açıklar”* sözünde böyle bir kullanım söz konusudur. Arapça'yı fasih konuşan adama *اعرب الرجل “Arapça'yı doğru konuştu”* denilmiştir. *اعرب العجمي “Yabancı kelimeyi Araplaştırdı”* örneğinde olduğu gibi *“Arapçalaştırmak”* manasında gelmiştir. *عَرَبٌ خَيْرٌ* tamlamasında *“saf Arap atı”* manasında kullanılmıştır. Kötü söz söyleme manasına gelmiştir. İbn Zübeyr'den rivayet edilen *لَا تَجِلُّ الْعَرَابَةَ لِلْمُحْرَمِ “ihramda olan kişiye kötü ve çirkin söz kullanmak haramdır”* hadisinde böyle bir kullanım söz konusudur. Bu lafzın geldiği manalardan biri de kötülükten menetmedir. Bu manada kullanılırken *على* harf-i cerri ile birlikte kullanılır. *عربت معدته “midesi bozuldu”* örneğinde ifsat olmak bozulmak manasında kullanılmıştır. *ماءٌ عَرَبٌ “çok su”* örneğinde çok olmak manasına gelmiştir. *اعرب الرجل كلامه “adam konuşmasında hata yapmadı, düzgün konuştu”* örneğinde

²⁸ Galayînî, *Câmiû'd-Durûsu'l-Arabî*, I, 208 – 209.

²⁹ Galayînî, *age*, I, 9.

Arapça'yı doğru konuşmak manasında kullanılmıştır. امرأة عرب “kocasına güzelliği ile kendini sevdiiren kadın” tamlamasında güzellik manasında kullanılmıştır.³⁰

Sözlükte bu ve benzeri manalarda kullanılan bu lafız daha sonra nahiv ilmi ve ıstılâhında yeni bir anlam kazanmıştır. Bir kelimenin terimsel olarak kullanılan manasının sözlükteki kullanımıyla bağlantılı olması önem arz etmektedir. Dilbilimciler bu bağlantıları açıklamaya özen göstermişlerdir. İ'râb lafzının nakledildiği sözlük manasıyla ilgili dört vecih vardır.

Birincisi “bir şeyin hakikatini açıklama, ortaya çıkarma” manasından nakledilmesidir. İ'râbın cümle içerisinde kelimelerin manalarını ortaya çıkardıkları düşünüldüğünde bu anlam ile ilişkisi kurulabilir. İkinci vecih “güzelleştirme” manasından nakledilmesidir. İ'râb da konuşmayı güzelleştirdiği için anlam birliği sağlar. Üçüncü vecih “bozulmak” manasından türemesidir. Bu durumda başında bulunan hemze eklendiği lafzın manasını izale eden “hemzetü's-selb” olur. İ'râb “fesadı ve bozukluğu giderme” manasında olur. İstılâhî anlamda kullanılan i'râbın cümlede olası karışıklıkları giderdiği düşünüldüğünde iki anlam arasında anlam bağlantısı kurulur. Dördüncü vecih “Arapçalaştırmak” manasından türemesidir. İ'râb Arap diline has bir durum olduğu için bir nevi kelime i'râb vesilesiyle Arapça'ya has kılınmış olur.³¹

B. İ'râbın Terim Anlamı

İ'râbın terim anlamıyla alakalı tedvin döneminde ve sonrası klasik dönemde farklı tanımlar yapılmıştır. Bu farklılık modern dönemde her ne kadar biraz ortadan kalksa da tam anlamıyla bir tanım birliği oluşturulamamıştır.

Tedvin dönemideki eserler incelendiğinde i'râbın terim olarak kullanıldığı ama herhangi bir tanımının yapımadığı görülmektedir. Nahiv ilminin kurucusu kabul edilen Halîl b. Ahmed'in³² *el-Cümelü fi'n-Nahvi* adlı eserinde i'râbın kısımları olan

³⁰ Muhammed b. İkrîme b. Ali, *Lisânü'l-Ârab*, Dâr-u Sâdir, Beyrut, 1992, I, 586 – 593. Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzak, *Tâcü'l-Ârûs Min Cevâhirü'l-Kâmûs*, Dârü'l-Hidâye, III, 341.

³¹ Ebü'l-Bekâ, Abdullah b. Hüseyin, *El-Lübbâb Fî İleli'l-Binâi ve'l-İ'râb*, Dârü'l-Fikr, Dımeşk, 1995, II, 52-54.

³² Tam adı Ebû Abdurrahman Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temim el-Ferâhidî el-Basrî olan âlim Umman'da doğmuştur. Lügât ve Nahiv ilminde iyi bir âlim olan Halîl, Musiki ilmi ile de uğraşmıştır. Arûz ilminin kurucusudur. Basra'da yetişip gelişmiştir. Üstatları İsa b. Ömer ve Ebu

nasb, raf', cer ve cezimin geldiği yerlerden ve bunların alametlerinden bahsedilmiştir. Kitabın giriş kısmında Nahiv ilminin çoğunluğunu i'râbın oluşturduğu dile getirilmiş ama i'râbın tanımından bahsedilmemiştir.³³

Nahiv ilmini sistemleştiren Sibeveyh³⁴ *el-Kitâb* adlı eserinde kelimenin sonunun değişimleri olan raf', nasb, cer ve cezimden bahsettikten sonra bunlara "i'râb harfleri" denildiğini belirtmiştir.³⁵ Bir anlamda burada i'râb teriminin ilk tanımının yapıldığı söylenebilir. Sibeveyh'e göre kelime sonunda bulunan ve değişikliğe uğrayan hareke veya harf i'râb kabul edilmiştir.. Aynı kitapta "binâ" teriminden de bahsedilmiş ve binâ hareketlerine verilen isimler sıralanmıştır. Buradan Sibeveyh'in i'râbı binanın zıttı anlamında bir terim olarak kabul ettiği anlaşılır.

Klasik dönem nahivcilerden İbn Serrâc,³⁶ *el-Usûl fi'n-Nahvi* adlı eserinde i'râbın, mu'rab olan kelimenin sonunda değişkenlik gösteren harekeye denildiği, eğer bu hareke sabit olup değişmezse bu isme mebnî denildiğini dile getirmiştir. Sibeveyh'in görüşüne benzer bir görüş belirten İbn Serrâc aynı zamanda i'râb lafzının türevi olan mu'rab ve i'râbın zıttı olan binâyı ve onun türevi olan mebnîyi tanımlamıştır.³⁷

Âmr b. Âlâ'nın ders halkalarına katılmıştır. Sibeveyh, El-Asmeî ve Nadir b. Şümeyl gibi büyük üstatlar kendisinden dersler almışlardır. Nahiv dalında *El-Câmi'* ve *el-İkmâl* adlı iki eseri, Musiki alanında *Kitâbu'n-Nağm*, Aruz ilminde *Kitâbu'l-Ârûz* adlı eserleri vardır. *Kitâbu'l-Âyn* adlı eseri ise Arap lügatında yazılan ilk eserdir.

³³ Halîl Bin Ahmed, *el-Cümelü fi'n-Nahvi*, thk. Fahrudin Kebave, 5.Baskı, 1995, s.143

³⁴ Ömer bin Osman bin Kanber el-Hârisî Ebu'l-Beşer Sibeveyh, Nahiv ilminin önderidir. Şirâz'ın bir köyünde doğmuştur. Basra'ya gelip Halîl b. Ahmed'in talebeliğini yapmıştır. Daha sonra Bağdat'a gelerek başka bir Nahiv âlimi el-Kisâî ile ilmi münazaralar yapmıştır. Nahiv ilmini sistemleştiren Sibeveyh'in kaleme aldığı *el-Kitâb*'i kendisinden sonra gelen âlimler tarafından Nahiv'de esas kabul edilmiştir.

³⁵ Sibeveyh, Ömer b. Osman, *el-Kitâb*, thk. Abdusselam Muhanned Harun, Mektebetü'l-Hanci, Kahire, 1988, s.13-14

³⁶ Ebubekir Muhammed bin Sehl en-Nahvî el-Bağdadî Bağdat'ta yetişip Ebu'l-Âbbâs el-Mübberrid'ten Nahiv dersleri almıştır. Müberrid vefat ettikten sonra onun yerine geçerek Nahiv ilminin üstatlığını yapmıştır. Arap edebiyatı ve Nahiv'de ilmi derinliği ve bilgisi dönemin âlimleri tarafından kabul görülmüştür. Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk ez-zeccâc, Ebu's-Sâit es-Seyrâfî, Ebu Ali el-Fârisî, er-Rummânî gibi meşhur nahiv âlimleri, birçok talebe yetiştiren İbn Serrâc'ın talebelerinden birkaçıdır.

³⁷ İbn Serrâc, Muhammed bin Sehl el-Bağdadî, *el-Usûl fi'n-Nahvi*, thk. Abdulhüseyin el-Fetlî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, s. 45.

İbn Cinnî³⁸ *el-Lum'a fi'l-Ârabiyye* adlı eserinde i'râb, binâ, mu'reb ve mebnî lafızlarının tümünü ele almış bu terimleri tam bir şekilde tanımlamıştır. Tanımlarda i'râbın kelimenin sonunda âmillerin değişimi sebebiyle meydana gelen değişime denildiğini belirtmiştir. Mu'rebin ise bu değişimi kendinde bulunduran isim olduğu ve kelime sonundaki hareke ve harflerin bu değişime delalet ettiğini dile getirmiştir. Binâ da kelimenin sonunun sabit kalma durumudur ve sabit hareke buna delalet eder.³⁹ İbn Cinnî i'râbı kelimenin sonunda değişiklik gösteren hareke ve harfler diye tanımlayan ve i'râbı lafzî bir olgu kabul eden Sibeveyh ve İbn Serrâc'tan farklı olarak manevi bir olgu olarak tanıtmış, kelime sonunda değişen hareke ve harf i'râba delalet eden alametler olarak kabul etmiştir.

Tedvin sonrası dönemde kaleme alınan eserlerde i'râb-binâ ve mu'reb-mebnî terimlerinin tanımları yukarıda belirtilen iki tanım esas alınarak yapılmıştır. İbn Hâcîp,⁴⁰ *el-Kafiye*'sinde, Sibeveyh'in tanımını esas alıp i'râbı kelimenin sonunun kendisi sebebiyle lafzî veya takdirî olarak değiştiği harf veya hareke diye tanımlamaktadır.⁴¹ Zemahşerî⁴² *el-Müfassal*'de,⁴³ İbn Malik⁴⁴ *Elfiyye*'sinde⁴⁵ İbn Cinnî'yi takip edip kelimenin sonundaki değişime i'râb demişlerdir. *Elfiyye*'yi şerh

³⁸ Osman b.Cinni Ebu'l-Fetih el-Mûsilî, şair, edebiyatçı ve nahivcidir. Musûl'da doğup 65 yaşında Bağdat'ta vefat etmiştir. Nahiv edebiyat ve şiir alanında birçok eseri bulunur. Meşhur şair Mütenebbî kendisi hakkında "İbnu Cinni benim şiirlerimi benden daha iyi bilir" demiştir.

³⁹ İbn Cinnî, Ebu'l-Fetih Osman b. Cinni, *el-Lumâ' fi'l-Ârabiyye*, thk. Fâiz Fâris, Dâru'l-Kütübü's-Sekâfiyye, Kuveyt, s. 9.

⁴⁰ Ebû Amr Cemâlüddîn Osman b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus Mısır'da doğmuş tahsilini Kahire'de tamamlamıştır. Kahire'de Fâziliyye medresesinde dersler vermiştir, dönem dönem Dimeşk'te de bulunmuştur. Birçok ilim dalında çeşitli eserleri bulunan İbnü'l-Hâcîp nahivde *el-Kafiye* adlı eseriyle tanınmıştır.

⁴¹ İbnü'l-Hâcîp, Ebû Amr Cemâlüddîn Osman b. Ömer, *Mecmü'atü Hevâşi Molla Câmi*, Mektebetü Seyda, İstanbul, 2012, c.1 s. 197.

⁴² Ebü'l-Kâsım Mahmut b. Âmr b. Ahmet ez-Zemahşerî Cârullah, Tefsir, Nahiv, Lûgat ve Edebiyat başta olmak üzere bütün ilmî alanlarda geniş birikime sahip bir âlimdir. Havarizm bölgesinde Zemahşer'de doğmuştur. İtikadî olarak Mu'tezilî'dir. Uzun süre Mekke'de kaldığı için kendisine Allah'ın komşusu anlamında Cârullah denilmiştir. Birçok alanda eserleri bulunan Cârullah'ın en meşhur eserleri Nahiv'de yazdığı *el-Müfassal* ve Tefsir alanında yazdığı *el-Keşşâf*'tır.

⁴³ Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmut b. Âmr, *el-Müfassal fi sün'ati'l-İ'râb*, thk. Ali Ebû Mülhim, Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut, 1993, s.33.

⁴⁴ Muhammed b. Mâlik et-Taî el-Ceyyanî Ebû Abdillâh Cemâlû'd-Din, Arap dil alimlerinden biri olup Endülüs Ceyyan'da doğmuş daha sonra Dimeşk'e gitmiş ve vefatına kadar orada ikamet etmiştir. Nahiv ilminde otoriter kabul edilen İbn Mâlik bu alanda birçok eser ele almıştır. Nazım şeklinde ele aldığı ve bin beyitten oluşan *Elfiyye*'si klasik dönemde olduğu gibi modern döneminde kaynak eserlerinden biri olup üzerinde onlarca şerh ve hâşiye çalışması yapılmış ve günümüzde de medrese ve üniversitelerde ders kitabı olarak okutulmaya devam edilmektedir.

⁴⁵ İbn Mâlik, Muhammed b. Abdillâh, *Elfiyyetü İbni Mâlik*, Darü't-Te'avun, s. 10.

eden el-Eşmûnî (v. 900/1495) i'râbı tanımlarken bu farklılığı vurgulamış ve i'râbın lafzi ve manevi olmak üzere iki tanımın yapıldığını dile getirmiştir.⁴⁶

Nahiv terimlerinin oturduğu klasik ve modern dönemde i'râb bu iki anlam göz önünde alınarak tanımlanmasının yanında başka anlamlarda da kullanılmıştır. Bazen nahiv ilmi ile eş anlamlı olarak kullanılıp onun yerine i'râb ilmi denilmiştir. İbn Hişâm tarafından kaleme alınan *Kevâidü'l-İ'râb* adlı eserin isminde yer alan i'râb lafzı nahiv manasında kullanılmıştır. Kitabın şerhi *Musilu't-Tullâb İlâ Kavâidi'l-İrab* adlı eserde i'râbtan ıstılâh manası kast edildiği belirtilmektedir.⁴⁷ Modern dönem nahivcilerden Mustafa el-Galayînî nahiv ilminin tanımını yaptıktan sonra buna i'râb ilmi denildiğini belirtmiştir.⁴⁸ Zemahşerî, *el-Müfessel fi Sun'ati'l-İ'râb* adlı eserin isminde kullandığı i'râb lafzını nahiv anlamında kullanmıştır.

İ'râbın terimsel kullanılmalarından biri de cümleyi öğelerine ayırma manasına gelmesidir. Klasik ve modern dönemde bu anlamda kullanılmasına sıkça rastlanır. Bir meseleye örnek olarak verilen bir şiir veya ayet hakkında "i'râbü'l-beyt" veya "i'râbü'l-ayet" denildiği zaman şiirin veya ayetin öğelerine ayrılması kast edilir. Aynı şekilde "kelimeyi bu şekilde i'râblamak uygun değildir" denildiği zaman o kelimenin cümle içerisinde öge olma durumu kast edilir. İbn Hişâm "*İ'râb'u lâ ilâhe illallah*" diye isimlendirdiği eserinde i'râbı bu anlamda kullanmıştır. Aynı şekilde Elfiyye, Kâfiye gibi bazı metinlerin terkiplerini yapmayı konu edinen eserler i'râbü'l-elfiyye veya i'râbü'l-kâfiye diye isimlendirilmişlerdir.

İ'râb bazen de cümle içerisinde kullanılan bir kelimenin son harekesinin belirtilmesi anlamında kullanılır. Bu anlamda, *لَمْ تَعْرَبِ الْكَلِمَةَ وَ هِيَ مَعْرَبَةٌ* "Kelime mu'rab olduğu halde niye i'râbını okumadın" yani kelimenin son harekesini belirtmedin şeklinde tabirler kullanılır. Bu cümlede i'râbın ıstılâhî manalarından ikisine yer verildiği görülmektedir. Birincisi kelime sonundaki harekeyi okuma, ikincisi ise âmillerin değişmesi sonucu sonu değişen kelime anlamıdır.

⁴⁶ el-Eşmûnî, Ali b. Muhammed b. İsa, *Şerhü'l-Eşmûnî Âla Elfiyyet-i İbn-i Mâlik*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998. s. 41.

⁴⁷ El-Ezherî, Halid b. Abdullah, *Mûsilu't-Tullâb İlâ Kavâidi'l-İ'râb*, thk. Abdülkerim Mücahit, er-Risâle, Beyrut, 1996, s. 25.

⁴⁸ Galayînî, *Câmiü'd-Durûsu'l-Arabî*, s.8.

Sonuç olarak geçmişte ve günümüzde terim anlam olarak i'râbın beş manada kullanıldığı görülmektedir. Bunlar şöyle sıralanır:

1. Kelimeye eklenen âmillerin, âmel yönünden değişmesi sonucu kelime sonunda meydana gelen değişim anlamında
2. Âmillerin değişmesi sonucu kelime sonunda ortaya çıkan hareke veya harfler anlamında
3. Nahiv ilmiyle eş anlamında
4. Cümleyi öğelerine ayırma anlamında
5. Cümle içerisinde kullanılan bir kelimenin son harfin harekesini belirterek okuma anlamında.

C. İ'râbü'l-Kur'ân Terimi

İ'râbü'l-Kur'ân, i'râb ve Kur'ân lafızlarının manevi izâfe terkihiyle birleşmesinden oluşur. Sözlüksel olarak, i'râb lafzının sözlükte geldiği anlamlar göz önünde bulundurulduğunda Kur'ân'ı beyân etme, manalarını açıklama gibi anlamlara gelmektedir.

Kur'ân ilimleri ve i'râbü'l-Kur'ân ile ilgili klasik dönemde yazılan eserler incelendiğinde, sonradan müstakil bir ilim olan i'râbü'l-Kur'ân'ın teorik ve pratik sınırlarını belirleyen, efradını câmi, ağıyarını mâni bir tanımının yapılmadığı görülür. Konu ile ilgili kaynaklarda genellikle i'râbü'l-Kur'ân ilminin faziletinden, faydalarından ve ayetlerin tefsirinde müfessirlerin bilmek zorunda oldukları bir ilim olduğundan bahsedilmektedir.

Bazı kaynaklarda ise bir terim olarak değil sadece i'râb kelimesinin luğavî ve ıstılâhî anlamı vermekle yetinilmiştir.⁴⁹ Bu eserler incelendiğinde i'râbü'l-Kur'ân terkinde i'râbın ıstılâhî olarak geldiği anlamlardan bazılarının kast edildiği anlaşılır. İ'râbın yaygın olan “kelimenin sonundaki değişim veya o değişimin kendisiyle meydana gelen harf veya hareke” şeklindeki tanımı kast edilmemiştir. Bazı eserlerde nahiv ile eş anlamı kastedilse de neredeyse tüm eserlerde asıl kastedilen anlam “cümleyi öğelerine ayırma ve cümlede geçen kelimelerin terkinini

⁴⁹ Ülgen, Emrullah, *Kur'ân'ın Yorumlanmasında İ'râbın Rolü*, s. 128.

açıklama” şeklindedir. Bu eserlere bakıldığında eserde genelde cümleyi öğelerine ayırma, muhtemel vecihleri açıklama ve en sahih veçhi seçme işlemlerinin yapıldığı görülür. Bu da i’râbü’l-Kur’ân terimine verilen manayı destekler.

Bu şekilde bir tanım yapılırsa da bu eserlerde cümlelerin terkipleri açıklanamakla yetinilmemiştir. Kelimenin kökeni ve aslı tahlil edilmiş, gerekli görülen yerlerde bir lügat gibi kelimelerin manaları açıklanmıştır. Bazı yerlerde de ayetlerin belagatına vurgu yapılmış, edebî i’câzı ortaya konmuştur.

D. İ’rabla İlişkili Bazı Kavramlar

a. Âmil-Mamûl-Amel

Arap dilbilgisi âmil-ma’mûl-amel temeli üzerine kurulmuştur. Âmil cümle içerisinde eklendiği kelimedede tesir eden lafızdır.⁵⁰ Ma’mûl âmilden etkilenen kelimedir. İsimler cümle içerisinde çoğunlukla ma’mûl, bazen amel olurlar. Fiiller isimlerin aksine genelde âmil, bazen ma’mûl olurlar. Harfler ise hiçbir şekilde ma’mûl olmazlar. Cümlede yer aldıkları zaman genelde âmil olurlar. Bazı harfler ise ne âmil ne de ma’mûl olur.⁵¹ Âmele gelince, âmilin ma’mûlda yaptığı tesirdir. Bu tesir âmilin ma’mûle yüklediği manadır. Bu manalar fâiliyyet, mef’ûliyyet, izâfe, hâliyyet vb. şeklinde sıralanabilir.⁵²

b. İ’râbın Kısımları ve Alametleri

Âmilin ma’mûlda ortaya çıkardığı manaya delalet etmesi için ref’, nasb, cer ve cezm diye isimlendirilen dört i’râb forum oluşturulmuştur. Bu formlardan her biri bu manalardan birkaçına delalet eder. Bunlara i’râbın kısımları veya hâlleri denir. Her bir kısma kendilerine delalet etmesi için bazı alametler bırakılmıştır. Bunlara i’râb alametleri denir. Bu alametler hareke ve harflerden oluşur.

Ref’ hâlinin aslî alameti dammedir. ۱, و, ۛ ve ۛ fer’i alametlerdir. Her bir alametin kendine has geldiği yerler bulunur. Konunun uzaması endişesiyle o konuya girilmeyecektir. Nasb hâlinin aslî alameti fethedir. Diğer alametler kesre, ۱, ۛ ve ref’ hâlinin alameti olan ۛ’ün hazfidir. Cer hâli için kesre, fethi ve ۛ alamet olarak

⁵⁰ Abbas Hasan, *En-Nahvu’l-Vâfi*, Dârü’l-Meârif, Kahire, 2005, c. I, s. 75.

⁵¹ Abbas Hasan, *age*, I, 71.

⁵² El-Câmî, Abdurrahman b. Nizamiddin, *El-Fevâidü’d-Diyâiyye*, Seyda Kitabevi, Diyarbakır, 2010, c. I, s. 206 – 2010.

kullanılırken, cezmin alameti ise kelime sonundaki harekenin veya harfin hazfedilmesidir.⁵³

Özetlemek gerekirse cümle içerisinde âmiller kelimelere eklenir ve onlara bazı anlamalar yükler. Bu anlamalara delalet etmesi için i'râb hâlleri oluşturulmuş bu hâllere delalet etmesi için çeşitli alametler bırakılmıştır. Bu alametler vasıtasıyla kelimenin i'râb hâli tespit edilir. Bu hâle göre kelimenin cümle içerisindeki konumu tespit edilip anlamı ortaya çıkartılır.

Bunu bir örnek ile açıklayalım. نصر عليّ اخاه في الغرفة "Ali odada kardeşine yardım etti" cümlesinde yer alan نصر mâzi fiilidir. عليّ fâildir. اخاه mef'ûlün bihtir ve muzâftır. Ardından gelen zamir muzâfün ileyhtir. في harf-i cerdir. الغرفة mecrûrdur. Kelimeler incelendiği zaman نصر fiilinin عليّ kelimesine fâiliyyet manasını, اخاه kelimesine de mef'ûliyyet manasını yüklediği görülür. Fâiliyyet manasına delalet etmesi için عليّ lafzı ref' formuna, mef'ûliyyet manasına delalet etmesi için اخاه mansûp formuna girmiştir. Bu iki hâle i'râb hâlleri denir. علي'nün ref' hâline delalet etmesi için sonuna damme, اخاه'nün nasb hâline delalet etmesi için ise elif harfi getirilmiştir. Bu damme ve elif i'râb alameti diye isimlendirilir. Aynı şekilde في harf-i cerlerden bir âmildir. الغرفة, في'nin ma'mûlûdür ve mecrûdur. Sonunda bulunan kesre ise bu hâle delalet eden i'râb alametidir.

c. Mu'rab-Mebnî

Kelimelerin bir kısmı yapısı itibariyle yukarıda zikredilen i'râb hâllerini kabul eder, bir kısmı kabul etmez. Birinci kısma mu'rab, ikinci kısma ise mebnî denir. Mu'rab, âmillerin eklenmesi sonucu farklı i'râb hâllerini kabul eden lafızlardır. Mebnî ise i'râb hâllerini kabul etmeyen lafızlar diye tarif edilmiştir.⁵⁴

Kelimelerden isimlerin çoğunluğu mu'rab, azınlığı mebnîdir. Fiillerden mazi ve emir fiili mebnî, muzâri mu'raptir. Harflerin ise tümü mebnîdir, i'râb hâllerini kendilerine kabul etmezler.⁵⁵

⁵³ Abbas Hasan, *En-Nahvu'l-Vâfi*, I, 103 – 106.

⁵⁴ Galayinî, *Câmiû'd-Durûsu'l-Arabî*, I, 18.

⁵⁵ Galayinî, *Câmiû'd-Durûsu'l-Arabî*, I, 19.

d. Lafzî-Takdirî-Mahallî İ'râb

Mu'râb olup i'râbı kabul eden kelimelerin bir kısmı i'râb alametlerini kabul etmede bir manileri olmaz ve i'râb alametleri sonlarında ortaya çıkar. Bunların i'râbına lafzî i'râb denir. Bir kısmında ise alametlerin ortaya çıkmasında bazı engeller bulunur ve i'râb alameti ortaya çıkmaz. Bu kısma takdirî i'râb ismi verilir.⁵⁶

Mahallî i'râb mebnî lafızlarda meydana gelir. Mebnîler kendilerine i'râb hâllerini kabul etmediklerinden cümle içerisindeki konumları belirlenmek istendiği zaman kendileri için mahallî i'râb tabiri kullanılır. Bundan maksat bu mebnî ismin yerine i'râbı kendine kabul eden bir kelime bulunsaydı i'râbı bu şekilde olurdu demektir.⁵⁷

II. İ'RÂBÜ'L-KUR'ÂN'IN TARİHSEL SÜRECİ

Kur'ân-ı Kerîm nazil olmadan önce Arap toplumunda Arapça fasih ve belîğ bir şekilde konuşulmuştur. Konuşmada yanlışlığa ve bozukluğa dair bir esere rastlanmamıştır. Bilakis fesahat ve belâğatta müthiş seviyelere varılmış, başta şiir olmak üzere edebî sanatların her dalında kıyaslanmayacak bir mertebeye ulaşılmıştır. Araplar bu meziyetleri ile övünmüş bu konuda çeşitli yarışmalar dahi düzenlemişlerdir. Bu yarışmalarda başarılı olanlar ödüllendirilmiş, toplumda ün ve şöhret kazanmıştır.⁵⁸

İslam dinin yayılması ve fetihlerin kısa sürede Arap yarımadasının dışına geniş coğrafyalara ulaşması bu coğrafyalarda yaşayan âcemlerin İslam dinini kabul etmesine vesile olmuştur. İslam dinini kabul eden bu milletlerin dini öğrenmek için Kur'ân'a sarılmaları onları Arapça'yı öğrenmeye yöneltmiştir. Kısa sürede böyle bir topluluğun eğitiminin düzenli ve sistemli bir şekilde sağlanması mümkün olmadığı için Arapça'yı usûl ve kaidesine göre konuşmayan büyük bir halk kitlesi ortaya çıkmıştır. Arapça fesahat ve belâğatını en üst seviyesinde konuşan, dili saf hâliyle elde etmek için dağlara ve badiyelere giden Araplar, Âcemler'le karıştıktan sonra

⁵⁶ Galayinî, *age*, I, 23.

⁵⁷ Galayinî, *age*, I, 28.

⁵⁸ el-Afğânî, Saîd b. Muhammed b. Ahmet, *Min Târîhi'n-Nahvi'l-Ârabî*, Mekebetü'l-Fellah, Kahire, 1995. s. 7.

kendi öz ve saf dillerini koruyamamışlardır. Böylece konuşmada yanlışlıklar başgöstermiştir. Bu yanlışlıklar *lahn* diye tabir edilmiştir.

Sözlükte doğrudan sapıp hataya meyiletme⁵⁹ manasına gelen lahn terimsel olarak “sözün tahrif ve tashîf (harflerin bozulması veya yerinin değiştirilmesi) veya kinaye ve istiare (kelimenin asıl manasının değil başka manalarının kastedilmesi) yoluyla doğal mecrasından çıkarılmasıdır.”⁶⁰ Lahnın henüz Hz. Peygamber zamanında başladığı görülür. Huzurunda hata yapan bir adam için “kardeşinize doğru olanı gösterin o hata yapmıştır” buyurmuştur.⁶¹

Halifeler döneminde lahn devam etmiştir. Bu konuda birçok örnek rivayet edilmiştir. Hz. Ömer atış yapan iki kişinin yanından geçerken biri diğerine kalın olan sâd ile اصبت “hedefi vurdun” demek yerine ince olan sîn harfini kullanıp اسبت der. Hz. Ömer “konuşmada hata yapmak atışta hata yapmaktan daha kötüdür” buyurur.⁶²

Emevîler döneminde ise lahn yöneticilere ve belağat ehline sirayet edecek kadar ilerlemiştir. Abdülmelik b. Mervân (v. 86/705) ve Haccâc b. Yûsuf (ö. 95/714) lahn yapmaktan imtina etmiş bunun için çaba sarfetmişlerdir. Buna rağmen lahna düşmüşlerdir. Haccâc fesahatinden etkilendiği Yahya b. Ya’mer’e konuşmasında lahna düştüğünü sorduğunda Yahya’nın kendisinin Kur’ân ayetlerinde lahn yaptığını söyleyince “bu daha kötü. Nerede yanlış yaptım?” diye sormuştur. Yahya قُلْ إِنْ كَانَ أَحَبَّ أَفْئِدَتِكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ... أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ⁶³ ayetinde mansûp olan أَحَبَّ lafzı merfû’ okuduğunu belirtmiştir. Lahn yaptığını kimsenin bilmesini istemeyen Haccâc, Yahya’yı Horasan’a sürmüştür.⁶⁴

Konuşmada başlayan lahn zamanla Kur’ân’ın okuyuşuna sirayet etmeye başlamıştır. Bir rivayette Emîrû’l-müminin Hz. Ömer’in hilafeti döneminde bir bedevî kendisine Kur’ân’dan ayetler okunmasını ister. Bir adam ona Tevbe sûresinden ayetler okur ve أن الله بريء من المشركين ورسوله “Allah ve resulünün

⁵⁹ İbrahim Muhammed el-Cermî, *Mu’cemi Ūlûmi’l-Kur’ân*, Dârü’l-Kalem, Dimesk, 2001, s.233.

⁶⁰ Muhammed Abdülmun’im el-Kî’î, *El-Eslân Fî Ūlûmi’l-Kur’ân* Neşri kitabın sahibine aittir, 1996, s.244

⁶¹ Afğani, *Min Târîhi’n-Nahvi’l-Ârabî*, s.8.

⁶² Afğani, *age*, s.10.

⁶³ Tevbe, 9/24.

⁶⁴ Afğani, *age*, s.12.

müşriklerle hiçbir bağı yoktur”⁶⁵ ayetine gelince *ورسوله* kelimesini merfû formatında okuyup *الله* lafzının mahalline âtfetmesi gerekirken mecrûr okuyup *المشركين* lafzına âtfeder. “Allah ve elçisi müşriklerden berîdir” şeklinde olması gereken mana, “Allah, müşriklerden ve elçisinden berîdir” şeklinde anlaşılır. Bedevî bunun karşısında “Allah, elçisinden berî mi! Eğer Allah elçisinden berî ise ben daha çok berî olurum” diyerek tepki gösterir. Olay Hz. Ömer’e intikal ettiğinde bedevîyi çağırır ve ayeti olması gerektiği gibi okur. Bunun karşısında bedevî “Vallahi Allah’ın ve elçisinin berî olduğu kişilerden ben de berîyim” der. Bu olay üzerine Hz. Ömer Kur’ân’ı, sadece lügat bilenlerin öğretmesini emreder.⁶⁶

Buna benzer birkaç olay daha cereyan etmiş, özelde Kur’ân’ın, genelde de Arap dilinin bu yanlışlardan korunması ve Kur’ân’ın doğru anlaşılması için bazı önlemlerin alınması zorunlu hale gelmiştir.

Kur’ân’ın noktalanması ve harekelenmesi ile başlayan bu süreç daha sonra gelişim sağlayarak i’râbü’l-Kur’ân ilminin temelini oluşturmuştur. Çeşitli merhalelerden oluşan bu süreç genel anlamda tedvin öncesi ve sonrası diye iki bölümde incelenir.

A. Tedvin Öncesi Dönem

Kur’ân Arap dili ve üslubu ile indirilmiştir. İçerdiği engin manalar ve kullandığı mucizevî üslup onu diğer Arap kelâmılarından farklı kılmaktadır. Hz. Peygamber vahye muhatap olması ve kendisine tebliğle beraber tebyîn görevinin verilmesinden dolayı bu manaları icmalî ve tafsilî olarak anlamıştır. Sahâbe, Arap olmaları ve vahyin gelişine şahit olmaları hasebiyle bu manaları zahirî olarak anlamışlardır fakat ayetleri tafsilî bir şekilde anlamaları onların salt Kur’ân dilini bilmeleri ile mümkün olmamıştır. Çünkü Kur’ân’da mücmel, müşkil, müteşâbih gibi anlaşılması danışılmaya ihtiyaç duyan kapalı manalar vardır. Bunun için araştırmaları ve Peygamber’e danışmaları gerekmiştir.

İbn Haldûn’un (v. 808/1406) Mukeddime’sinde dile getirdiği “Kur’ân Arap dili ve üslubu ile inmiştir, onların hepsi Kur’ân’ı anlar ve manalarını cümle içerisinde

⁶⁵ Tevbe, 9/3.

⁶⁶ el-Enbârî, Ebü’l-Berekât Kemâluddîn Abdurrahmân b. Muhammed, *Nüzhetü'l-Elibbâ fî Tabakâti'l-Üdebâ*, Mektebetü'l-Menâr, Beyrut, 1985, s. 19-20.

veya müfret hâlinde bilir.” sözüne âlimler katılmamaktadır. Kur’ân’ın onların dilinde indirilmesi hepsinin Kur’ân’ı eksiksiz anlamalarını gerektirmez. Kaldı ki sahâbe dönemine bakıldığı zaman sahâbenin Kur’ân’ı anlamada aynı seviyelerde olmadıkları, aralarında farklılıklar olduğu görülmektedir. Bazılarının anladıklarını diğer bazıları aynı seviyede anlamamaktadır. Bu onların anlayış seviyelerinin farklılığından ve Arap diline olan hâkimiyetlerinden kaynaklanmaktadır.⁶⁷ Hz. Ömer minberdeyken ⁶⁸وَفَاكِهَةً وَأَبًّا⁶⁸ ayetini okuduktan sonra “Kur’ân’da geçen meyvelerin ne demek olduğunu biliyoruz da أَبًّا ne demektir diye sormuştur.” Bir seferinde de minberde ⁶⁹أَوْ يَأْخُذْهُمْ عَلَى تَخَوُّفٍ⁶⁹ ayetini okuduktan sonra تَخَوُّفٍ kelimesinin manasını sormuştur. Hüzeyl kabilesinden bir adam ona تَخَوُّفٍ bizim yanımızda “eksiklik” manasına gelmektedir demiş ve bu sözünü bir şiirle desteklemiştir. İbn Abbas’tan rivayet edildiğine göre bir kuyu hakkında tartışan iki bedevî yanına gelmeyene kadar فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ⁷⁰ ayetinin ne anlama geldiği bilmediğini dile getirmiş bedevilerden biri bu kelimeyi cümle içerisinde kullanmasıyla ne anlama geldiğini anlamıştır.⁷⁰ Buna benzer rivayetler göz önüne alındığında sahâbenin Kur’ân’ı anlamada zaman zaman problemler yaşadıkları ve problemlerini giderme arayışında oldukları anlaşılmaktadır.

Sahâbenin Kur’ân’ın tefsiriyle alakalı problemleri anlamını bilmedikleri kelimeler ve tafsile ihtiyaç duyan mücmel ayetler şeklinde olduğu için Hz. Peygamber’in tefsiri genelde bu minvalde olmuştur. Tirmizî’nin rivayet ettiği bir hadiste Peygamberimiz Fatiha sûresinde geçen “gazaba uğrayanlar”dan Yahudilerin kastedildiği, “sapkınlık içinde olanlar”ın ise Hristiyanlar olduğunu belirtmiştir. Başka bir rivayette الصلاة الوسطى “orta namaz” ın ikindi namazı olduğunu belirtmiştir.⁷¹ Buhârî ve Müslim’in rivayet ettiği başka bir hadiste de الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ⁷² “O kimseler ki iman edip imanlarına zulüm bulaşturmazlar”⁷² ayeti indikten sonra sahâbe ayette geçen zulmün insanların birbirine karşı yaptığı zulüm şeklinde anlayıp endişeye düştüğünde Peygamberimiz إِنَّ الشَّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ⁷³ “Muhakkak

⁶⁷ Zehebî, *Et-Tefîr Ve'l-Müfessirûn*, I, 29.

⁶⁸ Abese, 80/31.

⁶⁹ Nahl, 16/47.

⁷⁰ Zehebî, *age*, I, 29.

⁷¹ Zehebî, *age*, I, 36 .

⁷² En’âm, 6/82.

ki *şirk en büyük zulümdür.*⁷³ ayetini örnek göstererek maksadın *şirk* olduğunu dile getirmiştir.⁷⁴ Bir rivayette *وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى* “Allah onlara *takva* sözünü lazım kıldı.”⁷⁵ ayetinde kastedilen kelimenin *لا إله إلا الله* olduğu belirtilmiştir.⁷⁶ Bütün bu rivayetler incelendiğinde Hz. Peygamber tarafından yapılan tefsirin kelime anlamlarının eş anlamı verilerek veya bazı açıklayıcı bilgiler verilerek beyan edilmesi, umum olan bir lafzın tahsis edilmesi, husus olan bir lafzın genelleştirilmesi, soyut verilen bir mananın somutlaştırılması ve bazı ıstılâhî manaların izahatı şeklinde tezahür ettiği görülmektedir.⁷⁷ Bu açıklamalar dilbilimsel tefsirin ilk nüveleri olarak kabul edilebilir. Henüz ihtiyaç duyulmadığı için Kur’ân’ın i’râbıyla ilgili bilgilere bu dönemde rastlanılmamaktadır.

Sahâbe dönemine geçildiğinde ayetlerin nüzûlüne şahit olup ilk muallimin öğrenciliğini yaptıkları için Kur’ân’ı anlamada problem yaşamamışlardır. Hz. Peygamber döneminde olduğu gibi daha çok kelime anlamlarının izahatları yapılmıştır. Bunun yanında ihtiyaç duyulan konularda gereken açıklamaları yapmaktan imtina etmemişlerdir. Sahâbe Kur’ân’ı açıklarken genelde Kur’ân’ı ve Peygamberi kaynak olarak kullanmıştır. Bunun yanında kendi içtihatları, çalışmaları ve birikimlerini de kullanmışlardır.⁷⁸ Sahâbe dönemi tefsir çalışmaları incelendiği zaman dilbilimsel olarak çoğunlukla kelime anlamı üzerine yoğunlaşıldığı görülmekte, kelimenin cümle içerisindeki konumu ve i’râb ile alakalı rivayetlere rastlanılmamaktadır.

Tâbiîn döneminde sahâbe döneminde olduğu gibi Kur’ân ve sünnet kaynak olarak kullanılmasının yanında sahâbenin yaptığı tefsir de kaynak olarak kullanılmıştır. Tefsire yön veren Abdullah b. Abbas’ın (v. 68/687) mahiyetindeki Mekke Okulu,⁷⁹ Übey b. Kâ’b’in (v. 33/654) önderliğinde kurulan Medine Okulu ve Abdullah b. Mes’ûd’un (v. 32/652) ilk ustası olduğu Irak Okulu bu dönemde

⁷³ Lokmân, 31/13.

⁷⁴ Zehebî, *Et-Tefsîr Ve'l-Müfessirûn*, I, 37.

⁷⁵ Fetih, 48/26

⁷⁶ Zehebî, *age*, s.37.

⁷⁷ Karagöz, Mustafa, *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'an'ı Anlamaya Katkısı (ilk üç asır)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Kayseri, 2009, s.101.

⁷⁸ Zehebî, *age*, s.31.

⁷⁹ Bu üç şehirde tesekkül eden tefsir medreseleri, kurucu ve temsilcileri hakkında geniş bilgi için bkz. Zehebî, *Et-Tefsîr Ve'l-Müfessirûn*, s. 76-95.

kurulmuştur.⁸⁰Tâbiîn döneminde nüzûl ortamından uzaklaştığı ve halkın sorularının artması sebebiyle bu dönemde tefsire olan ihtiyaç artsa da henüz tedvin dönemine geçilmemiştir. İ'râbü'l-Kur'ân'a duyulan ihtiyaç bu dönemde daha da belirginleşmiş fakat sahâbe döneminde olduğu gibi daha çok kelime anlamı ve açıklaması üzerinde durulmuştur.

B. Tedvin Dönemi

İ'râbü'l-Kur'ân ilminin tedvinini Arap dilbiliminin tedvini ile beraber incelenir. Bu iki ilim birbirine paralel olarak doğmuş ve gelişmiştir. Arap dilbiliminin genel anlamda Arapça'nın sonradan Müslüman olup Arapların arasına giren acemlerin sebebiyet verdiği hatalardan koruması için özelde de Kur'ân'ı yanlış okumalardan ve anlaşılmalardan korumak için va'zedildiği düşünüldüğünde böyle bir durum doğal karşılanır. Arap dilbiliminin veya i'râbü'l-Kur'ân'ın ilk tedvini Kur'ân'ın harekelenmesi ve noktalanması ile başlamıştır.

Araplar İslam öncesi dönemde harfleri harekelememiş, fethe, damme ve kesreyi belirtmek için elif, vâv ve yâ harfini kullanmışlardır. Mushâf-i Osmanî yazıldıktan sonra asıl harflerle karışması korkusuyla bu harfler kullanılmamıştır.⁸¹ Kur'ân'ın muhtemel kıraate ve vecihlere uyumlu olması için bu şekilde harekesiz bırakıldığı görüşü de mevcuttur.⁸² Âcemlerin Araplar'ın içine karışmasıyla lahn yani Arapçayı yanlış konuşma sorunu ortaya çıkıp Kur'ân'ın okuyuşuna kadar sirayet etmesi bu konuda önlemlerin alınmasını kaçınılmaz hâle getirmiştir.⁸³ Bu konuda alınan ilk önlem Kur'ân'ın harekelerinin belirlenmesi olmuştur. Bunun hangi olay münasebetiyle ve ilk kim tarafından yapıldığı konusunda çeşitli rivayetler bulunur.

Suyutî, bu konudaki ihtilafa değindikten sonra bunun ilk olarak Abduülmelik b. Mervân'ın emriyle Ebû'l-Esved ed-Düelî (v. 69/688) tarafından yapıldığını dile getirmektedir. Hasanü'l-Basrî, (v. 110/728) Yahya b. Ya'mer (v. 129/746) ve Nasr b.

⁸⁰ Zehebî, *Et-Tefsîr Ve'l-Müfessirûn*, s. 88.

⁸¹ Ebu İshâk, İbrahim b. Ahmet b. Süleyman el-Mareğnî, et-Tunusî, *Delilü'l-Hayrân 'Âla Mevridü'z-Zem'ân*, Dârü'l-Hadîs, Kahire, s. 346.

⁸² Ez-Zerkânî, Muhammet Abdülazîm, *Menâhilü'l-İrfân Fî Ülümi'l-Kur'ân*, Matbaatü İsa el-Babî el-Halebî, Halep, 3.Baskı, c.I, s.404

⁸³ Ebu İshâk, *age*, s. 344

Âsım (v. 89/708) tarafından yapıldığına dair rivayetlerin de varlığını belirtir.⁸⁴ Sayrafi (v. 359/969) bu konuda insanların ihtilafta olduğunu dile getirdikten sonra bazılarının Ebü'l-Esved ed-Düelî olduğu bazılarının Nasr b. Âsım olduğu, bazılarının Abdurrahman b. Hürmüz (v. 117/735) olduğu iddia ettiğini ama çoğunluğun Ebü'l-Esved ed-Düelî görüşünde olduğunu belirtir. Bu çalışmanın Ebü'l-Esved'in kendi âmeliyesi olduğunu belirtenlerin yanında Hz. Ali'nin emriyle⁸⁵ yapıldığına dair rivayetler bulunur.⁸⁶ Ebü'l-Esved'in Basra valisi Ziyâd b. Sümeyye'nin (v. 53/673) emriyle⁸⁷ bu işe başladığına dair rivayetler de azımsanmayacak kadar çoktur.⁸⁸ Abdulmelik b. Mervân'ın, valisi Haccâc'a bu işle ilgilenmesi için emir verdiği, Haccâc'ında Nasr b. Âsım el-Leysî ve Yahya b. Ya'mer el-Âdvanî adında iki kişiye bu işi verdiğini ve bu iki âlimin ilk defa Kur'ân'ı harekelediği rivayet edilir. Ebü'l-Esved'in Kur'ân'ı ilk harekelediği rivayetiyle çakışmaması için Ebü'l-Esved'in

⁸⁴ Suyutî, Abdurrahman b. Ebî Bekr Celalü'd-Din, *el-İtkân Fî Ülümi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed ebü'l-Fadl İbrahim el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Âmmetü lil-Kitab, Kahire, 1974, c. 4, s. 184.

⁸⁵ Ebü'l-Esved Irak'ta bulunduğu esnada Hz. Ali yanına gelir ve onu düşünceli bulur. Sebebini sorunca Arap dilinde lahnın girdiğini ve Arap dili usûllerini barındıran bir kitap yazmak istediğini belirtir. Birkaç gün sonra Hz. Ali tekrar yanına gelir ve içinde “Kelâmın tümü isimi fiil ve harflerden oluşur. İsim müsemmayı belirtir, fiil müsemmanın yaptığı harekeyi belirtir, harf ise isim ve fiilin dışında bir mana verir” bilgilerinin yazılı olduğu bir sahife verir ve sonra ona derki; “üç şey vardır; zahir isimler, zamir isimler ve zahir ve zamir olmayan isimler. Âlimlerin kadri bu üçüncü kısmı bildiği zaman yükselir.” Rivayetin devamında Ebü'l-Esved'in konu ile alakalı Hz. Ali'ye bazı malumatlar verdiği ve bunların arasında ismi nasbenden harflerden ان, اُن, لعل, ليت, اُن, ان bulunduğuna ama لکن'in bulunmadığını Hz. Ali'nin onu da eklemesi gerektiğini belirten açıklamalar vardır. Ahmet Şevkî, Abdu's-Selâm Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, Dârü'l-Me'ârif, s. 16.

⁸⁶ Ahmet Şevkî, *age*, s. 14.

⁸⁷ Hz. Muaviye Basra valisi Ziyâd'a oğlu Abdullah'ı yanına göndermesini istediğini belirten bir mektup gönderir, Ziyâd'ın oğlu gelince konuşmalarında hatalar yaptığını görür. Ziyâd'a kendisini kınayan bir mektupla beraber oğlunu gönderir ve Abdullah gibi birisinin nasıl bu hataları yaptığını söyler. Ziyâd Ebü'l-Esved'i çağırır ve acemlerin çoğaldığını, Arap dilini bozduklarını ve insanların konuşmalarını düzelterek bazı kaideler ortaya koymasını ister. Ebü'l-Esved bu isteği yerine getirmeye yanaşmaz. Bunun üzerine Ziyâd bir adama Ebü'l-Esved'in yoluna çıkıp kasten Kur'ân'ı yanlış okumasını ister ve o da yapar. Ebü'l-Esved'in geçtiği sırada sesini yükselterek أن الله بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ “*Muhakkak ki Allah ve elçisi müşriklerden berîdir.*” ayetini, manası “Muhakkak ki Allah müşriklerden ve elçisinden berîdir.” şeklinde bozarak okur. Bu olay Ebü'l-Esved'e ağır gelir ve “Allah, resulünden berî olmaktan münezzehtir” der. Acele ile Ziyâd'ın yanına gelir ve istediğini yapacağını dile getirir. İ'râbü'l-Kur'an'dan başlayacağını dile getiren Ebü'l-Esved yanına Abdu'l-Kays kabilesinden seçkin birini seçer. Mushâf'ı ve yazı mürekkebinden farklı bir mürekkebi almasını ister ve ona şöyle talimat verir: “Dudaklarımdan fethiye çıkınca harfin üzerine bir nokta bırak, damme çıkınca noktayı harfin yanına bırak, kesre çıkınca noktayı harfin altına bırak, bu hareketlerden birini gunneli (tenvinli) şeklinde kullandığımda iki nokta bırak.” Bu şekilde Mushaf'ı başından sonuna kadar harekelemiştir. Daha sonra bu hareketlerin usûllerini belirten bir kitabe yazmıştır. ed-Dânî, Osman b. Said b. Osman b. Ömer, *el-Muhkem Fî Nuketi'l-Mesâhif*, thk. İzzet Hasan, Dârü'l-Fikr, Dımeşk, 1986, s. 4.

⁸⁸ ed-Dânî, *age*, s. 3.

çalışmasının ferdî bir çalışma olduğu, bu iki âlimin yaptığı çalışmanın da ilk resmî görev ve çalışma olduğu belirtilir.⁸⁹

Rivayetler karşılaştırıldığı zaman Kur'ân'ın ilk harekelesinin Ebü'l-Esved ed-Düelî tarafından yapıldığı, Nahv'in ilk kurallarının da aynı şekilde ed-Düelî tarafından bırakıldığı görüşü ağır basmaktadır. Ebü'l-Esved'in yaptığı bu çalışma daha sonra başta Nasr b. Âsım, Abdurrahman b. Hürmüz, Yahya b. Ya'mer, Ânbese el-Fîl (v. 100/718) ve Meymûn el-Akren olmak üzere kurrâ öğrencileri tarafından devralınmış, geliştirilip yararlı eklemeler yapılmıştır.⁹⁰ Ebü'l-Esved'in bu talebeleri tarafından daha sonra dilbilimsel alanda önemli çalışmalar yapacak büyük üstatlar yetiştirilmiştir. Sistematik nahvin kurucusu kabul edilen Halîl b. Ahmed'in hocalarından İsa b. Âmr es-Sekefî (v. 149/766)'de bunlardan biridir.⁹¹

Ebü'l-Esved harekeleme işlemini her bir harekeye karşılık harfin üzerine, altına veya yanına bir nokta bırakmak sureti ile gerçekleştirmiştir ve bu noktaların harfin kendi noktası ile karışmaması için kırmızı mürekkep kullanmıştır. Yazılması meşakkatli ve harfin asıl noktasıyla karışma tehlikesi bulunduğu için Düelî'nin yaptığı harekeleme şekli çok devam etmemiştir. Halîl b. Ahmed tarafından bu geliştirilmiş, harekeler kırmızı nokta şeklinden değiştirilmiştir. Harekelere delalet etmesi için med harfleri olan elif, vâv ve yâ kullanılmıştır. Fethaya delalet etmesi için harfin yanına küçük bir elif, zammeye delalet etmesi için harfin üzerine küçük bir vâv ve kesreye delalet etmesi için de harfin altına küçük bir yâ harfi konulmuştur.⁹²

Yazımda harekelere alametler bırakılması bu harekelerin hangi usûle göre bırakıldığını belirten Arap dili kaidelerini, cümleyi ve öğelerini belirten nahiv ve diğer ilimlerin ortaya konulması ihtiyacını doğurmuştur. Kur'ân'ın harekelenmesi ve i'râbının belirlenmesi nahiv ilminin de doğmasına ve gelişmesine vesile olmuştur. Dolayısıyla bundan sonraki süreçte i'râbü'l-Kur'ân ve nahiv ilminin gelişimi birbirine paralel ve bağlı bir şekilde devam etmiştir.

⁸⁹ Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân Fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 405

⁹⁰ Dayf, *el-Muhkem Fî Nuketi'l-Mesâhiḫ*, s. 16.

⁹¹ En-Neccâr, Muhammet Abdulaziz, *Diyâü's-Sâlik İlä Evdehi'l-Mesâlik*, Müessesetü'r-Risâle, 2001, c. 1, s. 13

⁹² Basil Ömer Mustafa el-Mucayide, *Eserü İhtilâfi'l-İ'râb Fî Tefsiri Kur'ân'ı Kerîm*, el-İslamiyye Üniversitesi, Usûlu'd-Dîn Enstitüsü (Yayınlanmış Doktora Tezi), Gazze, 2009, s. 20.

Halîl b. Ahmed, Kur'ân'ı harekelemesinin yanında nahiv ilminin kaidelerini belirten birçok eser ortaya koymuş, bir anlamda nahvin temellerini atmıştır. Halîl'den sonra, nahvi derleyip sistematik hale getiren ve nahvin neredeyse tüm konularını ele alan el-Kitâb ismi ile meşhur kitabı telif eden talebesi Sibeveyh gelmiştir. Sibeveyh el-Kitab'ında nahvin herhangi bir konusunu ele alır ve izahat amacıyla konu ile alakalı bir ayet zikreder. Sibeveyh'ten sonra nahiv ve i'râbü'l-Kur'ân ile alakalı yazılan tüm eserler bir şekilde el-Kitap'tan faydalanmış veya etkilenmiştir. Ebû Hayyân "el-Kitap, Kur'ân'ı anlamanın aynası ve i'râb ilminin kaynağıdır." demiştir.⁹³

Bu dönemden sonra Kur'ân'ı nahiv bakış açısıyla tefsir eden ve daha çok kelime anlamı ve i'râbını ön plana çıkaran me'âni'l-Kur'ân kitapları yazılmıştır. Başta Ferrâ olmak üzere Âhfeş (v. 215/830) ve Zeccâc bunun ilk örneklerini ortaya koymuşlardır. Me'âni'l-Kur'ân kitapları içerik olarak çok kapsamlı olup ayetleri kelime kökeni, cümle içerisindeki konumunu, taşıdığı muhtemel manaları, kıraat farklılıklarını ve buna benzer birçok konuyu ele alan tefsirlerdir. Bu tefsirler müstakil olarak yazılacak olan i'râbü'l-Kur'ân eserleri için zemin hazırlamışlardır.⁹⁴ Kur'ân'ın i'râbı bu kitapların bir bölümünü oluşturmakla beraber müelliflerin bu konuya değinmeleri ve ele almaları farklılık göstermiştir. Âhfeş bu konuda Ferrâ'dan daha fazla önem gösterirken, Ferrâ Zeccâc'tan daha fazla bu konuya meyletmiştir.⁹⁵

Bu dönemden sonra i'râbü'l-Kur'ân gelişip me'âni'l-Kur'ân'dan ayrılmaya ve müstakil bir ilim olmaya başlamıştır. Âlimler bu alanda farklı bakış açılarıyla müstakil eserler ortaya koymaya başlamışlardır. Bazı müellifler müşkil olan ayetlerin i'râbına yönelmiştir. Mekkî b. Ebi Talib'in (v. 437/1045) Müşkil'ü-i'râbi'l-Kur'ân adlı eseri buna örnek verilebilir. Bazıları da Kur'ân'daki garip kelimelerin i'râbına yönelmiştir. İbnü'l-Enbârî'nin (v. 328/940) el-Beyân fî i'râbi garîbi'l-Kur'ân adlı eseri buna örnektir. Ebû Ali el-Fârisî'nin (v. 377/987) el-Hucce li'l-Kıraati's-seb'â adlı eseri de kıraatleri ve i'râbı cem' etmiştir.

⁹³ Basıl Ömer, *Eserü İhtilafi'l-I'râb Fî Tefsiri Kur'ân'ı Kerîm*, s. 23

⁹⁴ Ülgen, *I'râbü'l-Kur'ân'ın Tefsirdeki Yeri ve Önemi*, s. 121.

⁹⁵ Basıl Ömer, *age*, s. 25

III. İ'rabın Önemi

Kur'ân-ı Kerîm, Arap bir topluluğa kendi dilleriyle, anlaşılır bir şekilde indirilmiştir. İndirildiği günden bu yana Müslümanlar onun muradını anlama gayreti içerisinde olmuşlardır. Mana, lafız kalıbına girdikten sonra lafzın kural ve kaidelerine mahkûm olur. Manayı doğru bir şekilde anlamak lafzı doğru bir şekilde bilmekle ve lafza hakîm olmakla mümkündür. Dolayısıyla Arap dilini iyi bilen ve bu dili iyi anlayan kişi Kur'ân'ı doğru şekilde anlayabilir. Kur'ân indirildiği dönemde Arap toplumu kendi dillerini bilme ve anlama, dolayısıyla Kur'ân'ı doğru ve eksiksiz bir şekilde kavrama konusunda iyi bir seviyeye sahiptiler.

Arap diline lahnın karışmaya başlamasıyla bu kabiliyet ve hakîmiyet gerilemeye ve kaybedilmeye başlanmıştır. Bu noktada Arap dilini iyi şekilde muhafaza etmek ve anlamak, Kur'ân'ı doğru ve eksiksiz bir şekilde anlamakla paralellik gösterir. Bu konuda İbn Fâris: (v. 395/1004) “Kur'ân, sünnet ve fetvalarla alakalı bir ilimle herhangi bir sebeple alakalı olan kişi Arap dilini bilmek zorundadır. Hiç kimse bu konuda müstağni değildir. Çünkü Kur'ân Arap olan Allah'ın Resulüne Arapça olarak indirilmiştir. Allah'ın kitabını ve resulünün sünnetini anlamak isteyen kişi Arap dilini en doğru bir şekilde bilmek zorundadır” demiştir. İmam şâfiî (v. 204/820) ise “gücünün yettiği kadar Arapçayı öğrenmek, bu sayede Kur'ân'ı anlamak ve içeriğine iman etmek bütün Müslümanlara vaciptir” demiştir.⁹⁶

Arap dilini ve kaidelerini bilmede zayıflık göstermek tefsirde hata yapmaya, Kur'ân ayetlerini yanlış anlamaya ve nasları eksik bir şekilde algılamaya sebebiyet verir. Selef âlimler bu konuya tam bir hassasiyetle yaklaşmış, bu konuda eksiklik ve zayıflık gösterenleri şiddetle tenkit etmişlerdir. Tâbiîn dönemi müfessirlerden Mücahid b. Cebr (v. 104/723) “Allah'a ve âhiret gününe iman eden hiç kimseye Arap dilini bilmeden Kur'ân'dan bahsetmesi caiz değildir” demiştir.⁹⁷

Arap dilinin en önemli yapı taşı olan i'râb ilmi bilinmeden Arap dilinin ve belağatının anlaşılması muhaldir. İ'rab ilminin Arap dilindeki önemli konumundan dolayı bazı âlimler tarafından Nahiv ilmine i'lmü'l-i'râb ismi verilmiştir. Bir ayetin

⁹⁶ Basıl Ömer, *Eserü İhtilafî'l-İ'râb Fi Tefsiri Kur'ân'ı Kerîm*. s. 7

⁹⁷ Zerkeşî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Bahadır, *El-Burhân Fi Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, Dâru İhyâi'l-Kutübü'l-Ârabî, Beyrut, 1957, c.1, s.292.

muhtemel i'râb vecihlerini bilmek o ayetten birden fazla anlam çıkarma ve en doğrusunu seçme imkânını sağlar. İ'râbı bilmeden ayetleri mana etmek bazen yanlış mana vurma ve hüküm çıkarma tehlikesini dahi ortaya çıkarır.

Dilbilimsel temalı yazılmasa dahi tefsirlerin hemen hepsinin, i'râba değinmesi bu ilmin, Kur'ân'ın'ın anlaşılmasında ne kadar gerekli ve etkili olduğunun göstergesidir. Mekkî b. Ebi Talip:

“Kur'ân ilimlerini öğrenen kişiye gerekli olan en önemli konu lafızlarının tecvidini bilmek, manalarını anlamak, okuyuşunu ve lügatlarını bilmektir. Bunlardan daha önemlisi ise Kur'ân'ın harekelerinin ve i'râbının bilinmesidir. Bu, onun Kur'ân'da yanlış yapmasını engeller, lafzî hükümleri bilmesine yardımcı olur. O bu sayede harekelerin değişmesiyle ortaya çıkan farklı manaları bilir ve manalar arasında maksût mananın ne olduğunu anlar” demiştir.⁹⁸

⁹⁸ Mekkî, Ebu Muhammed Mekkî b. Ebi Talib b. Muhammed b. Muhtâr el-Kaysî el-Endülüsî, *Müşkil'ü İ'râbi'l-Kur'ân*, thk. Hatem Salih ed-Damin, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1405, c. 1, s. 63.

İKİNCİ BÖLÜM

MEDÂRİKU'T-TENZÎL'DE İ'RÂB FARKLILIKLARI VE BUNLARIN ANLAM ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Arapça kelimeler yapıları itibari ile birden fazla şekilde okunmaya elverişlidir. Yazılışta sadece kelime yazılıp harekesi yazılmadığı için anlama bağlı olarak birden fazla okuma şekline uygundur. Buna kelimenin anlamında doğrudan etkili olan i'râb farklılığı eklendiği zaman bu çeşitlilik zenginleşir. Farklı i'râb ile farklı manalar elde edilebilir. Bazen aynı i'râbta farklı vecihler sebebiyle birden fazla terkip ve mana ortaya çıkarılabilir.

Buna *ما احسن عمر* cümlesi örnek olarak verilebilir. Bu cümlede kelimelerin harekesi ve i'râbına bağlı olarak yedi ihtimal vardır. Birincisi *ما* nefî edatı, *احسن* mazî fiili, *عمر* fâil olmasıdır. Anlamı “Ömer iyilik yapmadı” şeklinde olur. İkinci ihtimal *ما* nefî edatı, *احسن* muzari mütekellim fiili, *عمر* mef'ûlün bih olmasıdır. Anlam “Ben Ömer'e yardım etmedim” suretinde olur. Üçüncü ihtimal *ما* nefî edatı, *احسن* mazî meçhûl fiili, *عمر* nâibi fâil olmasıdır. Cümle anlamı “Ömer'e yardım edilmedi” biçiminde olur. Dördüncü ihtimal *ما* taaccub edatı, *احسن* taaccüp fiili, *عمر* mef'ûlün bih olmasıdır. Cümle anlamı “Ömer ne biçim yardım etti!” şeklinde olur. Beşinci ihtimal *ما* istifham edatı, *احسن* mazî fiili, *عمر* fâil olmasıdır. Mana “Ömer ne yardımı yaptı?” suretinde olur. Altıncı ihtimal bir önceki terkipte *عمر* lafzının mef'ûlün bih olmasıdır. Mana “Ömer'e ne yardım etti?” şeklinde olur. Yedinci ihtimal *ما* nefî edatı, *احسن* mazi cem'i müennes fiili, *عمر* mef'ûlün bih olmasıdır. Mana “kadınlar Ömer'e yardım etmedi” şeklinde olur. Bu şekilde başka ihtimaller ve tekipler oluşturulup fazlalaştırılabilir.

Arapça olarak indirilen Kur'ân-ı Kerîm'in lafızları da yapısı itibari ile farklı ihtimallere açıktır. Fakat Kur'ân'ın harekesinin ve i'râbının indirildiği andan itibaren belirlenmesi ve bu hâliyle ezberlenip muhafaza edilmesi, daha sonra yazılmak suretiyle kayıt altına alınması Kur'ân'ın farklı kıraatler dışında kalan ihtimallerle okunmasına müsaade etmemiştir. Bununla beraber i'râbı ve harekesi belirli lafızlardan farklı terkipler yapılmak suretiyle birden fazla vecih elde edilmesi mümkündür.

İ'râb farklılığı bazen farklı manalar ortaya çıkarırken bazen birbirine yakın manalar elde edilmesini sağlar. Kimi zaman da mana üzerinde herhangi bir etkiye bulunmayıp sadece farklı bir vecih olarak kalır. Buna كِتَابٌ أَنْزَلَ إِلَيْكَ فَلَا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ لِتُنذِرَ بِهِ وَذِكْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ "Bu kendisiyle insanları uyarman, inananlara öğüt vermen için sana indirilen bir kitaptır. Artık bu hususta kalbinde bir sıkıntı olmasın"⁹⁹ ayeti örnek olarak verilebilir. Ayette geçen ذِكْرَى'nın terkiibinde, i'râb alametinin mukadder olması sebebiyle dört vecih vardır.

Birinci vecih mansûb takdirinde olup hazfedilmiş bir fiile mef'ûlün mutlak olmasıdır. Kelâmın takdiri تَنْذِرَ بِهِ وَتَذَكَرَ تَذَكِيرًا şeklinde olur. İkinci vecih merfû takdirinde olup hazfedilmiş bir mübtedâyaya haber olan كِتَابٌ lafzına âtfedilmesidir. Üçüncü vecih hazfedilmiş bir mübtedâyaya haber olmasıdır. Dördüncü vecih mecrûr takdirinde olup mastar tevilinde olan تَنْذِرَ'nin mahalline âtfedilmesidir. Kelâmın takdiri لِلْإِنذَارِ وَلِلذِكْرِ şeklinde olur.¹⁰⁰

Bu farklı terkiplerin ortaya çıkardığı anlamlar arasında belirgin bir farklılık bulunmamaktadır. Anlamlar birbiriyle aynı veya birbirine yakındır. Aynı şekilde الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا إِنَّا أَمْنَا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ "Ey rabbimiz! Biz gerçekten iman ettik, günahlarımızı bağışla, bizi ateş azabından koru" diyenler içindir"¹⁰¹ ayetinde الَّذِينَ ism-i mevsûlünde üç i'râb veçhi bulunur.

Birinci vecih mecrûr mahallinde olup bir önceki ayette yer alan بِالْعِبَادِ lafzına sıfat olmasıdır. İkinci vecih merfû mahallinde olup önceki ayette geçen ve haber olan الَّذِينَ'ye sıfat olmasıdır. Üçüncü vecih tâbi' olmaktan çıkarılıp hazfedilmiş bir mübtedâyaya haber veya hazfedilmiş bir fiile mef'ûl olmasıdır.¹⁰² Bu farklı terkiplerin mananın üzerinde tesiri yoktur. Elde edilen mana aynıdır.

Başka bir örnek olarak الم تَنْزِيلُ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ "Elif-lâm-mîm. Bu kitabın âlemlerin rabbi tarafından indirilmekte olduğunda asla kuşku yoktur"¹⁰³ ayeti gösterilebilir. Ayetin terkiibinde dört vecih bulunur.

⁹⁹ A'râf, 7/2.

¹⁰⁰ Neseî, Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku'te'vil I, 555.

¹⁰¹ Âl-i İmrân, 3/16.

¹⁰² Neseî, age, I, 241.

¹⁰³ Secde, 32/1, 2.

Birinci vecih ayette geçen الم'in sûrenin ismi kabul edilip mübtedâ olmasıdır. تَنْزِيلٌ haber olur. İkinci vecih الم'in sayılan birkaç harf kabul edilmesidir. تَنْزِيلٌ hazfedilmiş bir mübtedâyaya haber olur. Üçüncü vecih تَنْزِيلٌ mübtedâ olup لَا رَيْبَ فِيهِ cümlesinin haber olmasıdır. Dördüncü vecih تَنْزِيلٌ mübtedâ olup مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ cümlesinin haber olmasıdır. Arada kalan لَا رَيْبَ فِيهِ cümlesi itirâzî¹⁰⁴ cümle olur.¹⁰⁵ Ayetin manasında yapılan bu terkiplere göre belirgin bir farklılık bulunmamaktadır.

Medâriku't-Tenzil'de i'râbın farklı vecihlerde gelmesi ve bunların mana üzerinde etkisinin nedenleri üç ana başlıkta incelenebilir. Bunlar; gramer kaynaklı faktörler, Kur'ân'ın metin yapısından kaynaklanan faktörler ve mezhebî faktörlerdir.

I. GRAMER KAYNAKLI FAKTÖRLER

Arap dili grameri, dili ve kalemi hataya düşmekten koruyan ilimler bütününe denir. Bu ilimler; sarf, nahiv, resm, me'ânî, beyân, bedî', ârûz, kavâfi, kardü's-şi'r, inşâ, hâtâbe, târihü'l-edeb, metnü'l-lüğa olarak sıralanabilir. Bu ilimlerin en kapsamlısı ve önemlisi sarf ve nahiv ilmidir.¹⁰⁶ Bunlar arasında i'râb farklılığında etkili olan bu iki ilimdir.

Arapça kelimelerinin iki durmu vardır. Cümle içerisine girmeden önce müfret hâli ve cümle içerisine girdikten sonra terkip hâlidir. Cümleye girdikten sonra, i'râb ve binâ yönüyle kendisini inceleyip cümle içerisindeki konumunu ve tekibini belirleyen ilme nahiv ilmi denir. Sarf ise kelimeleri cümle içerisine girmeden veznini, iştikakını ve kökenini inceleyen ilimdir.¹⁰⁷

A. Nahvî Farklılıklar

Cümle içerisine girdikten sonra kelimeleri, i'râbı ve konumu itibari ile inceleyen nahiv ilmi, tedvin edildiği günden itibaren âlimler tarafından sürekli geliştirilmiştir. Cümle içerisinde temel öğeler ile birlikte cümlenin yapısında zorunlu olmayan yardımcı öğeler belirlenmiştir. Bu öğelerin şartları ve bu şartların

¹⁰⁴ itirâzî cümle, cümle içerisinde birbirini gerektiren mübtedâ-haber, sıfat mavsuf gibi öğelerin arasına giren açıklayıcı cümlelerdir. Parantez içi cümle olarak isimlendirilebilir. Ezherî, *Mûsilu't-Tullâb ilâ Kavâidu'l-I'râb*, s. 55.

¹⁰⁵ Nesefî, *Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku'Te'vil*, III, 5.

¹⁰⁶ Galayînî, *Câmiû'd-Durûsu'l-Arabî*, 7.

¹⁰⁷ Galayînî, *age*, 8.

sebeplerini bir mantık temeline oturtmak için çeşitli münasebetler zikredilmiştir. Ortaya konulan görüşler olumlu, olumsuz şekillerde eleştirilmiştir.

Bu şekilde nahiv ilminde farklı görüş ve öneriler zenginlik kazanmış, muhtelif mezhep ve ekoller ortaya çıkmıştır. Bu muhtelif yorumlar cümlenin öğeleri çözümlendiğinde farklı i'râbların elde edilmesinde katkıda bulunmuştur. Bu farklı i'râblar beraberinde farklı anlamlar ve yorumlar getirmiştir. Nahiv ile alakalı ihtilaflar belli başlıklar hâlinde tespit edilmeye çalışılacaktır.

a. Zamirler ve İsm-i İşaretlerin Mercileri

Zamirler zikri önceden geçmiş isimlerin yerine kullanılan ve o isimlere delalet eden isim edatlardır.¹⁰⁸ Zamir, ismi daha veciz bir şekilde kullanmak için getirilir. İsm-i işaretler ise işaret vasıtasıyla belli bir isme delalet isim edatlardır.¹⁰⁹ Kur'ân'da çokça kullanılan zamirler ve ism-i işaretlerin kullanıldıkları mana ve mercilerinin tespiti konusunda ortaya çıkan ihtilaf farklı vecihler ortaya çıkarmıştır. Neseфі tefsirinde zaman zaman buna dikkat çekmektedir.

Örnek 1: *وَإِنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا لِيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ* “Ehl-i kitap'tan her biri ölümünden önce ona mutlaka iman edecektir; o da kıyamet gününde onlara şahit olacaktır.”¹¹⁰

Neseфі ayette geçen *بِهِ* ve *مَوْتِهِ* lafızlarında bulunan zamirin muhtemel mercileri için üç vecih zikretmektedir.

Birincisi *بِهِ* zamirinin Hz. İsa'ya dönmesidir. *لِيُؤْمِنَنَّ* cümlesi hafzedilmiş *أحد* lafzına sıfat olur. *قَبْلَ مَوْتِهِ* izâfe terki binde geçen zamir hafzedilmiş mevsûfa döner. Buna göre ayetin takdiri *وَإِنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أَحَدٌ إِلَّا لِيُؤْمِنَنَّ بِهِ* şeklindedir. Bu takdire göre ayetin anlamı “Ehl-i kitaptan Yahudi ve Hıristiyanların tümü ölmeden önce Hz. İsa'ya iman edecekler ve O'nun Allah'ın kulu ve elçisi olduğunu tasdik edeceklerdir” şeklinde olur. Bu iman ve tevbe ölmeden önce, sekerât hâlinde meydana gelecek olması sebebiyle onlara bir fayda sağlamayacaktır.

¹⁰⁸ Galayinî, *Câmiü'd-Durûsu'l-Arabî*, 115.

¹⁰⁹ Galayinî, *age*, 127.

¹¹⁰ Nisâ, 4/159.

İkinci vecih her iki zamirin Hz. İsa'ya dönmesidir. Ayetin takdiri ve manası *“Ehl-i kitap Hz. İsa ölmeden önce Hz. İsa'ya iman edeceklerdir”* şeklinde olur. Buradaki ehl-i kitaptan murat, Hz. İsa yeryüzüne indirildiği vakit yeryüzünde bulunanlardır. Hz. İsa'nın yeryüzüne tekrar indirileceği ve kitap ehlinin tümünün ona iman edeceği ve tek din olarak İslam dininin kalacağı rivayet edilmektedir.

Üçüncü vecih birinci zamirin Allah (cc) lafzına veya Hz. Peygambere dönmesi, ikinci zamirin ise kitap ehline dönmesidir. Ayetin anlamı *“Kitap ehli, ölümlerinden önce Allah'a (cc) veya Peygamberine (sav) iman eder”* şeklinde olur.¹¹¹

Örnek 2: قَالَ فَاحْرُجْ مِنْهَا فَإِنَّكَ رَجِيمٌ “Allah, ”O hâlde çık oradan, dedi, artık kovuldun!”¹¹²

Müfessir ayette geçen مِنْهَا zamirinin mercii ile ilgili üç ihtimalin olduğunu belirtir. Bunlar semâ, cennet veya meleklerdir. Bu üç ihtimale göre ayetin anlamı *“Allah o hâlde semadan / cennetten / meleklerin arasından çık dedi, artık kovuldun!”*¹¹³ şeklinde olmaktadır.

Örnek 3: لَا رَيْبَ فِيهِ “onda şüphe yoktur.”¹¹⁴

Nesefî ayette geçen فِيهِ zamirinin اليوم veya الجمع lafızlarına dönmesinin uygun olduğunu belirtmiştir. Birinci veche göre ayetin anlamı *“O günde (kıyamet gününde) şüphe yoktur”* şeklinde olur. İkincisine göre ise *“O toplanmada (kıyamet günü mahşerde) şüphe yoktur.”*¹¹⁵

Örnek 4: ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّنَ بِغَيْرِ الْحَقِّ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ... “... Bu durum, Allah'ın ayetlerini inkâr etmeleri ve haksız yere

¹¹¹ Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku'Te'vîl*, I,414-415.

¹¹² Hicr, 15/34.

¹¹³ Nesefî, *age*, II, 189.

¹¹⁴ En'âm, 6/12.

¹¹⁵ Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku'Te'vîl*, I, 493.

Peygamberleri öldürmelerinin, bu yaptıkları da isyan etmeleri ve haddi aşmalarının sonucuydu.”¹¹⁶

Medâriku't-Tenzîl'de ayette geçen ذَلِكْ ism-i işaretinin ayetin başında geçen “zillete ve fakirliğe mahkûm edilme”ye döndüğünü belirtmektedir. İkinci ذَلِكْ'nin mercî ile ilgili iki vecih zikretmektedir.

Birinci vecih ayetin başındaki ism-i işaretin manasını pekiştirmesidir. Ayetin manası “onların zillete ve fakirliğe mahkûm edilmesi, Allah'ın ayetlerini inkâr etmeleri ve haksız yere peygamberleri öldürmeleri sebebiyleydi. Aynı şekilde bu yaptıkları, isyan etmeleri ve haddi aşmalarının sonucuydu.” şeklinde olur.

İkinci vecih الكفر وقتل الأنبياء kelimelerine dönmesidir. Buna göre ayetin manası “onların zillete ve fakirliğe mahkûm edilmesi, Allah'ın ayetlerini inkâr etmeleri ve haksız yere peygamberleri öldürmeleri sebebiyledi. Onların Allah'ı inkâr etmesi ve Peygamberleri öldürmeler ise isyan etmeleri ve haddi aşmalarının sonucuydu” suretinde olur

Müfessir bu vecihte بِمَا عَصَوْا ifadesinde bulunan ب harf-i cerrinin sebebiyet değil beraberlik manasına gelmesinin de uygun olduğunu belirtir. Ayetin manası “onların zillete ve fakirliğe mahkûm edilmesi Allah'ın ayetlerini inkâr etmeleri ve haksız yere Peygamberleri öldürmeleri sebebiyleydi, onların Allah'ı inkâr etmesi ve Peygamberleri öldürmeleri isyan edip hadlerini aşmaları ile beraberdir.” şeklinde olur.¹¹⁷

Örnek 5: *إِنَّمَا ذَلِكُمُ الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُوا اللَّهَ إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ* “İşte o şeytan ancak kendi dostlarını korkutur, mümin iseniz onlardan korkmayın, benden korkun.”¹¹⁸

Nesefî ayette geçen ذَلِكُمْ ism-i işaretinin i'râbıyla ilgili iki vecih zikretmektedir. Birinci vecih mübtedâ olmasıdır. الشَّيْطَانُ haber olur. Bu durumda

¹¹⁶ Bakara, 2/61.

¹¹⁷ Nesefî, age. I, 194.

¹¹⁸ Âl-i İmrân, 3/175.

يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ fiil cümlesi isti'nâfi¹¹⁹ bir cümle olup şeytanın yaptıklarının beyanı olur. Buna göre ayetin manası “İşte o şeytandır, dostlarını korkutur ...” şeklinde olmaktadır.

İkinci vecih الشَّيْطَانُ'nün ism-i işaret için müşarün ileyihi olmasıdır. Bu durumda terkinde sıfat veya âtf-i-beyân¹²⁰ olur. يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ cümlesi mübtedânın haberi olur. Ayetin anlamı “İşte o şeytan ancak kendi dostlarını korkutur ...” suretinde olur.¹²¹

b. Ma'tûfun Âleyhin Belirlenmesi

Âtf önceden herhangi bir lafza verilen hükmün bir harf vasıtasıyla başka bir lafza da verilmesi ve o hükmün altına alınmasıdır.¹²² Âtfedilen isim ma'tûf, kendisine âtîf yapılan isim ise ma'tûfun aleyh diye isimlendirilir. Âtf işleminde kullanılan harf âtîf harfî olarak adlandırılır. Arap dilinde âtfın önemli bir yeri vardır. Ma'tûf terkipsel ve manasal olarak ma'tûfun aleyhin hükmünü ve manasını aldığı için ma'tûfun aleyhin belirlenmesi terkip ve mana üzerinde belirleyici bir rol oynar. Aynı şekilde âtîf harflerinin farklı manalara gelmesi bu konuyu daha önemli hâle getirmekte ve farklı ihtimalleri arttırmaktadır. Ayet-i Kerîmelerde ma'tûfun âleyhin belirlenmesi konusunda farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bunu birkaç örnekle izah edelim.

Örnek 1: وَأَتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا “Adını anarak birbirinizden dilek ve istekte bulunduğunuz Allah'a saygısızlıktan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir.”¹²³

Nesefî ayette geçen وَالْأَرْحَامَ lafzının atfedildiği isim ile alakalı iki vecih zikretmektedir.

¹¹⁹ İsti'nâfi cümle konuşmanın başında getirilen veya konuşma esnasında getirilip öncesi ile terkihi olarak ilişkisi bulunmayan cümledir. Ezherî *Mûsilu't-Tullâb İlâ Kavâidi'l-İ'râb*, s. 48.

¹²⁰ Âtf-ı beyân, sıfat gibi i'râbında kendinden önceki isme tabi olan ve o ismi açıklayan bir isimdir. Sıfattan farkı sıfat, müştak (filimsi), atf-i beyân ise câmid olmasıdır.. Galayînî, *Câmiû'd-Durûsu'l-Arabî*, III, 241.

¹²¹ Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku'Te'vîl*, I, 313.

¹²² Galayînî, *age*, III, 244.

¹²³ Nisâ, 4/1.

Birinci vecih mansûb olup وَاتَّقُوا اللَّهَ cümlesindeki lafzatullâha âtfedilmesidir. Mana “adını anarak birbirinizden istekte bulunduğunuz Allah’tan (ona karşı gelmekten) ve akrabalık ilişkilerinizden (akrabalık haklarını riayetsizlikten) sakının” şeklinde olur. İkinci vecih car-mecrûrûn mahalline âtfedilmesidir. Ayetin anlamı “Akrabaların ve onun adını kullanarak birbirinizden istekte bulunduğunuz Allah’a saygısızlıktan sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir” biçiminde olur.

Hamzâ’nın kıraatına göre وَالْأَرْحَامِ mecrûr okunmuştur. Buna göre بِهِ zamirine âtfedilir. Fakat bu terkip zahir bir ismin mecrûr olan bir zamire âtfedildiği zaman harf-i cerrin tekrar edilmesi kaidesi gereği zayıftır. Car-mecrûr bir kelime sayılır. Harf-i cer tekrar edilmeden mecrûrûn üzerine yapılan âtf, kelimenin bir cüzüne yapılmış olacağından bu âtf caiz değildir.¹²⁴

Örnek 2: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ “Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar (yıkayın)”¹²⁵

Müfessir ayette geçen وَأَرْجُلَكُمْ lafzının ma’tûfû ile alakalı bazı kıraatler ve bunlara bağlı vecihler zikretmektedir.

Şamî, Nafi’, Ali ve Hafs tarafından mansûb okunmuş وُجُوهَكُمْ ismine âtfedilmiştir. وَاغْسِلُوا بِرُءُوسِكُمْ cümlesi وَأَرْجُلَكُمْ lafzından sonra iken öne alınmış, ma’tûf ile ma’tûfûn aleyh arasına girmiştir. Diğer kurrâ tarafından mecrûr okunmuş, بِرُءُوسِكُمْ lafzına âtfedilmiştir. Ayette mana yönüyle وَجُوهَكُمْ lafzına atfedilse de zahiren وَاغْسِلُوا بِرُءُوسِكُمْ lafzına âtfedilmiştir. Bunun sebebi diğer azalar arasında ayaklar üzerine su serpmek suretiyle yıkanır ve onlar yıkanırken suyun israf edilmesi muhtemeldir. Yıkandığı zaman meshediyormuş gibi suyun az kullanılması ve israf edilmemesi gerektiğine dikkat çekilmiştir.

¹²⁴ Neseî, *Medârikü’t-Tenzil ve Hakâiku’Te’vil*, I, 326.

¹²⁵ Mâide, 5/6.

Bazı âlimler ayeti zahirine göre anlamlandırıp ayaklar üzerinde mesih yapmanın da caiz olduğunu dile getirmişlerdir. Konu hakkında diğer naslar ve Hz. Peygamber'in uygulaması bu görüşü geçersiz kılmaktadır.¹²⁶

Örnek 3: *Mûsâ, "قَالَ رَبِّ إِنِّي لَا أَمْلِكُ إِلَّا نَفْسِي وَأَخِي فَافْرِقْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ "Rabbim! Ben kendimden ve kardeşimden başkasına söz geçiremiyorum. Artık bizimle bu yoldan çıkmış kavim arasında sen hükmet' dedi."*¹²⁷

Nesefî وَأَخِي lafzının terkibi ile alakalı iki vecih zikretmiştir. Birincisi وَأَخِي lafzının takdirinde mansûb olup إِلَّا نَفْسِي lafzının üzerine veya إِنِّي'nin ismine âtfedilmesidir. Birinci veche göre ayetin manası "Mûsâ, "Rabbim! Ben kendimden ve kardeşimden başkasına söz geçiremiyorum" şeklinde, ikinci vecihte ise "Ben kendi nefsim, kardeşim de kendi nefesine ancak söz geçirebilir" şeklinde olur.

İkinci vecih ise وَأَخِي lafzının takdirinde merfû olmasıdır. Bu vecihte terkinde üç ihtimal bulunur. Birinci ihtimal إِنِّي'nin ve isminin üzerine âtfedilmesidir. إِنَّ ismi ile beraber mübtedâ hükmünde olup merfû konumdadır. İkincisi لَا أَمْلِكُ fiilinin fâiline âtfedilmesidir. Bir zahir isim merfû ve muttasıl olan bir zamire âtfedildiği zaman münfasıl bir zamir ile tekîd edilmesi veya araya bir fasılanın girmesi zorunludur. Burada fasıla bulunduğu için bu âtf caizdir. Üçüncü ihtimal ise وَأَخِي lafzının mübtedâ olup haberinin hafzedilmesidir. Ayetin takdiri وَأَخِي كَذَلِكَ şeklinde olur.¹²⁸

Örnek 4: *Sana وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُؤْفُونَ "indirilene ve senden önce indirilene iman ederler ve âhirete de onlar kesin olarak inanırlar."*¹²⁹

Müfessir, وَالَّذِينَ ism-i mevsûlünün ma'tûfûyle alakalı iki vecih belirtmiştir. Birinci vecih önceki pasajda geçen بِالْغَيْبِ يُؤْمِنُونَ ayetinde bulunan ve لِلْمُتَّقِينَ lafzına sıfat olan diğer mevsûl ismin üzerine âtfedilmesidir. Ma'tûf, ma'tûfun aleyhin hükmünde olması sebebiyle âhirete iman edenler muttakiler gurubuna girerler.

¹²⁶ Nesefî, *Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku'Te'vil*, I, 326.

¹²⁷ Mâide, 5/25.

¹²⁸ Nesefî, *age.* I, 440.

¹²⁹ Bakara, 2/4.

Ayetin anlamı “*Kur’ân, muttakilere bir hidayettir. Onlar ki gayba ve sana indirilene iman ederler*” şeklinde olur.

İkinci vecih هُدَىٰ لِلْمُتَّقِينَ pasajında mecrûr olan مُتَّقِينَ lafzına âtfedilmesidir. Bu terkibe göre âhirete iman edenler muttakiler gurubuna girmezler. Çünkü ayetin takdiri هُدَىٰ لِلْمُتَّقِينَ وَهَدَىٰ لِلْمُتَّقِينَ وَهَدَىٰ لِلْمُتَّقِينَ بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ şeklinde olur. Anlamı “*Kur’ân muttakilere ve sana indirilene iman edenlere bir hidayettir*”¹³⁰ şeklinde olur.

c. Hazfedilen Lafzın Takdiri

Arap dilinde bir mana aktarılırken üç yol kullanılır. Bunlar; gerekli olduğu kadar kelime ve cümle kullanma, kullanılması gerekenden daha fazla kelime veya cümle kullanma, kullanması gerekenden daha az kelime veya cümle kullanma. Birinci kullanım müsâvat, ikinci kullanım itnâb, üçüncüsüne ise îcâz denir.¹³¹

Îcaz, îcazü’l-kasr ve îcazü’l-hazf diye ikiye ayrılır. Îcazü’l-kasr cümleden herhangi bir kelimeyi atmadan ve hazf gerçekleştirilmeden maksadın anlatılmasıdır. Îcazü’l-hazf ise vecizliğin metinden kelime veya cümleler hazfedilmesi suretiyle gerçekleştirilmesidir.¹³² Lafzın veciz ve fazlalıktan uzak olması belağatta esas kabul edilen bir durumdur. Dolayısıyla Kur’ân’da hazfin yaygın olması beklenen bir durumdur.

Bu, kelimelerin tek başına hazfî şeklinde olacağı gibi kelimelerin öbek şeklinde hazfedilmesi şeklinde de meydana gelebilir. Bazen cümle bütünüyle hazfedilir. Hazfedilen lafzı tespit etmede ortaya çıkan ihtilaf, i’râb ve mana farklılığını ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla hazfedilen lafzı tespit etmek i’râbın farklılaşmasında etkili olan önemli faktörlerden biridir.

Örnek 1: وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ وَمَا يُنْزِلُ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ فِي بَيِّنَاتٍ لِّبَيِّنَاتٍ بِالْقِسْطِ وَمَا اللَّائِي لَا تُؤْتُونَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ وَتَرْغَبُونَ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْوُلْدَانِ وَأَنْ تَقُومُوا لِلْيَتَامَىٰ بِالْقِسْطِ وَمَا

“Senden kadınlar hakkında açıklama istiyorlar. De ki: *Onlara ait hükmü, Allah ve kitapta size okunan ayetler açıklıyor; onlar için yazılanı kendilerine vermediğiniz, nikâhlamak da istemediğiniz yetim kadınlar hakkında,*

¹³⁰ Neseî, *Medârikü’l-Tenzîl ve Hakâiku’Te’vîl*, I, 42

¹³¹ et-Teftezânî, *Mes’ud b. Ömer, Muhtasarü’l-Me’âni*, Haşemi Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 260.

¹³² Teftezânî, *age*. s. 261.

çaresiz çocuklar hakkında, yetimlere âdil davranmanız hususunda size okunup duran ayetler (açıklıyor). İyilik olarak ne yaparsanız şüphesiz Allah onu eksiksiz bilmektedir”¹³³

Ayette bulunan وَتَرْغَبُونَ أَنْ تَنْكُحُوهُنَّ cümlesinde geçen وَتَرْغَبُونَ iki harf-i cer ile taaddî edilir. عَنِ ile taaddî edildiği zaman istememe ve nefret etme manasına gelirken, فِي ile yapıldığı zaman isteme ve rağbet etme manasına gelir.¹³⁴ Harf-i cerrin mecrûru أَنْ tarafından mastar te'viline girmiş bir isim olduğu zaman har-i cer hafzedilebilir. Ayette de böyle bir durum söz konusudur.

Hafzedilen harf-i cer عَنِ olarak takdir edilirse ayetin takdiri عَنْ أَنْ تَنْكُحُوهُنَّ لِدَمَامَتِهِنَّ manası “(çirkin oldukları için) evlenmek istemediğiniz kadınlar” şeklinde olur. Harf-i cer فِي olarak takdir edilirse ayetin takdiri ve manası فِي أَنْ تَنْكُحُوهُنَّ لِحَمَالِهِنَّ “(güzelliklerinden dolayı) evlenmek istediğiniz kadınlar” şeklindedir.¹³⁵

Örnek 2: يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ عَلَى فَتْرَةٍ مِنَ الرُّسُلِ أَنْ تَقُولُوا مَا جَاءَنَا مِنْ بَشِيرٍ وَلَا نَذِيرٍ فَقَدْ جَاءَكُمْ بَشِيرٌ وَنَذِيرٌ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ “Meryem oğlu İsa şöyle yalvardı: "Allahım! Ey rabbimiz! Bize gökten öyle bir sofrayı indir ki, ilk gelenimizden son gelenimize kadar bizler için bir bayram ziyafeti ve senden bir işaret olsun. Bizi rızıklandır, sen rızık verenlerin en hayırlısıdır.”¹³⁶

Nesefî ayette geçen يُبَيِّنُ fiilinin mef'ûlünün hafzedildiğini belirtmiş, hafzedilen mef'ûlün takdiri ile alakalı üç vecih zikretmiştir.

Birinci vecih الشرائع “hükümler ve kanunlar” şeklindedir. Ayetin anlamı “O size hükümleri ve kanunları açıklar” şeklinde olur. Bu vecihte mef'ûlün hafzedilmesinin sebebi manasının açık ve zahir olmasıdır.

İkinci vecih ما كنتم تخفون “sakladığınız şeyler” şeklindedir. Ayetin anlamı “O, sakladığımız şeyleri size açıklar” şeklindedir. Bu vecihte hafzın sebebi mef'ûlün daha önce zikredilmesinden kaynaklanır.

¹³³ Nisâ, 4/127.

¹³⁴ El-Ezdî, Ebubekir Muhammed b. El-Hasan, thk. Ramzi Münîr Ba'labekkî, Dâru'l-İlim, Beyrut, 1987, c.1, s. 320.

¹³⁵ Nesefî, Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku'te'vîl, I, 400.

¹³⁶ Mâide, 5/19.

Üçüncü vecih ayet umumiyete delalet etmesi için hazfedilen mef'ûle takdir vurulmaması ve umumiyet üzerine bırakılmasıdır. Ayetin manası “*O sizin için açıklamalar yapar*” şeklinde olur.¹³⁷

d. Harflerin Manası ve Terkibi

Arap dilinde bulunan kelimeler isim, fiil ve harflerden oluşur. İsim ve fiiller cümlelerin temel öğelerini oluştururken harfler cümle içerisinde kelimeler arasında bağlantılar kuran yardımcı öğelerdir. Çeşitli vecihlerle birçok kısma ayrılan harfler Arap dilinde geniş yer almaktadır. Ma'mûl olarak kullanılmayan harflerin bir kısmı, isimlerde veya fiillerde amel edip âmîl olarak kullanılırken bir kısmı da amel etmeyip sadece mana yönüyle cümle içerisinde etkili olmaktadır. Aynı şekilde sadece bir terkip veya bir manada kullanılan harfler olduğu gibi birden fazla manada ve terkipte kullanılan harfler de bulunmaktadır.¹³⁸ Bütün bu çeşitlilik harflerin terkinde veya manasında farklılıklar ortaya çıkarmaktadır. Konuyu birkaç örnekle izah edelim.

Örnek 1: الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ “*Rabbiniz ki, sizin için yeri döşek, göğü bina kılmıştır; gökten su indirmiş, bununla sizin için rızık olarak çeşitli ürünler çıkarmıştır. Artık siz de bile bile O'na eş ve ortaklar koşmayın.*”¹³⁹

Nesefî ayetin مَنْ جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ bölümünde geçen مَنْ harf-i cerri ile ilgili iki mana zikretmiştir.

Birincisi teb'id “bazi” anlamıdır. Ayetin manası “*Yağdırdığı bu su ile size rızık olarak çeşitli meyveler çıkarmıştır*” şeklinde olur. İkincisi ise müphem bir ismi açıklama manasına gelen “tebyîn” anlamıdır. Bu anlama göre ayet “*Yağdırdığı bu su ile size meyvelerden oluşan rızıklar çıkarmıştır*” manasında olur.

Bu manalara bağlı olarak devamında gelen رِزْقًا lafzının terkinde değişmektedir. Teb'id manasında kullanıldığında mef'ûlün leh olurken tebyîn manasında mef'ûlün bih olur.¹⁴⁰

¹³⁷ Nesefî, *Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku'Te'vîl*, I, 438.

¹³⁸ Galayîni, *Câmiü'd-Durûsu'l-Arabî*, III, 254.

¹³⁹ Bakara, 2/22.

¹⁴⁰ Nesefî, *Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku'Te'vîl*, I, 63.

Örnek 2: إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ “Şüphesiz ki, Allah herhangi bir şeyi, bir sivrisineği, hatta onun da ötesindeki misal vermekten utanıp çekinmez. Bunun karşısında iman edenler onun, Allah’tan gelen gerçek olduğunu bilirler, inkâr edenler ise "Allah misal olarak bununla neyi kastediyor?" derler. Allah birçok kimseyi onunla saptırır, birçok kimseyi de onunla doğru yola iletir; onunla başkalarını değil, ancak emrine karşı gelenleri saptırır.”¹⁴¹

Müfessir ayette geçen مَثَلًا مَا بَعُوضَةً bölümünde geçen مَا lafzı ile alakalı iki vecih zikretmiştir.

Birincisi ibham manası veren ve nekre isimlere eklenerek onların ibhamını ve umumiyetini güçlendiren مَا olmasındır. Örneğin أَعْطِنِي كِتَابًا cümlesinin anlamı “bana bir kitap ver” şeklinde iken üzerine مَا lafzı eklenip مَا أَعْطِنِي كِتَابًا denilince anlamı “bana herhangi bir kitap ver” şeklinde olur. Bu veçhe göre ayetin anlamı “Muhakkak ki Allah herhangi benzetmeyi yapmaktan çekinmez” suretinde olur. İkinci vecih ise مَا lafzının zait olup ¹⁴²فِيمَا نَقَضَهُمْ مِيثَاقَهُمْ ayetinde olduğu gibi cümleyi pekiştirmek için getirilmesidir. Bu durumda ayetin anlamı “Allah kesinlikle benzetme yapmaktan çekinmez” şeklinde olur.

Ayetin devamındaki مَثَلًا lafzında üç vecih vardır. Birincisi أَنْ يَضْرِبَ fiiline mef’ûlun bih¹⁴³ olmasındır. بَعُوضَةً, مَثَلًا lafzını açıklayan âtf-i beyan olur. Ayetin anlamı “Allah bir benzetmeyi ki buda sivrisinektir yapmaktan çekinmez” şeklinde olur. İkinci vecih بَعُوضَةً lafzının fiilin mef’ûlü, مَثَلًا’in ise بَعُوضَةً lafzına hâl¹⁴⁴ olmasındır. Buna göre ayetin anlamı “Allah bir sivrisineği benzetme olarak getirmekten çekinmez” şeklinde olur.

Üçüncü vecih ayette geçen ضَرْبٌ, kılmak veya evirmek anlamlarına gelen جَعَلَ anlamına gelmesidir. Bu durumda مَثَلًا ve بَعُوضَةً lafızları ضَرْبٌnin birinci ve ikinci

¹⁴¹ Bakara, 2/26

¹⁴² Nisâ, 4/155.

¹⁴³ Mef’ûlün bih fiilden direk etkilenen ve fiilin üzerine vuku bulduğu isimdir. Galayinî, *Câmiu’l-Durûsu’l-Ârabî*, III,5.

¹⁴⁴ Hâl, olay meydana geldiği zaman sahibinin içinde bulunduğu durumu berliyen mansûb bir isimdir. Hâlin durumunu açıkladığı isme, zi’l-hâl denir. Galayinî, *age*. III, 78.

meʿûlü olur. Ayetin manası “Allah bir sivrisineği örnek kılmaktan çekinmez” şeklinde olur.¹⁴⁵

Örnek 3: وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ “Bilerek hakkı bâtil ile karıştırmayın, hakkı gizlemeyin.”¹⁴⁶

Müfessir ayette geçen بِالْبَاطِلِ lafzında bulunan harf-i cerrin iki manaya geldiğini zikretmektedir.

Birincisi لَبَسْتُ الشَّيْءَ بِالشَّيْءِ “bir şeyi bir şeyle karıştırmak” örneğinde olduğu gibi taâddi etme manasıdır. Bu durumda harf-i cerr mecrûruyla beraber لَا تَلْبِسُوا fiiline mutaallik olur. Ayetin manası “Tevrat’ta, onda olmayan şeyleri yazmayın ki onda bulunan hak şeyler ile size ait batıl şeyler birbirinden ayırt edilmeyecek şekilde karışmasın.”

İkincisi كَتَبْتُ بِالْقَلَمِ “kalem ile yazdım” örneğinde olduğu gibi vasita manasına gelmesidir. Buna göre mana “hakkı, kendi yazdığınız batıl ile karıştırmayın” şeklinde olur.

Ayetin devamındaki وَتَكْتُمُوا fiilinin başındaki و, için de iki vecih bulunur. Birinci vecih âtif harfi olmasıdır. Bu durumda تَكْتُمُوا, وَلَا تَلْبِسُوا cümlesine âtfedilip cezm edilmiş, nehyin kapsamına girmiştir. Mana “hakkı batıl ile karıştırmayın ve hakkı gizlemeyin” şeklinde olur.

İkinci vecih لا تأكل السمك وتشرب اللبن “süt içmenle beraber balık yeme” örneğinde olduğu gibi cemî’ manasında olmasıdır. Bu durumda kendisinden sonra ان makedder olup fiili nesbetmiştir.¹⁴⁷

Örnek 4: وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ “Allah yolunda harcama yapın; kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin, kuşkusuz Allah iyilik edenleri sever.”¹⁴⁸

¹⁴⁵ Neseî, Medârikü’-t-Tenzil ve Hakâiku’Te’vil, I, 72.

¹⁴⁶ Bakara, 2/42.

¹⁴⁷ Neseî, age. I, 85.

¹⁴⁸ Bakara, 2/195.

Neseî tefsirinde بِأَيْدِيكُمْ kelimesinde yer alan ب harf-i cerrin manasıyla alakalı iki vecih zikretmiştir.

Birinci vecih zait olmasıdır. Mecerur olan أَيْدِيكُمْ takdirinde mansûb olup لَا تُلْفُوا fiilinin mef'ûlü olur. "Eller" anlamındaki أَيْدِيكُمْ mecazî olarak "nefisler" manasında kullanılmıştır. Buna "parça zikredilip bütün kastetme" mecazı denilir. Ayetin anlamı "*Kendi nefislerinizi (kendinizi) tehlikeye atmayın*" şeklinde olur.

İkinci vecih با harfinin أَهْلَكَ فَلَانَ نَفْسَهُ بِيَدِهِ "falanca kendi eliyle kendini tehlikeye attı" örneğinde olduğu gibi sebebiyet manasında olmasıdır. Bu durumda لَا تُلْفُوا fiilinin mef'ûlü hazfedilmiş olur. Ayetin takdiri ve manası وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ بِأَيْدِيكُمْ "*Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın*" suretinde olur.

Müfessir ayette nehyedilen şey ile alakalı üç farklı vecih zikreder. Birincisi Allah yolunda infak etmeyi kesmektir. Bu, cihadın durmasına sebebiyet vereceği için Müslümanların kendi elleriyle kendilerini tehlikeye atması olur.

İkinci vecih kendisini fakir edecek, ailesini muhtaç edecek seviyede infakta aşırıya kaçmaktır. Üçüncüsü Allah yolunda cihat etmekten kaçınmaktır. Bu, düşmanın güçlü kılınıp müminlerin hayatlarının tehlikeye atılması demektir.¹⁴⁹

Örnek 5: *"Istıraptan kُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا مِنْ غَمٍّ أُعِيدُوا فِيهَا وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ"* ötürü oradan çıkmaya her teşebbüs ettiklerinde oraya geri döndürülecekler ve onlara, "*Tadın bakâlim bu yakıcı azabı!*" denilecek."¹⁵⁰

Neseî ayetin مِنْ غَمٍّ bölümünde tekrar edilen مِنْ harf-i cerrin manası ile alakalı iki vecih zikretmiştir.

Birinci vecih birinci مِنْ mecrûru ile beraber يَخْرُجُوا fiiline taalluk olmasıdır. هَا zamiri ateşe döner. غَمٍّ lafzı harf-i cer tekrar edilmiş hâlde هَا zamirine bedel olur. Bedel yerine geçtiği için mana yönünden mübdelün minh düşer. Ayetin manası "*onlar ateşten / gamdan çıkmak istedikleri zaman tekrar oraya geri döndürülürler...*" şeklinde olur.

¹⁴⁹ Neseî, *Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku'Te'vil*, I, 167.

¹⁵⁰ Hac, 22/22.

İkinci vecih birinci مِنْ harfinin ibtidâ “başlangıç” manasında olması, ikincisinin ise sebebiyet manasına gelmesidir. Buna göre ayetin anlamı “Onlar gamdan dolayı ateşten çıkmak istedikleri zaman oraya geri gönderilirler.” şeklinde olur.¹⁵¹

Örnek 6: إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا "Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğütler veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte, her şeyi görmektedir."¹⁵²

Ayette geçen نِعِمَّا lafzının aslı ما نعم şeklindedir. İki mim birbirine dağmedilmiştir. Neseffî ma ile ilgili iki vecih zikretmiştir. Bunlara geçmeden önce نعم fiilinin fâili ile alakalı bilgi vermekte fayda vardır.

نعم bir şeyi övme veya yerme amacıyla kullanılan dört fiilden biridir. Bu fiillerden sonra biri fâil diğeri övülen veya yerilen isim olmak üzere iki merfû isim gelir. Diğer fiillerden farklı olarak bunların fâili üç şekilden biriyle gelmek zorundadır. Birincisi başında ال takısını bulunduran bir cins ismi olmasıdır. Örnek: نعم الرجل علي. İkincisi başında bu edatı bulunduran isme izafe edilmiş olmasıdır. نعم غلام الرجل علي buna örnek olarak verilebilir. Üçüncüsü ise fiilin içinde müstetir bir zamir olup nekire ve mansûb bir isimle açıklanmasıdır. Buna نعم رجلا علي misal verilir.¹⁵³

Neseffî'nin zikrettiği vecihlerden birincisi ما'nın nekire ve mansûb bir isim olması ve terki binde temyîz¹⁵⁴ olmasıdır. نعم'nin fâili içinde müstetir bir zamirdir ve ardındaki isim tarafından tefsir edilmiştir. نِعِمُّكُمْ cümlesi de nekire olan ما'ya sıfat olmuştur. Ayetin takdiri نعم شيئاً يعظكم به şeklindedir.

İkinci vecih ما'nın ism-i mevsûl olmasıdır. Bu durumda mahallen merfû olup نعم'nin fâili olur. نعم الشيء الذي يعظكم به cümlesi ise mevsûlün sılası olur. Ayetin takdiri نعم الشيء الذي يعظكم به şeklindedir.

¹⁵¹ Neseffî, *Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku'Te'vil*, II, 434.

¹⁵² Nisâ, 4/58.

¹⁵³ İbn Hişâm, Abdullah b Yusuf, Ebû Muhammed Cemalüddin, *Şerhu Katri'n-Nidâ ve Bellü's-Sadâ*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamit, Mektebetü'l-Kahire, Kahire, 1964, c.I, s. 186.

¹⁵⁴ Temyîz önceden geçen bir kelimedede veya cümlede ortaya çıkan kapalılığı kaldıran nekire isimdir. Galayîni, *Câmiu'd-Durûsu'l-Ârabî*, III, 113.

İkinci merfû isim mahsûsun bi'l medih "övülen isim" diye isimlendirilir. Allah'ın, ayetin başında emrettiği adalet ve emanetlerin yerine getirilmesinden ibaret olup hazfedilmiştir. Ayetin anlamı "*Allah'ın size emrettiği adaleti yerine getirme ve emanetleri ehline verme ne güzel bir vaazdır*" şeklinde olur.¹⁵⁵

Buna benzer bir terkip سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ "... Ne kadar yanlış düşünüyorlar!"¹⁵⁶ ayetinde mevcuttur. سَاءَ yerme manasında kullanılan bir fiildir. مَا yukarıda zikreden iki veçhe binânen mahallinde merfû veya mansûp olup temyîz veya fâil olur. Buna bağlı olarak يَحْكُمُونَ cümlesi sıfat veya sıla olur. Yerilen şey hazfedilmiştir.¹⁵⁷

e. Car-Mecrûr ve Zarfların Mutaallaklerinin Belirlenmesi

Harf-i cerler kelimeler arasında bağlantılar oluşturan bağlaçlardır. Farklı manaları olan on yedi harften oluşurlar. Bu harfler bağlantısını oluşturduğu kelimeye göre farklı manalara gelmektedirler. Bağlantısını oluşturduğu kelimeler fiiller veya fiil manasını barındıran isimlerdir. Harf-i cerler ile bu kelimeler arasındaki bu bağlantıya taâlluk denir.

Zarflar bir olayın meydana geldiği zamanı veya mekânı belirten isimlerdir. Dolayısıyla cümle içerisinde bir fiil veya fiil manasını taşıyan bir isim ile beraber kullanılır. Zamanını veya mekânını açıkladığı lafza taâlluk edilir.

Câr-mecrûr ve zarfların taâlluk ettiği lafzı belirlemek, terkibi ve manayı belirlemede doğrudan etkilidir. Bu konuda ortaya çıkan ihtilaflar farklı i'râbları ortaya çıkarır.

Örnek 1: وَقَالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَكْتُمُ إِيمَانَهُ أَتَقْتُلُونَ رَجُلًا أَنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللَّهُ وَقَدْ جَاءَكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ مِنْ رَبِّكُمْ وَإِنْ يَكُ كَاذِبًا فَعَلَيْهِ كَذِبُهُ وَإِنْ يَكُ صَادِقًا يُصِيبْكُمْ بَعْضُ الَّذِي يَعِدُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَّابٌ "*Firavun ailesinden olup imanını gizleyen bir mümin kişi şöyle dedi: "Adamı, 'Rabbim Allah'tır' dediği için öldürecek misiniz? Oysa o size rabbinizden ayetler getirmiştir. Eğer yalancı biriye yalanı kendi zararınadır; ama eğer doğru*

¹⁵⁵ Neseî, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku'Te'vîl*, I, 337.

¹⁵⁶ Ankebût, 29/4.

¹⁵⁷ Neseî, *age*, I, 540.

söylüyorsa size bildirip uyardığı şeyin bir kısmı başınıza gelecektir. Hiç kuşku yok ki Allah, aşırılığa sapmış, yalancı kimseyi doğru yola ulaştırmaz..."¹⁵⁸

Ayette geçen مَنْ آلِ فِرْعَوْنَ ile ilgili iki vecih bulunur. Birinci vecih يَكْتُمُ fiiline taâlluk etmesidir. Ayetin manası "mümin olup imanını Firavun ailesinden gizleyen bir kişi ..." şeklinde olur.

İkinci vecih رَجُلٌ lafzına ikinci sıfat olmasıdır. Ayetin manası "Firavun ailesinden mümin bir kişi ..." şeklinde olur. Car-mecrûr veya zarf cümlede bazen haber, sıfat, hâl veya sıla olur. Bu durumda cümlede bulunan zahir bir âmîle taâlluk etmez, hazfedilmiş bir fiile veya ism-i fâile tutunur. Ayetin ikinci vechinde böyle bir durum söz konusudur.¹⁵⁹

Örnek 2: حَمَّ () تَنْزِيلٍ مِنَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ () كِتَابٍ فُصِّلَتْ آيَاتُهُ فَرَأَانَا عَرَبِيًّا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ "Hâ – mîm. Bu Kur'ân rahman ve rahîm olan Allah'ın katından indirilmiştir. Bilmek isteyenler için ayetleri apaçık hale getirilmiş Arapça okunan bir kitaptır."¹⁶⁰

Nesefî ayette geçen لِقَوْمٍ ile ilgili üç vecih zikretmektedir. Birincisi تَنْزِيلٍ lafzına taâlluk etmesidir. Ayetin manası "bu Kur'ân, rahman ve rahîm olan Allah'ın katından bilmek isteyen bir kavim için indirilmiştir" şeklinde olur.

İkinci vecih فُصِّلَتْ fiiline taalluk etmesidir. Ayetin manası "... bilmek isteyen bir kavim için ayetleri apaçık hale getirilmiştir..." şeklinde olur.

Üçüncü vecih mukadder bir âmîle taalluk edilip فَرَأَانَا için ikinci sıfat yapılmasıdır. Ayetin manası "... bilmek isteyen bir kavmin Arapça okunan kitabıdır" suretinde olur.¹⁶¹

Örnek 3: تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ "Kitabın indirilişi azîz ve hakîm olan Allah'ın katındandır."¹⁶²

¹⁵⁸ Mü'min, 40/28.

¹⁵⁹ Nesefî, Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku'Te'vil, III, 208.

¹⁶⁰ Fussilet, 41/1, 3.

¹⁶¹ Nesefî, Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku'Te'vil, III, 225.

¹⁶² Zümer, 39/1.

Nesefî ayette geçen *مِنَ اللَّهِ* ile ilgili dört vecih zikretmektedir. Birinci vecih mübtedâ olan *تَنْزِيلٌ*'a haber olmasıdır. Ayetin manası "*kitabın indirilişi azîz ve hakîm olan Allah'ın katındandır*" şeklinde olur.

İkinci vecih *تَنْزِيلٌ*'a taâlluk etmesidir. Bu durumda *تَنْزِيلٌ* hazfedilmiş bir mübtedâyâ haber olur. Ayetin manası "*bu, kitabın azîz ve hakîm olan Allah'ın katından indirilişidir*" suretinde olur.

Üçüncü vecih *تَنْزِيلٌ* lafzının hazfedilmiş mübtedâyâ birinci haber, *مِنَ اللَّهِ* ifadesinin de ikinci haber yapılmasıdır. Ayetin manası "*bu, kitabın indirilişidir ve azîz ve hakîm olan Allah katındandır*" biçiminde olur.

Dördüncü vecih *تَنْزِيلٌ*'ünde olduğu gibi *مِنَ اللَّهِ*'nin de hazfedilmiş bir mübtedâyâ haber yapılmasıdır. Ayetin manası "*bu, kitabın indirilişidir ve bu, azîz ve hakîm olan Allah katındandır*" şeklinde olur.¹⁶³

Örnek 4: *فَكَيْفَ تَتَّقُونَ إِنْ كَفَرْتُمْ يَوْمًا يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا* "Siz de inkârda direnirseniz çocukları ihtiyarlatan o günden kendinizi nasıl koruyacaksınız."¹⁶⁴

Nesefî ayette geçen *يَوْمًا* ile ilgili üç vecih zikretmektedir. Birinci vecih *تَتَّقُونَ*'ye mef'ûlün bih olmasıdır. Ayetin manası "*inkâr ederseniz çocukları ihtiyarlatan o günden nasıl korunacaksınız*" şeklinde olur.

İkinci vecih *تَتَّقُونَ*'ye tutunup kendisine mef'ûlün fih olmasıdır.¹⁶⁵ Ayetin manası "*inkâr ederseniz çocukları ihtiyarlatan o günde nasıl korunacaksınız*" suretinde olur.

Üçüncü vecih *كَفَرْتُمْ* fiiline mef'ûlün bih olmasıdır. Ayetin manası "*çocukları ihtiyarlatan o günü inkâr ederseniz nasıl takvâlî olursunuz ?*" biçiminde olur.¹⁶⁶

Örnek 5: *كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ* "Nitekim aranızdan size bir peygamber gönderdir: O size ayetlerimizi

¹⁶³ Nesefî, *age*, III, 168.

¹⁶⁴ Müzzemmil, 73/17.

¹⁶⁵ Zarflar cümle içerisinde mezkûr bir âmile taalluk ettiği zaman kendilerine mef'ûlün fih de denir. Galâyinî, *Câmiu'd-Durûsu'l-Ârabî*, III, 48.

¹⁶⁶ Nesefî, *Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku'Te'vîl*, III, 558.

okuyor, sizi arıtır temizliyor, size kitabı ve hikmeti öğretiyor, yine size daha önce bilmediklerinizi öğretiyor."¹⁶⁷

Ayette geçen كَمَا أَرْسَلْنَا'nın taalluku ile alakalı iki vecih bulunur. Birincisi bir önceki ayette bulunan لَأْتِمَّ نِعْمَتِي fiili, ikincisi bir sonraki ayette yer alan فَادْكُرُونِي fiilinin olmasıdır. Birinci veçhe göre ayetin manası "bu dünyada size peygamber göndererek nimetimi tamamladığım gibi (ahirette sevabınızı vererek) üzerinizdeki nimetimi tamamlayayım diye ..." şeklinde olur. İkinci veçhe göre ise "size peygamber göndererek sizi hatırladığım gibi siz de beni (ibadetle) hatırlayın" suretinde olur.¹⁶⁸

f. Muhtelif Terkipler

Arapça bir ifade birden fazla terkip veçhine ve farklı manalara uygundur. Farklı terkip vecihleri belirlenirken Arap dili kural ve kaidelerinin çiğnenmemesi esastır. Aynı şekilde manaların tespitinde etkili olan faktör sözün sahibinin muradının dışına çıkılmamasıdır.

Söz konusu Kur'ân ayetleri olduğu zaman bu konuda daha ziyade ehemmiyet gösterilmesi gerekir. Ayetler arasında insicamı bozacak veya diğer naslara muhalefet edecek vecihlerden kaçınılmalıdır. Bu durumlar göz önünde bulundurulup muhtemel terkip ve manaları ortaya çıkarmak Kur'ân'ın zenginliğini ortaya çıkarır.

Örnek 1: مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ وَلَكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِنَ اللَّهِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ "Kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâra saparsa -kalbi imanla dolu olduğu halde baskı altında kalanın durumu müstesna olmak üzere- kim kalbini inkâra açarsa işte Allah'ın gazabı bunlardır; bunlar için çok büyük bir azap vardır."¹⁶⁹

Nesefî ayetin terkipleriyle ilgili beş vecih zikretmektedir. Birincisi مَنْ lafzının şart edatı olmasıdır. Terkibinde mübtedâ olup cevabı hazfedilmiştir. Devamında bulunan مَنْ شَرَحَ'nin cevabı ona delalet etmektedir. Cümlenin takdiri ve مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ "İman ettikten kim Allah'ı inkâr ederse ona gazap vardır" şeklinde olur.

¹⁶⁷ Bakara, 2/151.

¹⁶⁸ Nesefî, age, I, 143.

¹⁶⁹ Nahl, 16/106.

İkinci vecih مَنْ'nin ism-i mevsûl olmasıdır. Terkibi ise bir önceki إِنَّمَا يَفْتَرِي الْكَاذِبُ ayetindeki الَّذِينَ lafzına bedel olmasıdır. Arada kalan الْكَافِرُونَ وَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ itirâzî cümle olur. Ayetin anlamı "Bu yalanı Allah'a inanmayan/iman ettikten sonra onu inkâr edenler söyleyebilir" şeklinde olur.

Üçüncü vecih mevsûl olan مَنْ'in önceki ayette mübtedâ olan وَأُولَئِكَ lafzına bedel olmasıdır. Mana "Onlar/İman ettikten sonra Allah'ı inkâr edenler asıl yalancılarıdır" suretinde olur.

Dördüncü vecih مَنْ'nin haber olan الْكَافِرُونَ bedel olmasıdır. Ayetin manası "Onlar yalancılarıdır/iman ettikten sonra Allah'ı inkâr edenlerdir" şeklinde olur.

Beşinci vecih مَنْ'in zemmetme manasına delalet eden ve hazfedilen bir fiile mef'ûl olmasıdır. Ayetin manası "İman ettikten sonra Allah'ı inkâr edenler ne kötüdür!" şeklinde olur.¹⁷⁰

Örnek 2: *أَوَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ آيَةٌ أَنْ يَعْلَمَهُ عُلَمَاءُ بَنِي إِسْرَائِيلَ "İsrâiloğulları bilginlerinin bunu bilmesi onlar için bir delil değil midir?"¹⁷¹*

Nesefî, tefsirinde ayetin terkihiyle alakalı üç vecih zikretmektedir. تكن nakis fiillerindendir. Kendisine isim ve haber gelir.

Birinci vecih آيَةٌ lafzının تكن'ün ismi olmasıdır. كُنْ fiildir. Kendisine yapışan zamir mef'ûlün bihtir. Fâili عُلَمَاءٌ'dur. Fiilin başında bulunan أَنْ mastar edatıdır ve fiili mastar kalıbına koyar. Mastar kalıbına giren fiil isimleşir ve تكن'ün haberi olur. Ayetin manası "Onlara delil, İsrâiloğulları bilginlerinin bunu (Kur'an'ı) bilmesi değil midir?" şeklinde olur.

İkinci vecih تكن'ün isminin zamîru'l-kıssa olmasıdır. Bu zamir kendisinden sonra bir durum bildirir. آيَةٌ mukaddem "öne alınmış" bir haber, mastar kalıbına giren كُنْ muahhar "arkaya alınmış" bir mübtedâdır. Mübtedâ ve haberden oluşan isim cümlesi تكن'a haber olur. Ayetin manası "İsrâiloğulları bilginlerinin bunu bilmesi onlar için bir delil değil midir?" şeklinde olur.

¹⁷⁰ Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku'Te'vîl*, II, 235.

¹⁷¹ Şuarâ, 26/197.

Üçüncü vecih تكن fiilinin nâkıs formundan çıkıp tâmme olmasıdır. Bu durumda kendisine isim-haber yerine sadece fâil gelir. أَنْ يَعْلمَهُ آية kendisine fâil olur. أَنْ يَعْلمَهُ mastar kalıbında آية'e bedel olur. Ayetin anlamı "Onlara bir delil yok mudur ki bu delil İsrâiloğulları bilginlerinin bunu bilmesidir" şeklinde olur.

Bu vecihte أَنْ يَعْلمَهُ'nun hazfedilmiş bir mübtedâya haber yapılması da uygundur. Bu üç vecih آية lafzının merfû, تكن fiilinin تا'lı olduğu Şamî kıraatına göredir.

يَكُنْ fiilinin يا'lı, آية lafzının mansûb olduğu diğer kıraatin oluşturduğu dördüncü vecihte يَكُنْ nâkıs bir fiildir. آية kendisine mukaddem olmuş bir haber, أَنْ يَعْلمَهُ عُلمَاءُ mastar kalıbında muahhar olmuş bir isim olur. Ayetin manası "İsrâiloğulları bilginlerinin bunu bilmesi onlar için bir delil değil midir?" şeklinde olur.¹⁷²

Örnek 3: وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا لَهَا مُنْذِرُونَ, ذِكْرَى وَمَا كُنَّا ظَالِمِينَ "Kaldı ki biz, öğüt vermek üzere uyarıcılar göndermeden hiçbir ülke halkını yok etmemişizdir. Biz zâlim değiliz."¹⁷³

Nesefî ayette geçen ذِكْرَى lafzıyla alakalı i'râb alametinin belirsiz olmasının da etkisiyle beş vecih zikretmiştir.

Birinci vecih bir önceki ayette geçen مُنْذِرُونَ lafzına mef'ûlün mutlak¹⁷⁴ olup mansûb olmasıdır. Mana "Biz muhakkak uyarıcılar göndermeden hiçbir bölge halkını helak etmemişiz" şeklinde olur. Kök itibariyle birbirine yakın anlamları olduğundan dolayı mef'ûlün mutlakın âmiliyle lafızda veya manada bir olması şartı yerine gelmiş olur.

İkinci vecih مُنْذِرُونَ'nin müstetir fâiline hâl olmasıdır. Mana "Biz öğüt vermek üzere uyarıcılar göndermeden hiçbir bölge halkını helak etmemişiz" suretinde olur.

¹⁷² Nesefî, *Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku'Te'vil*, II, 582, 583.

¹⁷³ Şuarâ, 26/208, 209.

¹⁷⁴ Mef'ûlün mutlak fiilin sayısını, nev'ini belirleyen veya fiili pekiştiren ve fiil ile lafız veya mana yönüyle bir olan mastardır. Galâyinî, *Câmiu'd-Durûsu'l-Ârabî*, III, 32.

Bir lafzın hâl olması için müştak¹⁷⁵ olması veya müştak teviline girmiş olması gerekir. Bundan dolayı ذكري تذكره, ذكري teviline girer.

Üçüncü vecih مُنذِرُونَ lafzına mef'ûlün leh¹⁷⁶ olmasıdır. Buna göre mana "*hatırlatmak için uyarıcılar göndermedikçe biz bir bölgeyi helak etmeyiz*" şeklinde olur.

Dördüncü vecih merfû takdirinde olup hazfedilmiş bir mübtedâya haber olmasıdır. هذه ذكري te'viline giren cümle veya مُنذِرُونَ lafzına sıfat olur. Mana "*Hatırlatıcı uyarıcılar göndermeden bir bölgeyi helâk etmeyiz*" şeklinde olur.

Beşinci vecih مَا أَهْلَكْنَا fiiline mef'ûlün leh olmasıdır. Bu veçhe göre ayetin manası "*Biz uyarıcılar gönderdiğimiz bölge halkını sonrakilere öğüt olsun diye helâk ettik. Biz zâlim değiliz*" suretinde olur.¹⁷⁷

Örnek 4: لَا هِيَةٌ قُلُوبُهُمْ وَأَسْرُوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا هَلْ هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ أَفَتَأْتُونَ السَّحَرَ وَأَنْتُمْ تَبْصِرُونَ "Ne zaman Rablerinden kendilerine bir ihtar gelse onlar bunu, akılları başka yerde, kendileri oyun ve eğlence içinde iken dinlemişlerdir. O zâlimler 'Bu da sizin gibi sadece bir insan değil midir? Şimdi siz göz göre göre büyüye mi kapılıyorsunuz?' diye gizlice fısıldaşmaktadırlar."¹⁷⁸

Nesefî ayette geçen لاهية ve أَسْرُوا ile ilgili farklı i'râb vecihlerini zikretmiştir. لاهية'de birinci vecih bir önceki ayette bulunan وَهُمْ يَلْعَبُونَ cümlesindeki fiilin fâiline hâl olmasıdır. İkinci vecih لاهية ve وَهُمْ يَلْعَبُونَ lafızlarının bir önceki ayette bulunan اسْتَمَعُوهُ fiilinin fâiline birinci ve ikinci hâl olmasıdır. Ayetin anlamı "...Onlar oyun ve eğlence içinde kalpleri gafil bir şekilde dinlerler ..."

Başka bir kıraatte لاهية merfû olarak okunmuştur. Üçüncü vecih merfû olan لاهية lafzının وَهُمْ يَلْعَبُونَ cümlesinde ikinci haber olmasıdır. Ayetin manasında bir değişiklik olmaz.

¹⁷⁵ Müştak isimler mastardan türeyip fiil gibi amel eden isimlerdir. Bunlar ism-i fâil, ism-i mef'ûl, sıfatü'l-müşebbehe, ism-i tafdil vb. isimlerdir. Galâyinî, Câmiu'd-Durûsu'l-Ârabî, II, 6.

¹⁷⁶ Mef'ûlün leh, meydana gelen olayın nedenini açıklayan ve âmiliyle zaman ve fâil olarak bir olan mastardır. Galâyinî, Câmiu'd-Durûsu'l-Ârabî, III, 43.

¹⁷⁷ Nesefî, Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku'Te'vil, II, 585.

¹⁷⁸ Enbiyâ, 21/3.

أَسْرُوا الَّذِينَ ظَلَمُوا cümlesinde birinci vecih الَّذِينَ'nin fiiline fâil olmasıdır. Fiil cümlesinde fâil müennes “dişil” bir isimse fiile müennesliğe delalet eden bir alamet yapışır. Fâil tesniye “ikil” veya cemî “çoğul” olduğu zaman bir lügate göre fiile tesniye ve cemi alameti yapışır. Bu vecih bu lügate göre yapılmıştır.

Hicâz lügatının da içinde bulunduğu çoğunluk kullanıma göre fiile herhangi bir alamet yapışmaz ve fiil müfret hâlde kalır. نصر عمران – عمرون suretinde kullanılır. نصر عمران veya عمرون نصرًا suretinde gelmez. Bu lügate göre الَّذِينَ'nin terki binde beş vecih uygundur.

Birinci vecih muahhar bir mübtedâ olmasıdır. أَسْرُوا cümlesi mukaddem olmuş bir haber olur. İkinci vecih أَسْرُوا fiilinin fâiline bedel olmasıdır. Üçüncü vecih sûrenin başında geçen قُتِرَبَ لِلنَّاسِ cümlesindeki لِلنَّاسِ lafzına bedel olmasıdır. Dördüncü vecih لِلنَّاسِ'ye sıfat olmasıdır. Beşinci vecih zem “kötüleme” manasına gelen bir fiile mef'ûlün bih olmasıdır.

Bu beş vecihin içinde tercih edilen i'râb الَّذِينَ lafzının mahallen merfû olup muahhar bir mübtedâ, أَسْرُوا fiil cümlesi mukaddem bir haber yapılmasıdır. هَلْ هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ أَفَتَأْتُونَ السَّحْرَ وَأَنْتُمْ تُبْصِرُونَ cümlesi bütünüyle النَّجْوَى lafzına bedel olmuştur. Cümlenin hazfedilmiş قالوا fiiline mekûl¹⁷⁹/mef'ûlün bih olması da uygundur.¹⁸⁰

Örnek 5: مِنَ الَّذِينَ هَادُوا يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَيَقُولُونَ سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَاسْمَعِ غَيْرَ مُسْمَعٍ وَرَاعِنَا لَيًّا بِأَلْسِنَتِهِمْ وَطَعْنَا فِي الدِّينِ وَلَوْ أَنَّهُمْ قَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَاسْمَعِ وَأَنْظُرْنَا لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَأَقْوَمَ وَلَكِنْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا *Yahudilerden bir kısmı kelimelerin mânalarını çarpıtıyorlar. Dillerini eğip bükerek ve dine saldırarak “işittik ve karşı geldik; dinle, dinlemez olası, râinâ” diyorlar. Eğer onlar “Dinledik ve itaat ettik, dinle ve bizi gözet” deselerdi şüphesiz kendileri için daha hayırlı ve daha doğru olacaktı; fakat inkârları sebebiyle Allah onları lânetlemiştir. Artık pek az inanırlar.*¹⁸¹

Nesefî ayette geçen مِنَ الَّذِينَ ile ilgili dört vecih zikretmektedir. Birinci vecih iki ayet önceden geçen مِنَ الْكِتَابِ cümlesindeki الَّذِينَ'ye sıfat olması ve onu açıklamasıdır. Kendisine kitap verildiği hâlde dalaleti satın alıp sizin de dalalete düşmenizi isteyenlerin Yahudiler olduğu açıklanır.

¹⁷⁹ قال fiilinin mef'ûlüne özel olarak mekûlü'l-kavl (söylenen söz) ismi verilmiştir.

¹⁸⁰ Nesefî, *Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku'Te'vil*, II. 394.

¹⁸¹ Nisâ, 4/46.

İkinci vecih bir önceki ayette geçen *وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِأَعْدَائِكُمْ* cümlesindeki *بِأَعْدَائِكُمْ* lafzına sıfat olmasıdır. Mana "*Allah sizin, Yahudilerden olan düşmanlarınızı bilir*" şeklinde olur. İki vecihte de arada kalan cümleler muteridiyye cümleleri olur.

Üçüncü vecih *مِنَ الَّذِينَ* ifadesinin bir önceki ayette geçen *نَصِيرًا* lafzına taalluk olmasıdır. Ayetin anlamı "*Allah, Yahudi'lere karşı size yardım edici olarak kâfidir*" şeklinde olur.

Dördüncü vecih *مِنَ الَّذِينَ*'nin hazfedilmiş bir mübtedâya haber olmasıdır. Ayetin takdiri *مِنَ الَّذِينَ هَادُوا قَوْم* şeklinde olur. Bu terkipte *عَنْ مَوَاضِعِهِ* cümlesi hazfedilmiş mübtedâya sıfat olur. Ayetin manası "*Yahudilerden kelimeleri çarpıtan bir kavim vardır*" şeklinde olur.

Ayetin sonunda yer alan *فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا* cümlesindeki *قَلِيلًا*'in terkipte iki vecih bulunur. Birinci vecih *فَلَا يُؤْمِنُونَ* fiilinin fâilinden istisnâ edilen müstesnâ olmasıdır. Mana "*Onlardan ancak az kişi iman eder*" şeklinde olur.

İkinci vecih hazfedilmiş bir mastara sıfat olmasıdır. Hazfedilmiş mastar *فَلَا* *فَلَا يُؤْمِنُونَ* fiiline mef'ûlün mutlak olur. Ayetin takdiri ve manası *فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا أَيْمَانًا قَلِيلًا* "*Onlar az iman ederler*" şeklinde olur.¹⁸²

B. Sarfî Fraklılıklar

Kelimeleri cümle içerisine girmeden ele alıp sıhhat ve i'lâl¹⁸³ yönüyle inceleyen, kelimenin kökenini araştırıp asıl ve zait harflerini tespit eden ilim sarf ilmi olarak adlandırılır. Sarf ilmi kelimenin suretini, veznini inceleyip formunu ortaya çıkarır.¹⁸⁴ Cümle içerisinde yer alan kelimelerin yapısının bilinmesi, i'râbların belirlenmesinde önemli rol oynar. Dolayısıyla kelimenin sarf boyutu belirlenmeden nahiv boyutu ele alınamaz.

Kelimede sarf yönünden meydana gelen farklılık ve ihtilaf, i'râbın değişmesine, buna bağlı olarak da mananın değişmesine sebep olur. Sarf ile alakalı

¹⁸² Neseffî, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku'Te'vîl*, I, 363.

¹⁸³ Fiiller veya mu'rab isimlerin asıl harflerinden biri, illet harfleri olan vâv, yâ ve elif'ten biri olursa ona mu'tel fiil veya mu'tel isim denir. Asıl harfleri sahih harfler ise sahih fiil veya sahih isim denir. Galâyinî, *Câmiu'd-Durûsu'l-Ârabî*, I, 53.

¹⁸⁴ Galâyinî, *age*, s. 8.

ihtilaflar kelimenin kendi içyapısıyla alakalı olduğu için bazen cümle içerisinde i'râb farklılığına değil sadece mana üzerinde bir değişim ve farklılığa sebebiyet verir. Kelime kökeninin belirlenmesinde yorum faktörünün az olmasından dolayı bu konuda fazla ihtilaf ve farklılık gözlemlenmemektedir.

Örnek 1: وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَهُمْ رِزْقًا مِنَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ شَيْئًا وَلَا يَسْتَطِيعُونَ
"Allah'ı bırakıp da kendilerine göklerden ve yerden en küçük bir rızık sağlama imkânı olmayan, buna güçleri yetmeyen şeylere mi tapıyorlar?"¹⁸⁵

Ayette geçen رِزْقًا lafzı "rızk vermek" anlamına gelen mastar formu ya da "rızk olarak verilenler" anlamına gelen ism-i mef'ûl formu kast edilebilir. Mastar formunda olduğu zaman مَنْ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ kendisine mef'ûl, شَيْئًا kendisine mutaallik olur. İsm-i mef'ûl olduğu zaman ise شَيْئًا bedel, مَنْ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ de sıfat olur. Birinci terkibe göre ayetin manası *"Onlar Allah'ı bırakıp göklerden ve yerden herhangi bir şeyi rızık olarak veremeyen ve buna güçleri de yetmeyen şeylere mi tapıyorlar?"* şeklinde olur. İkinci terkibe göre ise *"Onlar Allah'ı bırakıp, göklerden ve yerden bir rızık/herhangi bir şeyi veremeyen ve buna gücü yetmeyen bir şeye mi tapıyorlar?"* suretinde olur.¹⁸⁶

Örnek 2: وَجَاءَ الْمُعَذِّرُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ لِيُؤْذَنَ لَهُمْ وَقَعَدَ الَّذِينَ كَذَبُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ سَيُصِيبُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ
"Bedevîlerden mazeret ileri sürenler kendilerine izin verilmesi için geldiler. Allah ve resulüne inanmayanlar da (münafıklar) oturup kaldılar. Onlardan inkârcı olanlara elem veren bir azap gelecektir."¹⁸⁷

Ayette geçen الْمُعَذِّرُونَ ism-i fâildir ve türediği fiil konusunda iki ihtimal vardır. Birinci ihtimal herhangi bir konuda taksirat ve tembellik yapma manasında kullanılan ve tef'îl babına gelen عَذَّرَ fiilinden türemesidir. Kelimenin anlamı *"cihat konusunda tembellik yapıp özürleri olmadığı hâlde özür isteyenler"* şeklinde olur. İkinci ihtimal iftiâl babından olan اعتذر fiilinden türemesidir. Bu durumda الْمُعَذِّرُونَ lafzının aslı المعتذرون'dur. تا harfi, harekesi ع harfine nakledildikten sonra bir sonraki harfte dağmedilmesi için ذ harfine kalbedilmiş, daha sonra ذ harfleri birbirine

¹⁸⁵ Nahl, 16/71.

¹⁸⁶ Neseî, Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku'Te'vîl, II, 224.

¹⁸⁷ Tevbe, 9/90.

dağmedilmiştir. Bu fiilden türediği zaman الْمُعَدَّرُونَ "Mazeret beyan edenler" manasına gelir.¹⁸⁸

Örnek 3: وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ "O gün ölçü-tartı haktır. Artık kimin tartıları ağır gelirse işte onlar kurtuluşa erenlerdir."¹⁸⁹

Ayette geçen مَوَازِينُ lafzı sarf açısından incelendiğinde iki ihtimale rastlanır. Birinci ihtimal ism-i âlet olan ميزان lafzının çoğulu olmasıdır. Manası "Kimlerin tartıları ağır gelirse işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridirler" şeklinde olur. İkinci ihtimal ism-i mef'ûl olan موزون lafzının çoğulu olmasıdır. Manası "Kimlerin tartılan amelleri ağır gelirse işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridirler" şeklinde olur.¹⁹⁰

Örnek 4: إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ مَفَازًا "İtaatsizlikten sakınmış olanlar için artık murada erme zamanıdır."¹⁹¹

Ayette geçen مَفَازًا lafzı مَفْعَلٌ veznedir. Bu vezin ism-i zaman, ism-i mekân ve mimli mastar olmaya uygundur. Ayette "kurtulmak" manasına gelen mastar ve "kurtulma yeri/cennet" manasına gelen ism-i mekân formu uygundur. Birinci veçhe göre ayetin manası "muhakkak ki muttakilere kurtuluş vardır" şeklinde olur. İkinci vecihte ise "muhakkak ki muttakilere cennet vardır" suretinde olur.¹⁹²

Örnek 5: إِذْ عُرِضَ عَلَيْهِ بِالْعَشِيِّ الصَّافِرَاتُ الْجِيَادُ "Bir gün akşama doğru alımlı, soylu koşu atları önüne getirildiğine"¹⁹³

Ayette geçen الْجِيَادُ lafzı جَوَادٍ'ın çoğulu olabilir. "Hızlı atlar" manasına gelir. Boyun manasına gelen جِيدٌ lafzının çoğulu olma ihtimali de vardır. Bu durumda manası "boynu uzun atlar" şeklinde olur.¹⁹⁴

¹⁸⁸ Neseî, *Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku'Te'vil*, I, 702.

¹⁸⁹ A'râf, 7/8.

¹⁹⁰ Neseî, *age*, I, 556.

¹⁹¹ Nebe, 78/31.

¹⁹² Neseî, *age*, III, 592.

¹⁹³ Sâd, 38/31.

¹⁹⁴ Neseî, *age*, III, 154.

II. KUR'ÂN'IN METİN YAPISINDAN KAYNAKLANAN FAKTÖRLER

Hz. Osman döneminde İslam dini genişleyip farklı kıtalara yayılınca hicâz bölgesinden uzak kalan Müslümanlar, Kur'ân'ı sahih bir şekilde öğrenme ortamını bulamadıklarından hatalı okumaları yaygınlaşmıştır. Bunun üzerine Hz. Ebubekir döneminde tek bir kitap hâline getirilen Kur'ân, yedi nüsha olarak çoğaltılmış, bölge merkezlerine gönderilmiştir.¹⁹⁵ Hz. Osman'ın tensîh ettiği mushaflar bazı özelliklere hâizdir. Bunlar şöyle sıralanabilir:

1. Kıraat vecihlerinden sadece tevatür yoluyla sabit olanlar yazılmıştır.
2. Sahâbenin şahsi olarak eklediği kelime anlamı ve sebebi nüzûl gibi tefsir eklentileri bu mushaflarda yer almamıştır.
3. İlk mushafta olduğu gibi lafzı neshedilmiş ayetler bu mushaflara alınmamıştır.
4. Ayetlerin üzerine indiği yedi harfe ve farklı kıraat vecihlerine uygun olacak şekilde yazılmıştır.¹⁹⁶

Mushafların buna uygun olmasının sebebi mushafların noktalama ve harekeleme işlemi yapılmadan yazılmasıdır. Örneğin *...yoldan* *çıkışın biri size bir haber getirdiğinde doğruluğunu araştırın ...*¹⁹⁷ ayeti noktaları ve hareketleri kaldırıldığında mütevatir iki kıraat olan *فتبينوا* ve *فتتبتوا* kıraatlerine uygundur.

Kıraat farklılıklarının sadece nokta ve harekelere munhasır olduğu durumlarda, mushaflarda noktalama ve hareke bulunmadığı için mushaflar bu kıraatleri kendilerinde barındırabilmektedir. Kıraat farklılığının harflerin farklı olması veya bazı kelimelerin eksik veya fazla olduğu ve farklılığın noktalama ve harekenin dışına çıktığı durumlarda ise bazı mushaf nüshalarına bazı kıraatler, bazı nüshalara da diğer kıraatler yazılarak kıraatler korunmuştur. Bir nüshada toplanılması mümkün olmadığı bu durumda bütün kıraatler mushaf nüshalarının

¹⁹⁵ Mustafa Dib el-Bûğâ – Muhyiddin Dib Mısto, *El-Vâdih fi ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kutubi't-Tayyib, Dimeşk, 1998, c.1, s. 86.

¹⁹⁶ El-Bûğâ, *age*, I, 92.

¹⁹⁷ Hucurât, 49/6.

toplamında yer almıştır. Örneğin *وَوَصَّىٰ بِهَا إِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ "İbrâhim de bu dini oğullarına vasiyet etti, Ya'kub da"*¹⁹⁸ ayetinde *وَصَّىٰ* fiili bazı kıraatlerde *أوصى* şeklinde gelmiştir. Bundan dolayı bazı nüshalara *وَصَّىٰ* şeklinde bazılarında da *أوصى* şeklinde kaydedilmiştir.¹⁹⁹ Böylece bir nüsha iki kıraati almasa da nüshaların toplamı iki kıraati barındırmıştır.

Hz. Ebûbekir döneminde başlayıp Hz. Osman döneminde tamamlanan Kur'ân'ın toplanması ve çoğaltılması işlemi sayesinde Peygamberimizden rivayet olunmuş mütevatir bütün kıraatler kayıt altına alınıp muhafaza edilmiştir. Kur'ân ayetlerinin terkipleri yapıldığı zaman mushaf metinlerinde bulunan bu farklılıklar, farklı terkiplerin ve i'râbların ortaya çıkmasında etkili bir faktör olmuştur.

Bu bölüm, kıraat farklılıklarından kaynaklanan faktörler ve vakıf yerinin belirlenmesinde ortaya çıkan farklılıkların etkili olduğu faktörler olarak iki kısımda ele alınacaktır.

A. Kıraat Farklılıklarından Kaynaklanan Faktörler

Mütevatir olarak gelen kıraatlerin her biri Peygamberimiz (s.a.v) tarafından ashâba okunmuş, sahâbe tarafından insanlara ulaştırılmıştır. Kıraatlerin tümü tevkifi olup kendilerinde hiçbir şekilde içtihat ve yorumun payı yoktur. Hemzelerin okuyuşları, imâle, idğam, izhar gibi kıraat şekillerinin her biri Peygamber tarafından belirlenen ve izin verilen usûlde ve kaidede okunmuş, vahyin indirildiği şekliyle muhafaza edilmiştir. Kıraat imamlarının yaptığı, içtihat veya yorum değil, Peygamber efendimizden rivayet edilen okuyuş şekillerini hiçbir değişikliğe uğratmadan özgün bir şekilde, muhafaza etmek ve bunu en doğru yollarla sonraki nesle aktarmaktır.²⁰⁰

Hz. Peygamber tarafından öğretilen bu kıraatleri sahâbe naklettikten sonra müslümanlar tarafından sahih ve mütevatir bir senetle alınmış, günümüze kadar ulaştırılmıştır. Bu kıraatler dışında senedi olmayan, zayıf olan veya mütevatir

¹⁹⁸ Bakara, 2/132.

¹⁹⁹ El-Buğa, , *El-Vadih fi ulumi'l-Kur'an*, s. 92, 93.

²⁰⁰ Muhammed Habeş, *el-Kirâatü'l-Mütevatiratü ve Eseruhâ fi'r-Resmi'l-Kur'an'i ve'l-Ahkâmi's-Şer'iyye*, Dârü'l-Fikr, Dimeşk, 1999, s. 26.

olmayan kıraatler hiçbir şekilde kabul edilmemiş, reddedilmiş veya şaz kabul edilmiştir. Ümmet bu konuda ittifak halindedir.²⁰¹

Kıraatler farklı i'râbların ortaya çıkmasında etkili bir faktördür. Farklı kıraatlerden yola çıkarak bir ayete birden fazla terkip vurulur. Bu kıraatler mana üzerinde i'râb üzerinde etkili olduğu kadar etkili olamamaktadır. Farklı kıraatler genellikle aynı manaya gelmektedir.

Örnek 1: "Şüphesiz rabbın, onların her birine yaptıklarının karşılığını tam olarak verecektir. Rabbın, onların yapmakta olduklarından haberdardır."²⁰²

Nesefî'nin belirttiğine göre bu ayette birkaç farklı kıraat ve buna bağlı olarak farklı i'râblar bulunmaktadır.

Basrî ve Ali'nin kıraatine göre إِنَّ şeddeli olup لما şeddetsizdir. Bu kıraate göre إِنَّ ismini mansûb haberini merfû yapan hurûf-i müşebbehâtün bi'l-fiilllerden biridir. كَلَّا'nın ismidir ve tenvin muzâfun ileyhine yerine geçmiştir. لما'da bulunan lâm, إِنَّ'nin manasını pekiştiren bir harftir. ما harfi ise zaittir. Bu lâm ile لِيُؤْفِقَهُمْ fiilinin başında bulunan ve kasem manasını bildiren lâm arasında fark koyması için getirilmiştir. Cümlenin takdiri "وان كلهم والله ليؤفقيهم" şeklinde olur. Anlamı "yemin olsun ki rabbın onların her birine âmellerinin karşılığını muhakkak ki tam olarak verecektir" suretindedir.

²⁰¹ Ümmetin üzerine ittifak ettiği yedi kurrâ vardır. Kıraatler, genelde kıraat imamının bulunduğu beldeye göre tasnif edilir. Kurrâ ve râvileri kısaca şöyle sıralanabilir:

1. Nafi' b. Abdurrahman el-Medenî (v. 169/785) – Medine. Râvileri; Kalûn (v. 220/835) ve Verş (v. 197/812)'tir.
2. Abdullah b. Kesîr (v. 120/737) – Mekke. Râvileri el-Bezî (v. 250/864) ve Kunbül'dür (v. 291/903).
3. Ebû Amr el-Basrî – Basra. Râvileri Hafs b. Amr ed-Dûrî (v. 246/860) ve Salih b. Ziyâd es-Sûsî (v. 261/874)'dir.
4. Abdullah b. Amir eş-Şamî (v. 118/736) – Şam. Râvileri Hişâm (v. 245/859) ve İbn-i Zekvân (v. 242/857)'dir.
5. Âsım b. Ebi'n-Nucûd el-Kûfî – Kûfe. Râvileri Hafs b. Süleyman el-Kûfî el-Bezzâr (v. 180/796) ve Ebûbekir Şu'be b. Âyaş el-Esedî el-Kûfî (v. 193/808)'dir.
6. Hamzâ b. Habib ez-Zeyyat (v. 156/773) – Kûfe. Râvileri Halef b. Hişâm el-Esedî el-Bağdadî (v. 229/843) ve Hallâd b. Halid eş-Şeybanî (v. 220/835)'dir.
7. Ali b. Hamza el- Kisâî – Kûfe. Ebû'l-Hâris el-Bağdadî el-Leys b. Halid (v. 246/860) ve Hafs b. Âmr ed-Dûrî'dir. Muhammed Habeş, *el-Kıraatü'l-Mütevâtiratü ve Eserruha fi'r-Resmi'l-Kur'an'î ve'l-Ahkami's-Şer'iyye*, s. 62, 67.

²⁰² Hûd, 11/111.

Kurrâdan Ebû Bekir ilk kıraatın aksine ان şeddesiz okuyup لما'yı şeddeli yapmıştır. Mekki ve Nafi'ye göre ikisi de şeddesizdir. Bu kıraatlere göre ان, şeddeli olan إِنَّ'nin tahfif edilmiş hâlidir ve âmel etmeye devam etmiştir. Devamındaki i'râb ve cümlenin manası diğer kıraatte olduğu gibidir.

Âsım kıraatinin de aralarında olduğu diğer kıraatlere göre her ikisi de şeddelidir. Bu kıraate göre ayetin i'râbı müşküldür. Bu konuda birkaç farklı i'râb zikredilmekle beraber bu konuda en uygun i'râb لَمَّا lafzının, bir şeyi toplamak manasına gelen لَمَمْتُ الشَّيْءِ fiilinin mastarı olmasıdır. Kendisine yapışan elif harfi vakfedildiği zaman yapışmış daha sonra vasıl hâlinde de elif ile okunmaya devam edilmiştir. Sonunda elif harfinin yer aldığı الثَّرْوَى، الدَّعْوَى gibi mastarlardan da olabilir. Ez-Zührî'nin kendisine tenvin yapıştırdığı لَمَّا وَانْ كَلَّا şeklinde okuyuşu yapılan ilk tevili destekler. Anlam olarak لَمَّا اجْمَعُونَ، لَمَّا فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ ayetinde olduğu gibi كَلَّا lafzın pekiştirmiştir. El-Kisâî iki harfin de şeddeli olduğu bu kıraate göre لَمَّا ile alakalı bir bilgisinin bulunmadığını belirtmiştir.²⁰³

Örnek 2: قَالَوا إِنَّ هَٰذَا لَسَاحِرَانِ يُرِيدَانِ أَنْ يُخْرِجَاكَ مِنْ أَرْضِكَ بِسِحْرِهِمَا وَيَذْهَبَا بِطَرِيقَتِكُمُ الْمُثَلَّى "Şöyle dediler: "Şüphesiz bu ikisi, sihirleri ile sizi yurduvuzdan çıkarmak ve en üstün olan dininizi ortadan kaldırmak isteyen birer sihirbazdırlar."²⁰⁴

Nesefî ayette geçen هَٰذَا لَسَاحِرَانِ ile ilgili üç kıraat zikretmektedir. Birinci kıraat ن harfinin şeddeli، هَٰذَا لَسَاحِرَانِ lafzının nasb hâlinde okunduğu Ebû Âmr'ın kıraatidir. Bu kıraat terkip ve anlam açısından problemsiz olmakla beraber, İbnû Kesîr, Hafs ve Halil gibi Nahiv ve Lügat ilimlerini daha iyi bilen kurrâya muhalif olduğu için zayıf kabul edilmiştir.

İkinci kıraati oluşturan bu kurrâ إِنَّ هَٰذَا لَسَاحِرَانِ ayetini، ن harfi sâkin ve şeddesiz، هَٰذَا lafzını ise merfû olarak okumuştur. Bu kıraate göre cümlenin terkinde iki vecih vardır. Birincisi ان'in şeddeli olan إِنَّ'nin tahfif edilmiş hâli olmasıdır. Âmeli iptal edilmiştir. Olumsuzluk edatı olan ان ile aralarına fark girmesi için haberin başına lâm harfi getirilmiştir. Buna lâmü'l-fârîka denir. هَٰذَا mübtedâ، لَسَاحِرَانِ haberdir. Mana "*Muhakkak ki bu ikisi sihirbazdırlar*" şeklinde olur.

²⁰³ Nesefî, Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku'Te'vîl, II. 87.

²⁰⁴ Tâhâ, 20/63.

İkinci vecih اِنْ'in olumsuzluk edatı olmasıdır. هَذَا mübtedâ, لساحران haberdır. Haberin başında bulunan lâm, istisnâ manasını veren اِلَّا anlamındadır. Anlam olarak diğer vecihle aynıdır. Übey'in اِنْ هَذَا اِلَّا ساحران şeklinde kıraati bu vechi destekler.

Geri kalan kurrânın oluşturduğu üçüncü kıraat اِنْ'nin şeddeli olduğu اِنْ هَذَا şeklinde. Bu kıraate göre ayetin terkibi müşküldür. Çünkü ismini mansûb, haberini merfû yapan ve âmil olan اِنْ zahiren âmel yapmamıştır.

Bu müşkülün çözümü için ayetin, tesniye isminin her üç i'râb hâlinde elif ile okunan lügata göre geldiği iddia edilmiştir. Bu görüşe göre اِنْ هَذَا'nin lafzında âmel etmiştir ancak هَذَا her üç i'râb hâlinde de elif ile geldiği için sonunda herhangi bir değişiklik meydana gelmemiştir. Bu lüğatin kullanımına اِنْ اَبَاها وَاَبَا اَبَاها ... قَدْ بَلَغَ فِي الْمَجْدِ "O kadının babası, babasının babası şerefte en üst seviyeye varmışlardır" şiiri örnek verilebilir. Şiirde اَبَاها وَاَبَا اَبَاها bölümündeki ikinci اَبَاها muzâfün ileyh olduğu hâlde sonunda yâ harfî gelmemiş, kelimenin sonu elif ile kalmaya devam etmiştir.

Zeccâc ise اِنْ'nin âmel yapan lafız olmadığını, onaylama manasına gelen نَعَمْ manasında olduğunu dile getirmiştir. اِنْ'nin bu kullanımına وَيَقْلَنُ شَيْبٌ قَدْ عَلَا ... كَ وَقَدْ "Kadınlar; saçının beyazlığı yaşını ilerletmiştir sen yaşlanmışsın derler. Ben de onlara doğrudur, öyledir, dedim." şiirini örnek vermiştir. Şiirde geçen اِنْ هَذَا lafzı tasdik harfî olup sonunaki هَا vakıf için gelmiştir. Bu durumda هَذَا mübtedâdır. اِنْ هَذَا mübtedâya haberdır. Cümle birinci mübtedâyaya haber olur.²⁰⁵

لساحران lafzının var olan mübtedâyaya haber yapılmaması başında bulunan lâm harfinin cümle başında gelme zorunluluğunun bulunmasından dolayıdır. لساحران mübetada haber yapılırsa lam harfî, cümle içerisinde, mübtedâ haber arasında gelmiş olur ki bu da uygun değildir.

Örnek 3: وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّمَا نُثَمِّلِي لَهُمْ خَيْرٌ لِّأَنفُسِهِمْ إِنَّمَا نُثَمِّلِي لَهُمْ لِيَزْدَادُوا إِثْمًا وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّبِينٌ "İnkâr edenler, kendilerine vermiş olduğumuz fırsatın sakın onlar için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Onlara verdiğimiz fırsat ancak günahlarını arttırmaya yarıyor. Onlar için alçaltıcı azap vardır."²⁰⁶

²⁰⁵ Neseфі, Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku'Te'vîl, II. 372.

²⁰⁶ Âl-i İmrân, 2/178.

Bu ayette var olan, sûrenin devamında 180. ayette geçen *وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ بِمَا* ve 188. ayette iki yerde geçen *لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَا آتَوْا وَيُحِبُّونَ* ve toplam dört tane *لَا يَحْسَبَنَّ* bulunur. Neseî bunlarla ilgili dört kıraat zikretmiştir.

Mekkî ve Ebû Âmr'ın kıraatine göre her dördünün muzârî harfî *يَا*'lı, bütün fiillerin sonu fethali olup sadece *فَلَا يَحْسَبَنَّهُمْ* fiilinin sonu zammelidir. Hamzâ'nın kıraatine göre her dördü de *تَا* ile başlar. Medenî ve Şamî kıraatlerine göre ise *فَلَا تَا*'lı, geri kalan üç tanesi *يَا*'lıdır. Geri kalan kıraatlere göre ise ilk ikisi *يَا*'lı, son ikisi *تَا*'lıdır.

Ayetlerin terkibine gelince bu ayette yer alan *وَلَا يَحْسَبَنَّ* fiilinin *يَا*'lı okunan kıraatlere göre fâili *الَّذِينَ* ismi mevsûlüdür. *كَفَرُوا* cümlesi mevsûl ismin sılası olur. *أَنَّمَا* kısmında geçen *أَنَّ*, ismini mansûb, haberini merfû yapan ve cümleyi mastar kalıbına koyan hurûfî müşebbehâtün bi'l-fiillerden bir harftir. *مَا* mastar edatıdır ve kendinden sonra gelen fiili mastar kalıbına katar. Mastar kalıbına giren fiil *أَنَّ*'nin ismidir. *خَيْرٌ* haberdir. *أَنَّ*, ismi ve haberi ile birlikte mastar hükmüne girip *وَلَا يَحْسَبَنَّ* fiilinin mef'ûlün bihisi olur. Hat ilmîne ve kurallarına bu *مَا* mastar edatı olduğu için ayrı yazılması gerekirdi fakat İmam Mushaf'ı diye isimlendirilen Hz. Ebûbekir'in yazdığı mushafta bu şekilde varit olduğu için bu şekilde muhafaza edilmiştir.²⁰⁷ Ayetin anlamı "*Kâfirler onlara mühlet vermemizi kendilerine hayırlı olduğunu asla zannetmesinler*" şeklinde olur.

وَلَا يَحْسَبَنَّ fiilini *تَا*'lı okuyan kıraate göre ise *الَّذِينَ* fiilin mef'ûlüdür, *أَنَّ* ismi ve haberi ile beraber mastar kalıbına girip mef'ûl olan *الَّذِينَ*'ye bedel olur. Ayetin anlamı "*Sen kâfirlere mühlet vermemizin onlara hayırlı olduğunu sakın zannetme*" şeklinde olur.²⁰⁸

180. ayette geçen *وَلَا يَحْسَبَنَّ* *يَا*'lı okuyan kıraate göre fâil müstetirdir. *الَّذِينَ* başında muzâf mukadder olduğu halde birinci mef'ûl olur. *هُوَ* zamîrû'l-fasıl,²⁰⁹

²⁰⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf Ân Hakaik-u Ğavâmidu't-Tenzîl*, Dârü'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1985, c.I, s.444.

²⁰⁸ Neseî, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku'Te'vîl*, I, 314.

²⁰⁹ Zamîrû'l-fasıl mübtedâ ve el takısıyla marife olmuş haber arsında gelip haberin sıfatla karışmasını engelleyen bir edattır. Bunun yanında cümleyi pekiştirme görevini de görür. Aslı itibari ile mübtedâ

"cimrilerin" *ولا تحسبن بخل الباخلين هُوَ خَيْرٌ* ikinci mef'ûl olur. Ayetin takdiri ve manası "*cimriliklerinin kendilerine hayırlı olduğunu zannetme*" şeklinde olur.

يا'lı okunan kıraatte göre fâil içinde müstetir olup Peygambere veya herhangi birine döner. Geri kalanın terkibi ve manası değişmez. الَّذِينَ يَخْلُونَ'nin fâil yapılması da uygundur. Bu durumda birinci mef'ûl hazfedilmiş olur. Ayetin takdiri ve manası "*cimriler cimriliklerinin kendilerine hayırlı olduğunu zannetmesinler*" şeklinde olur.²¹⁰

188. ayette geçen لَا تَحْسَبَنَّ ya'lı okuyan kıraate göre fâil müstetirdir ve hitap Peygamberimizdir. الَّذِينَ يَفْرَحُونَ birinci mef'ûl, بِمَفَاذِهِمْ ikinci mef'ûl olur. فَلَ تَحْسَبَنَّهُمْ birinci fiili te'kîd eder. Mana "*kendilerine verilen mallarla övünenlerin kesinlikle kazandıklarını zannetme*" şeklinde olur. Fiilin sonunu merfû okuyan kıraate göre fiil cemi olur ve hitap bütün müminleri kapsar. Manada bir değişiklik olmaz.

يا'lı okunan kıraatte ise fâil müstetir olup peygambere döner. Ayetin geri kalanının terkibi ve manasında bir değişiklik olmaz. Bir görüşe göre الَّذِينَ يَفْرَحُونَ fâildir. Bu durumda birinci mef'ûl hazfedilmiş olur. Ayetin takdiri ve manası لَا يَحْسَبْنَهُم الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَفَاذِهِمْ "*kendilerine verilen mallarla övünenler kendilerini kazananlardan zannetmesin*" şeklinde olur.²¹¹

Örnek 4: لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ "*Müminlerden - özür sahibi olanlar dışında- oturup kalanlar, malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad etmekte olanlara eşit olamazlar.*"²¹²

Ayette geçen غَيْرُ üç i'râb şekliyle okunmuştur. Medenî, Şamî ve Ali'nin kıraatlerine göre mansûbtur. Terkibinde الْقَاعِدُونَ lafzına istisnâ veya hâl olur. Hamzâ'nın kıraatine göre mecrûrdur ve terkibinde الْمُؤْمِنِينَ'ye sıfat olur. Geri kalan kurrânın kıraatine göre ise merfû olup الْقَاعِدُونَ'ye sıfat olur. Bu farklı i'râbların manası birbirine yakın olup aralarında açık bir fark bulunmamaktadır.²¹³

haber olan ama üzerine eklenene âmil sebebiyle başka terkip alan cümlelerde de gelir. Galayinî, *Câmiu'd-Durûsu'l-Ârabî*, I, 126.

²¹⁰ Neseî, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku'Te'vîl*, I, 315.

²¹¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf Ân Hakaik-u Ğavâmidu't-Tenzîl*, I, 451.

²¹² Nisâ, 4/95.

²¹³ Neseî, *age*, I, 387.

Örnek 5: كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ "Tevrat'ta İsrâiloğulları'na, "Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş, yaralamalara da birbirine kısas vardır. Kim kısası bağışlarsa bu kendisi için bir kefâret olur. Ve her kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar zalimlerin ta kendileridir" diye yazdık."²¹⁴

Ayette geçen وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ kelimelerinin başında âtîf harfi vardır. Neseî bu lafızlarla ilgili üç kıraat zikretmektedir.

Nafî, Âsım ve Hamzâ'nın okuduğu birinci kıraate göre bu isimler mansûbtur ve mansûb olan النَّفْسِ'nin üzerine âtfedilmiştir. İkinci kıraatte Ali bu isimlerin tümünü merfû okumuştur. Terkibinde mübtedâ olan bu isimler merfû olan النَّفْسِ'nin mahalline atfedilmiştir. Üçüncü kıraati oluşturan geri kalan kurrâ ise وَالْجُرُوحَ'yi merfû, diğer isimleri ise mansûb okumuşlardır.

Ayette geçen وَالْأُذُنَ lafzının ذ harfi Nafî kıraatine göre sâkin, diğer kıraatlere göre ise zammeli olarak okunmuştur.²¹⁵ Kıraat farklılıklarının mana üzerinde herhangi bir etkisi olmayıp sadece i'râb farklılığına sebebiyet vermektedir.

Örnek 6: وَحَسِبُوا أَلَّا تَكُونَ فِئْتَنَةً فَعَمُوا وَصَمُوا ثُمَّ تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ ثُمَّ عَمُوا وَصَمُوا كَثِيرٌ مِنْهُمْ وَاللَّهُ بِصِيرٍ بِمَا يَعْمَلُونَ "Başlarına bir felâketin gelmeyeceğini sanıp kör ve sağır kesildiler. Sonra Allah tövbelerini kabul buyurdu. Sonra içlerinden birçoğu yine görmezden ve duymazdan geldiler. Allah onların yaptıklarını görmektedir."²¹⁶

Neseî ayette geçen أَلَّا تَكُونَ ile ilgili iki kıraat zikretmektedir. Birincisi Hamzâ, Ali ve Ebû Âmr'in merfû okuduğu kıraattir. Buna göre ان lafzı hurûf-i müşebbehâtün bi'l-fiil olan أَن'nin bir nûnunun hazfedilmesi suretiyle tahfif edilmiş hâlidir. İsmi zamirü'ş-şe'n olup hazfedilmiştir. لا nefî edatıdır. تَكُونَ fiildir ve kendisini mansûb edecek bir âmil olmadığından merfû'dür. Fiil cümlesi ان'in haberi olur. ان, ismi ve haberi ile beraber mastar kalıbına girip وَحَسِبُوا fiilinin iki mef'ûlünün yerine geçmiştir.

²¹⁴ Mâide, 5/45.

²¹⁵ Neseî, Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku'Te'vil, I, 450.

²¹⁶ Mâide, 5/71.

Geri kalan kurranın oluşturduğu ikinci kıraate göre ise **أَلَّا تَكُونَ** mansûp okunmuştur. Buna göre **ان** muzari fiilini nasbenden mastar edatıdır. **لا** nefî edatıdır. **أَلَّا تَكُونَ** başına eklenen **ان** tarafından mansûb edilmiştir. **أَلَّا تَكُونَ** cümlesi başında bulunan **ان**'den dolayı mastar kalıbına girip **وَحَسِبُوا** fiilinin iki mef'ûlünün yerine geçmiştir.²¹⁷

Ayetin devamındaki **تَمَّ عَمُوا وَصَمُوا** da iki kıraat vardır. Birinci kıraatte filler ma'lum kiptedir. Mana "*onlar kör ve sağır oldular*" şeklinde olur. İkinci kıraatte ise meçhûl şekilde okunmuştur. Manası "*Onlar (Allah tarafından) kör ve sağır edildi*" suretinde olur.

كَثِيرٌ lafzının terkiinde üç vecih bulunur. Birincisi fiilin fâiline bedel olmasıdır. İkinci vecih, fâil tesniye veya cemî olduğunda fiile tesniye veya cemî alameti yapıştıran lügate göre fiile fâil olmasıdır. Üçüncü vecih hazfedilmiş bir mübtedâya haber olmasıdır. Ayetin takdiri **أولئك كثير منهم** şeklinde olur.²¹⁸

Örnek 7: **وَكَذَلِكَ زَيْنَ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتَلَ أَوْلَادِهِمْ شُرَكَائِهِمْ لِيُرُدُّوهُمْ وَلِيَلْبِسُوا عَلَيْهِمْ دِينَهُمْ وَلَوْ** *"Bunun gibi, ortakları, müşriklerden çoğuna çocuklarını öldürmeyi iyi bir şey gibi gösterdi ki, hem kendilerini mahvetsinler hem de dinlerini karıştırıp bozsunlar! Allah dileseydi bunu yapamazlardı. Öyleyse onları uydurduklarıyla baş başa bırak."*²¹⁹

Nesefî ayet-i kerimede iki kıraat zikretmektedir. Cumhurun oluşturduğu birinci kıraatte **زَيْنَ** malum kipindedir. **قَتَلَ** mensup, **أَوْلَادِهِمْ** mecur, **شُرَكَائِهِمْ** ise merfûdur. Bu kıraate göre **قَتَلَ**, **زَيْنَ** fiilinin mef'ûlü, **شُرَكَائِهِمْ** fâilidir. **أَوْلَادِهِمْ** ise muzâfun ileyhtir. Ayetin manası "*Müşriklerin ortakları müşriklerin çoğunluğuna çocuklarını öldürmeyi güzel göstermiştir*" şeklinde olur.

Şamî'nin okuduğu ikinci kıraatte ise **زَيْنَ** meçhûl kiptedir. **قَتَلَ** merfû, **أَوْلَادِهِمْ** mensûp, **شُرَكَائِهِمْ** ise mecrûrdur. Bu kıraate göre **قَتَلَ**, **زَيْنَ** fiilinin naibi fâili olur. **شُرَكَائِهِمْ** muzâfun ileyh, **أَوْلَادِهِمْ** ise **قَتَلَ**'nin mef'ûlü olup muzâf ile muzâfun ileyh arasına

²¹⁷ Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku'te'vîl*, I, 464.

²¹⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf An Hakaik-u Ğavâmidu't-Tenzîl*, I, 663.

²¹⁹ En'âm, 6/137.

girmiştir. Ayetin manası "*Müşriklerin çoğuna ortaklarının çocuklarını öldürmesi güzel kılındı*" şeklinde olur.²²⁰

Zemahşerî bu kıraate kesin bir dille karşı çıkmıştır. Bu terkipte muzâf ile muzâfun ileyh arasına zarf dışında bir lafzın girdiğini ve böyle bir şeyin Arap şiirinde geçse dahi zaruret kabul edileceğini belirtmiştir. Nesirde ise böyle bir şey kesinlikle uygun değildir.²²¹ Beyzavî bu kıraati naklettikten sonra aynı şekilde bu terkibe karşı çıkmış, bunun zayıf olduğunu dile getirmiştir.²²²

Nahvin önemli âlimlerinden İbn Malik âmel eden muzâf ile muzâfun ileyh arasına muzâfin ma'mûlünün girmesini uygun görmüştür. Bu ma'mûlün zarf veya mef'ûlün bih olabileceğini belirtmiştir. Buna delil olarak bazı şiirler zikredip bu ayetin kıraatini göstermiştir.²²³

Zemahşeri bir kıraat daha zikretmiştir. Bir önceki kıraatte olduğu gibi زَيْنٌ meçhûl formunda, قَتْلٌ nâib-i fâildir. أَوْلَادِهِمْ mecrûr olup muzâfun ileyhtir. شُرَكَاءَهُمْ merfûdur ve terkipte hazfedilmiş bir fiile fâildir. Bu fiilin hazfedilmesinin karinesi bir önceki cümleden doğan bir soruya cevap olmasıdır. زَيْنٌ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتْلٌ أَوْلَادِهِمْ "Müşriklere çocuklarını öldürmeleri güzel gösterildi" cümlesi geçtiğinde, "onları kim öldürdü?" şeklinde akla gelen soruya شُرَكَاءَهُمْ denilerek cevap verilmiştir. Ayetin takdiri زَيْنُهُ لَهُمْ شُرَكَاءَهُمْ "Ortakları onlara güzel gösterdi" şeklinde olur.²²⁴

B. Vakf-İbtidâ Faktörü

Vakf bir önceki cümlenin bittiğinin belirlenmesi ve bir sonraki cümleden ayrılmasıdır. İbtidâ yeni bir cümleye başlamaktır. Vakf ve ibtidâ kelimenin bir önceki cümle ile bağlantısının kurulup bir sonraki kelimedenden mana ve terkip yönüyle ayrıldığı için i'râbın belirlenmesinde önemli rol oynar. Bu konuda ortaya çıkan farklılıklar, farklı i'râblar ortaya çıkarır.

²²⁰ Neseî, *Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku'te'vil*, I, 540.

²²¹ Zemahşerî, *El-Keşşaf*, II, 70.

²²² El-Beyzavî, Nâsiru'd-Dîn Ebû Sâid Abdullah b. Ömer, *Envârü't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vil*, thk. Muhammed Abdurrahman, Daru'l-hyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1997, c. II, s. 184.

²²³ İbn Âkîl, *Şerh-u İbni Âkîl Âlâ Elfiyyet-i İbn-i Mâlik*, III, 82.

²²⁴ Zemahşerî, *age*, II, 70.

Örnek 1: هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ "Sana kitabı indiren O'dur. Onun (Kur'ân) bir kısım ayetleri muhkemdir ki bunlar kitabın esasıdır; diğerleri ise müteşâbihtir. Kalplerinde eğrilik bulunanlar, fitne çıkarmak ve onu (kişisel arzularına göre) te'vil etmek için ondaki müteşâbihlerin peşine düşerler. Hâlbuki onun te'vilini ancak Allah bilir; bir de ilimde yüksek pâyeye erişenler. Derler ki: Ona inandık, hepsi rabbimiz katındandır. (Bu inceliği) yalnız akıselim sahipleri düşünüp anlar."²²⁵

وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ bölümünde geçen وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ cümlesinin vakf yerinin tayininde iki vecih vardır. Birinci vecih اللَّهُ İLÂ Allah lafzında vakfedilmesidir. وَالرَّاسِخُونَ lafzının başında bulunan و âtıf değil ibtidâ harfi olur. وَالرَّاسِخُونَ önceki cümlede geçen ve müstesnâ olan اللَّهُ lafzına âtfedilmez, yeni bir cümlenin başlangıcı olup mübtedâ olur. يَقُولُونَ cümlesi haber olur. Bu terkibe göre ayetin anlamı "O müteşâbih ayetlerin te'vilini (gerçek anlamını) ancak Allah bilir. İlimde kök salmış kişiler ise 'biz ona iman ettik ve her şey rabbimizin katındandır' derler" şeklinde olur.²²⁶

Cumhurun tercih ettiği bu görüşe göre müteşâbih ayetlerin hakikatini Allah dışında kimse bilemez ve bu bilgi yalnızca Allah'ın indindedir. Buna göre müteşâbih ayetler, bilgisi yalnız Allah'ın yanında olan ayetler olarak tarif edilir.

Bu görüş sahiplerine anlamı bilinmeyecek ayetler Kur'ân'da neden yer alır sorusu yönelir. Bu ayetler insan aklının ve anlayışının Allah'ın belirlediği yere kadar ulaşabildiğini göstermek için vardır cevabı verilir. Allah'ın izin vermediği şeylerin akıl tarafından asla bilinmeyeceği belirtilir. Akıl sahiplerine aklın sınırlı olduğu yerlerde Allah'a karşı tam teslimiyet içinde olmaları ve kayıtsız iman etmeleri gerektiği hatırlatılmaktadır.

Kurrâdan Übeyy'in يقول الراسخون şeklindeki kıraati bu terkibi desteklemektedir. Çünkü bu kıraate göre الراسخون fâilidir ve cümle formuna girmiştir. Müfret formunda olup müstesna olan اللَّهُ lafzına âtfedilmesi uygun değildir.

²²⁵ Âl-i İmrân, Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku'Te'vil, 3/7.

²²⁶ Neseî, age, I, 237.

Dolayısıyla ويقول الراسخون ibtidâf bir cümledir ve bir önceki cümlenin إِلَّا اللَّهُ lafzında bitmesinden başka seçenek kalmaz.

Kurrâdan Abdullah'ın إن تأويله إلا عند الله şeklindeki kıraati de bu terkihi ve manayı destekler. Müstesnâ bu kıraatte izafeli bir isimdir ve mecrûrdur. Âtfedilecek isim olan الراسخون lafzı merfûdür ve mecrûr müstesnâyâ âtfedilmesi uygun değildir. Dolayısıyla bu kıraate göre de الراسخون lafzının önceki cümle ile bağlantısı olmayıp yeni bir cümlenin başlangıcı olmak zorundadır.²²⁷

İkinci vecih وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ de vakfedilmesidir. Bu görüşe göre و âtîf harfidir ve وَالرَّاسِخُونَ lafzını müstesna olan إِلَّا اللَّهُ lafzına âtfetmiştir. Ayetin anlamı "*O müteşabih ayetlerin te'vilini ancak Allah ve ilimde derinleşip kök salanlar bilebilir*" şeklinde olur.²²⁸

Bu görüştekiler müteşabih ayetleri, anlamı tahkiki bir şekilde düşünülerek ve tefekkür edilerek elde edilen ayetler olarak açıklarlar. Müteşabih ayetler ilimde kök salmış âlimler tarafından dakik bir düşünce ve tefekkür ile bilinebilir.

Zemahşerî, tefsirinde bu ikinci veçhi tercih etmiştir. يَقُولُونَ cümlesinin ibtidâf bir cümle olup ilimde derinleşenlerin durumunu açıkladığını veya وَالرَّاسِخُونَ lafzına hâl olduğunu belirtmiştir. آمَنَّا بِهِ cümlesindeki mecrûr zamirin متشابه lafzına veya الْكِتَابِ lafzına dönmesini uygun görmüştür. Birinci veçhe göre ayetin anlamı "*Bizler müteşabihe iman ettik (müteşabihinde kitaptan olduğuna iman ettik)*", ikinci veçhe göre ise "*Bizler kitaba iman ettik (muhkemin de müteşabihin de ondan olduğunu kabul ettik)*" şeklinde olur.²²⁹

Örnek 2: يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ لَا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ مِنَ الَّذِينَ قَالُوا آمَنَّا بِأَفْوَاهِهِمْ وَلَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ سَمَّاعُونَ لِقَوْمٍ آخَرِينَ لَمْ يَأْتُواكَ إِلَّا فِي كُفْرٍ يَكْفُرُونَ "Ey peygamber! Kalpleri inanmadığı hâlde ağızlarıyla "iman ettik" diyenlerden ve yahudilerden küfürde yarışanlar seni üzmesin. Onlar hep yalana kulak verirler, sana gelmeyen başka bir kesimi dinler dururlar..."²³⁰

²²⁷ Neseî, *Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku'te'vil*, I, 237.

²²⁸ Neseî, *age*, I, 238.

²²⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 338.

²³⁰ Mâide, 5/41.

Ayette vakf yeriyle alakalı iki vecih vardır. Birinci vecih *وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا* olmasıdır. *وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا* terkinde *وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا* ya atfedilir. *وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا* küfürde yarışanları beyân edip *وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا* ifadesine hâl olur. Ayetin anlamı "*Ey Resûl! Kalpleri iman etmediği hâlde ağızıyla iman ettiğini açıklayanlardan ve Yahudilerden küfürde yarışanlar seni üzmesin*" şeklinde olur. Bu vakfe göre ayetin devamında bulunan *وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا* lafzının öncesi ile herhangi bir bağlantısı kalmaz ve hafzedilmiş bir mübtedâya haber olur.

İkinci vecih *وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا* da vakfedilmesidir. Bu durumda *وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا* nun başındaki *و* âtf değil ibtidâ harfi olur. *وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا* mukaddem olmuş bir haber, *وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا* muahhar olmuş bir mübtedâ olur. Ayetin manası "*Ey Resûl! Kalpleri iman etmediği hâlde ağızıyla iman ettiğini açıklayanlardan küfürde yarışanlar seni üzmesin. Yahudilerden seni yalanlamak için sana kulak verenler vardır*" suretinde olur.²³¹

Örnek 3: *وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا* (1) *وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا* "Elif lâm mîm bu kitap, hiç şüphe yok, sakınanlar için bir rehberdir."²³²

Ayet ism-i işaretin mercîi, hurûf-i mukataanın tahkiki ve vakf yerinin tayini gibi ihtilaflardan dolayı farklı vecihlerle terkiplenmiştir. *وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا* in tahkiki ile alakalı üç vecih vardır.

Birinci vecih *وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا* in sûrenin ismi kabul edilip mübtedâ yapılmasıdır. *وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا* ism-i işaret olup ikinci mübtedâdır. *وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا* ikinci mübtedânın haberidir. Mübtedâ haberden oluşan cümle birinci mübtedânın haberidir. *وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا* nin müşarûn ileyhisi kitap veya sûredir. Sûre müennes "dişil" bir isimdir. Kendisine müzekker (eril) olan *وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا* nin dönmesi haberinin müzekker olmasından dolayıdır. Mana "*İşte bu kitap/sûre kâmil olan kitaptır*" şeklinde olur.

Arap dilinde haber nekire gelir. Şayet haber *وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا* takısıyla marife edilmiş olarak getirilirse bu kâmil manasını vermek içindir. *وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا* denildiği zaman "*Ali adamdır*" manasına gelirken, *وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا* "Ali kâmil bir adamdır, adamlığın vasıflarını kendinde

²³¹ Neseî, *Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku'Te'vil*, I, 447.

²³² Bakara, 2/1, 2.

barındırır" manasına gelir.²³³ Ayet Kur'ân-ı Kerîmin tek kâmil kitap olduğunu belirtir. Geri kalan kitaplar noksanlıktan uzak değildir.

İkinci vecih الم'in aynı şekilde sûrenin ismi kabul edilip hazfedilmiş bir mübtedâya haber olmasıdır. Bu durumda ذَلِكَ الْكِتَابُ mübtedâ haberden oluşan ayrı bir isim cümlesi olur.

Üçüncü vecih الم'in ismu's-savt²³⁴ olmasıdır. Bu durumda herhangi bir terkip almaz. ذَلِكَ mübtedâ, الْكِتَابُ sıfat olur. Mana "*İşte bu kitap, kendisinde hiçbir şüphe yoktur*" şeklinde olur.²³⁵ لَا رَيْبَ فِيهِ cümlesinde vakf yeri ile alakalı iki vecih vardır.

Birinci vecih لَا رَيْبَ ifadesinde vakfedilmesidir. Âsım ve Naff'nin seçtiği bu veçhe göre göre لَا nef-i cins edatı, رَيْبَ ismidir. Haber hazfedilmiştir. Bir sonraki kelimededen anlaşılan فِيهِ lafzıdır. Bu kıraatte mana bütünlüğünün bozulmaması adına ayet okunurken hazfedilen haberin düşünülmesi gerekir. Ayetin devamındaki فِيهِ mukaddem olmuş bir haber, هُدًى merfû takdirinde muahher olmuş mübtedâdır. Ayetin manası "*O kitapta şüphe yoktur, onda muttakilere hidayet vardır*" şeklinde olur.

İkinci vecih لَا رَيْبَ فِيهِ ifadesinde vakfedilmesidir. Geri kalan kurrânın seçtiği bu veçhe göre لَا'nın haberi فِيهِ'dir. هُدًى lafzında ise üç terkip uygundur. Birincisi hazfedilmiş bir mübtedâya haber olmasıdır. İkincisi mübtedâ olan ذَلِكَ lafzına, لَا رَيْبَ cümlesinin ardından ikinci haber olmasıdır. Mana "*İşte bu kitap kendisinde hiçbir şüphe yoktur ve bu kitap muttakilere hidayettir*" biçiminde olur. Üçüncü terkip فِيهِ lafzındaki mecrûr zamire hâl olmasıdır. Ayetin anlamı "*İşte bu kitap muttakilere hidayet kaynağı olduğu hâlde kendisinde hiçbir şüphe yoktur*" suretinde olur.²³⁶

²³³ Neseî, *Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku'Te'vîl*, I, 38.

²³⁴ İsmu's-savt belli bir anlama bırakılmayıp iki amaç için kullanılır. Birincisi düşünme yetisi olmayan çocukların veya hayvanların muhatap alınması için kullanılan lafızlardır. İkincisi doğadaki herhangi bir sesin taklit edilmesi suretiyle kullanılan lafızlarıdır. Galayînî, *Câmiu'd-Durûsu'l-Ârabî*, I, 159.

²³⁵ Neseî, *age*, I, 39.

²³⁶ Neseî, *age*, I, 40.

III. MEZHEBÎ FAKTÖRLER

İlimler doğar, gelişir ve ele aldıkları mevzular itibari ile yavaş yavaş bir birinden ayrışıp müstakil ilimler hâline gelirler. Birbirinden ayrışan ilimler kendi disiplinlerini ve sınırlarını çizmeye ve kendi sahalarında ilerlemeler sağlarlar. Bu gelişim beraberinde farklı bakış açıları, özgün fikirler ortaya çıkarır. Fikirler etrafında birleşen âlimler zamanla kendilerine ait ekoller ve okullar meydana getirirler.

İlk dönemlerde hadis ilminin bir konusu olan tefsir ilmi gelişerek müstakil bir ilim olmuştur. Farklı düşünce ve fikirler, nakil yolunu ön plana çıkaran rivayet tefsiri ve akli ve düşünceyi öne çıkaran dirayet tefsiri diye iki ekol ortaya çıkarmıştır. Kur'ân'ı anlamaya ve tefsir etmeye yardımcı olmak için başvurulan i'râb ve nahiv ilmi, kısa zamanda sınırlarını geliştirerek tüm Arap dilini kapsayan bir ilim hâline gelmiştir. Farklı bakış açıları zamanla semâ'ı esas alan Basra ekolünü ortaya çıkarırken, ardından kıyas yapma yoluna daha çok başvuran Kûfe ekolü oluşmuştur. İki ekol arasında serbest tercihte bulunan âlimler Bağdat ekolünün temelini atarken Endülüs ve Mısır'da da farklı ekoller ortaya çıkmıştır. Kur'ân'ın okunma usûllerini ve şekillerini belirten kıraatler zamanla, Mekke'de İbnû Kesîr el-Mekkî etrafında toplanırken, Medine'de Nafi', Kûfe'de ise Âsım kurrâya önderlik etmiştir.

Farklı ilimlerde ortaya çıkan bu ekol ve mezhepler Kur'ân'ın tefsirinde ön plana çıkmıştır. Kur'ân ibârelerini çözümlenmede mezhepsel ve kişisel düşünceler etkili rol oynamış, mezheplerin farklı oluşu beraberinde farklı çözümlenmeler ve buna bağlı olarak farklı manalar ortaya çıkarmıştır. Bu mezhepsel farklılık genel olarak nahiv ve itikat merkezli olarak gerçekleşmiştir.

Örnek 1: وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ
"Meleklerle, "Âdem'e secde edin" dediğimizde İblîs dışındakiler derhâl secde ettiler; o direndi, büyüklendi ve kâfirlerden oldu."²³⁷

Ayette geçen إِلَّا istisnâ edatı, إِبْلِيسَ müstesnadır. فَسَجَدُوا fiilinin fâilinden istisnâ edilmiştir. Bu istisnânın cinsinin belirlenmesinde iki vecih bulunur. Çünkü istisnâ yapıldığı zaman eğer müstesnâ, müstesnâ minhunun cinsinden ise muttâsıl istisnâ,

²³⁷ Bakara, 2/34.

cinsinden değilse münkati' istisnâ diye adlandırılır.²³⁸ Bu iki vechin kaynağı İblisin cinsinin Melek veya Şeytan olduğuna dair meydana gelen itikâdî ihtilâftır.

Birinci vecih muttasıl olmasıdır. İbnü Abbas (r.a) ve İbnü Mes'ud'un (r.a) tercih ettiği bu veçhe göre İblis meleklerdendir. Çünkü ayette bir istisnâ söz konusudur ve istisnâ yapıldığı zaman aslanan müstesnanın, müstesna minhunun cinsinden olmasıdır. Söz konusu istisnâda müstesna minhu meleklerdir. Bu, İblis'in meleklerden olduğunu gösterir.

Zahiren onun cinlerden olduğunu belirten *"O KAN MİN ALJİN FFSQ EN AMR RİBİ"* *"cinlerdendi, rabbinin emrinden dışarı çıktı"*²³⁹ ayeti *"cinlerden oldu, cinleşti"* şeklinde te'vil edilmiştir. Cennette henüz Allah'ın emrine karşı gelmemiş iken meleklerdendi ama isyan edince cinlerden oldu diye mana edilmiştir. Buna benzer bir kullanım *"derken aralarına dalga giriverdi, böylece o da boğulanlardan oldu"*²⁴⁰ ayetinde bulunur. Hz. Nûh'un oğlu henüz boğulmamışken bu tabir kullanılmış onun boğulanlardan olacağı belirtilmiştir.²⁴¹

İkinci vecih münkati' olmasıdır. Hasan Basrî ve Katâde'nin tercih ettiği bu veçhe göre İblis cinlerdendir. Bunun için birkaç delil öne sürülmüştür. Birincisi Kehf sûresin ellinci ayetinin zahirinin bunu belirtmesidir.

İkinci delil Meleklerin nurdan, şeytanın ise ateşten yaratıldığının belirtildiği *"Allah buyurdu: "Ben sana emretmişken seni secde etmekten alıkoyan nedir?" (İblis), "Ben ondan daha üstünüm; çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın" dedi"*²⁴² ayetidir. Bu onların cinsinin farklı olduğunu açıkça belirtir.

Üçüncü delil İblis hakkında *"Allah'ın emrine karşı çıktı, secde etmeyi reddetti, kibirlendi"* gibi suçlamalar yapılmıştır. Hâlbuki Melekler Allah'ın emrine karşı gelmez ve kibirlenmezler.

²³⁸ Galayinî, *Câmiu'd-Durûsu'l-Ârabî*, III, 127.

²³⁹ Kehf, 18/50.

²⁴⁰ Hûd, 11/43.

²⁴¹ Neseî, *Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku'Te'vil*, I, 80.

²⁴² A'râf, 7/12.

أَفَتَتَّخِذُونَهُ وَذُرِّيَّتَهُ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِي
"Şimdi siz, beni bırakıp da onu ve zürriyetini mi dost ediniyorsunuz?"²⁴³ ayetidir.
Hâlbuki meleklerin nesli ve zürriyeti bulunmamaktadır.²⁴⁴

El-Cahız (v. 255/869) meleklerin ve cinlerin aynı cinsten olduğunu belirtir. Onlardan günahattan uzak durup temiz kalanların melek, kötülüğe batıp günah işleyenlerin şeytan, arada kalanlarının ise cin olduklarını belirtir.²⁴⁵

Örnek 2: لَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ نَرَاكَ وَلَكِنْ نُنظُرُ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ نَرَاكَ فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ الرَّبُّ الَّذِي يَدْعُوكَ وَتَذُكَّرُ عَلَيْهِ أَفَأَنْتَ الْغَافِلُونَ "Mûsâ, tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de rabbi onunla konuştuğunda o, "Rabbim! Bana görün; sana bakayım" dedi. Rabbi, "Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak; eğer o yerinde durabilirse sen de beni görebilirsin" buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti; Mûsâ da bayılıp düştü. Kendine gelince dedi ki: "Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tövbe ettim; ben inananların ilkiyim."²⁴⁶

Allah'ın görülmesi, ilk dönemden beri tartışılan bir konu olmuştur. Mu'tezile mezhebine göre Allah'ın insanlar tarafından görülmesi aklî olarak mümkün değildir. Bir şeyin görülmesi için cisim olması ve görme şartlarının uygun olması gerekir. Allah'ın cisim olmadığını, gözün onu görmesi için gerekli şartları taşımadığını dile getiren bu ekol bu dünyada Allah'ın görülmesinin imkân dâhilinde olmadığını savunur. Ayrıca görme meydana geldiği zaman bunun altı cihetten birinde meydana gelme zorunluluğu vardır. Allah'ın zatı için cihet ve yönün söz konusu olmaması bunu imkânsız kılan etmenlerdendir. Âhiret dünyadaki yaşamın bir devamı olarak düşünüldüğünde orada da bu mümkün olamayacaktır.²⁴⁷

Ehl-i sünnet Allah'ı görmeye aklî olarak bir engel olmadığını savunur. Var olan her şeyin göz ile görülmesinin mümkün olduğu, bir şeyin görülmesinin onun cisim olmasını gerektirmediğini savunulur. Cihet ve yön meselesine gelince bir şeyin

²⁴³ Kehf, 18/50.

²⁴⁴ Neseffî, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku'Te'vîl*, I, 80.

²⁴⁵ Neseffî, I, 80.

²⁴⁶ A'raf, 7/143.

²⁴⁷ Özarslan, Rasim, *Allah'ın Görülebilmesi / Rü'yetullah Sorunu ve Dirilişle İlişkisi*, Fırat Üniversitesi, (Yayınlanmış Makalesi), s.3, 4.

görülmesi o şeyin duyu organları ile hissedilmesi demektir. Görülen şey cihet ve yön sahibiyse bir cihet ve yön ile görülür. Cihet ve yön sahibi değilse herhangi bir cihet olmaksızın görülür.²⁴⁸ Ayet-i Kerîme bu tartışmaların etkisinde ele alınmış ve tefsir edilmiştir.

Ehl-i sünnetin görüşünü benimseyen Neseîfî أرني ifadesinin emir fiili ve birinci mef'ûlü olduğunu ikinci mef'ûlünü hazfedildiğini belirtir. Ayetin takdiri أرني ذاتك "bana zâtını göster" şeklindedir. Bundan maksat "beni, seni görmeye kadir edecek duruma getir ki seni göreyim"dir. Burada Ehl-i sünnetin Allah'ın görülmesi ile alakalı delilinin bulunduğunu iddia eder. Hz. Musa Allah'ın görülebileceğini düşündüğü için bu istekte bulunmuştur. Aksi hâlde Hz. Musa muhal olan bir şeyin meydana gelmesini isterki bunun batıl olduğu açıktır.

لن تراني "sen beni göremezsın" pasajında ise görmenin imkansızlığının fanî gözlerle olduğu belirtilmiştir. Bakî gözler verildiğinde bu mümkün olacaktır. Ayette "sen beni göremezsın" denilmiştir. Görme temelden men edilmemiştir. Aksi takdirde "ben görülmem" denilecekti.²⁴⁹

Bu konuda Mu'tezilenin görüşünü savunan Zemahşerî Allah'ın görülmesinin muhal olduğunu iddia eder. أرني fiilinde Hz. Musa'nın muhal olduğunu bildiği bir şeyi Allah'tan istemesini, kendi kavmine bunun imkânsızlığını gösterme niyetiyle yapılmasına yorar.

لن تراني fiilinin zahirinin Allah'ın görülemeyeceğini açıkça belirttiğini dile getirir. Bu görmenin, bu dünyayı kapsadığı gibi öbür dünya için de geçeli olduğunu belirtir. Bundan dolayı olumsuzluk eki olan لن lafzını, gelecek zamanı pekiştirilerek nefi eden edat diye tanımlamıştır.²⁵⁰

İbn Hişâm (v. 761/1359) لن konusunda Zemahşerî'yi eleştirir. لن'in Zemahşerî'nin Enmûzec adlı eserinde belirttiği "ebediyyet" manasına gelmediğini, el-Keşşaf'ta belirttiği "pekiştirme" manasını da vermediğini dile getirir. Yalnızca

²⁴⁸ Özarslan, *Allah'ın Görülebilmesi / Rü'yetullah Sorunu ve Dirilişle İlişkisi*, s. 5, 6.

²⁴⁹ Neseîfî, *Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku'Te'vil*, II, 90.

²⁵⁰ Zemahşerî, *El-Keşşaf*, II, 154.

gelecek zamanı olumsuz yaptığını ve diğer bir olumsuzluk edatı olan ٱ'dan bir farkının olmadığını belirtir.²⁵¹

IV. MÜFESSİRİN İ'RÂB VECİHLERİNİ TESPİT VE TERCİH EDEREKEN TEFSİRİNDE GÖZETTİĞİ İLKELER

Kur'ân'ı Kerîm Arap bir kavme Arapça olarak indirilmiştir. İndirildiği günden bu yana manasının doğru anlaşılması için çaba sarf edilmiş, bunun için uğraş verilmiştir. Arapçayı en iyi bilen, bu dile en çok hâkim olan kişi onun doğru manalarını en iyi şekilde anlamaya muktedir olmuştur. Bu doğru orantıdan dolayı Arap dili ile ilgili çalışmalar tefsir çalışmalarıyla beraber başlamıştır.

Kur'ân lafızlarının birçok veçhe uygun olması, farklı etkenlerle birden fazla i'râba uygun olması, vecihler arasında sahih olanı seçme konusunda tartışmalar meydana getirmiştir. İlk asırlarda ortaya çıkan itikadî ekollerin kendi düşüncelerini desteklemek amacıyla Kur'ân'dan deliller getirme uğraşı bu konuya ayrı bir ehemmiyet kazandırmıştır. Bunun dışında fikhî meseleler, nahiv ekollerinin tartışmaları, tasavvufi yaklaşımlar Kur'ân'ın farklı şekillerde yorumlanmasında etkili olan diğer etkenler olmuştur.

Bütün bu faktörler, Kur'ân'ın sahih manasının ortaya çıkmasında etkili faktörlerden biri olan i'râb farklılıklarının tercihinde bazı kriterlerin belirlenmesini gerekli kılmıştır. Kur'ân'ın belli ölçütlere bağlı kalınmadan, kişisel heveslerin etkisiyle yorumlanmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bu ilkeler belirli konular esas alınarak belirlenmiştir.

A. Nahiv Faktörü

Cümlelerin öğelerinin kurallarını ve şartlarını nahiv ilmi belirler. Cümlelerin terkiibinin ve i'râbının belirlenmesinde nahiv birinci derecede etkilidir. Mübtedânın marife olması, sıfatın mavsûfuyla dört vecihte uyum sağlaması, cümlelerin haber olması için kendisinde mübtedâyâ dönen bir zamiri bulundurmasının gerekliliği gibi şartlar nahiv ilminin konusudur. Nahiv ilminin ön gördüğü şartları göz önünde bulundurmadan i'râb yapmak olanaksızdır.

²⁵¹ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nidâ ve Belli's-Sadâ*, s. 58.

Farklı terkip vecihlerine uygun lafızların muhtemel i'râbları arasında tercih yapmada en önemli faktör nahiv kaide ve kurallarıdır. Bir veçhin diğer vecihlerden daha kuvvetli veya zayıf olması nahiv ilmi usûllerine uygunluğuyla paralellik gösterir. Nahiv yönüyle zayıf olan i'râblar müfessirler tarafından zayıf kabul edilip tercih edilmemiş, nahiv ilmine ters olanlar ise kesinlikle reddedilmiştir.

Örnek 1: شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ
"Allah hak ve adaleti ayakta tutarak, kendinden başka tanrı olmadığını bildirdi, melekler ve ilim sahipleri de bunu ikrar ettiler. O'ndan başka tanrı yoktur. O mutlak güç ve hikmet sahibidir."²⁵²

Ayette yer alan قَائِمًا lafzı tekîdî hâldir. Zi'l-hâlin belirlenmesi konusunda iki ihtimal bulunur. Birincisi fâil olan اللَّهُ lafzı, ikincisi müstesnâ olan هُوَ lafzıdır. İkinci ihtimal nahiv yönüyle sıkıntılıdır. Üzerine başka isimlerin âtfedildiği bir isme ma'tûflarına getirmeksizin hâl getirmek câiz değildir. Örneğinde جَاءَنِي زَيْدٌ وَعَمْرُو رَاكِبًا örneğinde زَيْدٌ lafzı, عَمْرُو'ya atfedilmiştir. رَاكِبًا hâl olur. Üzerine âtfedilen عَمْرُو'ya getirmeksizin sadece زَيْدٌ'e hâl getirilmiştir. Bu terkip uygun değildir. Ayette de böyle bir durum söz konusudur.

Nesefî, bu terkinin caiz olmamasının nedeninin hâlin sahibinin belirlenmesinde iltibas "karışıklık" problemi olduğunu belirtmiştir. Ayette böyle bir problem olmadığından yapılan terkinin uygun olduğunu belirtmiştir.²⁵³

Zemahşerî قَائِمًا lafzının övgü manasında hazfedilmiş bir fiile mef'ûl olmasını uygun bulmuştur. Övgü manası kast edilerek mansûp edilen lafzın ma'rife olması gerekliliğinin zorunlu bir şart olmadığını, nekre isimlerin de bu terkihi alabildiğini belirtmiştir.²⁵⁴

Ayet sonunda yer alan إِلَّا istisnâ edatı, هُوَ müstesnadır. الْعَزِيزُ lafzı müştak "türemiş" bir isimdir. Mana itibariyle هُوَ lafzına sıfat olması uygun olduğu halde "zamirlere sıfat getirilmez ve kendileri sıfat olmazlar" kaidelerinden dolayı bu terkip

²⁵² Âl-i imrân, 2/18.

²⁵³ Nesefî, *Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku'Te'vil*, I, 242.

²⁵⁴ Zemahşerî, *El-Keşşâf*, I, 344.

yapılmamıştır. Hazfedilmiş bir mübtedâya haber yapılıp ibtidaî bir cümle yapılmıştır.²⁵⁵

Örnek 2: وَقِيلَ يَا رَبِّ إِنَّ هَؤُلَاءِ قَوْمٌ لَا يُؤْمِنُونَ "Allah, peygamberin "Ey rabbim! Bunlar iman etmemekte direnen bir topluluk" dediğini de biliyor."²⁵⁶

Ayette geçen وَقِيلَ söz manasındadır ve kendisine yapışan zamir önceki ayetlerde bahsi geçtiği için Peygamberimize dönmektedir. Farklı kıraatlerde üç hareke ile okunan bu lafzın terkibi hakkında farklı görüşler mevcuttur.

Mecrûr olduğu zaman 85. ayette geçen وَعِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ cümlesindeki muzâfûn ileyh olan السَّاعَةِ'ye âtfedilir. Ayetin anlamı "Kıyametin bilgisi ve Hz. Muhammed'in sözünün bilgisi onun yanındadır" şeklinde olur.²⁵⁷

Mensûp olduğu zaman terkipte üç vecih uygundur. Zeccâc'tan rivayet edilen birinci vecihte mastar olan عِلْمٌ'ya mef'ûl olup mensûp mahallinde olan السَّاعَةِ'nin mahalline âtfedilmesidir. Mana bir önceki terkipte olduğu gibidir. İkinci vecih 80. ayette geçen أَنَا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ cümlesinde mef'ûl olan سِرَّهُمْ'a âtfedilmesidir. Ayetin manası "Onlar, onların gizli konuşmalarını ve peygamberin sözünü işitmediğimizi mi zannediyor" şeklinde olur. Üçüncü vecih hazfedilmiş bir fiile mef'ûlün mutlak olmasıdır. Mana "Peygamber "Ey rabbim! Bunlar iman etmemekte direnen bir topluluktur" sözünü söyledi" şeklinde olur. Bu iki vecih Âhfeş'ten rivayet edilmiştir.

Merfû olduğu zaman iki vecih caizdir. Birincisi mübtedâ olmasıdır. Kendisinden sonra zikredilen cümle haber olur. Ayetin manası "Onun sözü Ey rabbim! Bunlar iman etmemekte direnen bir topluluktur" şeklinde olur. İkinci vecih Başında muzaf mukadder edildiği hâlde önceki ayette geçen عِلْمٌ'ya âtfedilmesidir.²⁵⁸

Zemahşerî bu ihtimalleri zayıf görmüştür. Âtf terkiplerinde âtf ile ma'tûf arasına fazla fasıla girdiği için terkip yönüyle, ayetin insicamına uygun olmadığından mana yönüyle zayıftır.

²⁵⁵ Neseî, *age*, I, 242.

²⁵⁶ Zührûf, 43/88.

²⁵⁷ Neseî, *age*, III, 284.

²⁵⁸ Zemahşerî, *El-Keşşâf*, IV, 268.

Mecrûr olan vecihte قِيلِهِ'nin nahiv yönüyle uygun olan terkibi kasem harfinin mukadder edilmesidir. Mansûp olan vecihte takdir edilen kasem harfinin hazfedilip mecrûr olan lafzın mansûp edilmesidir. Ref'a veçhinde ise kasem manasında olan bir mübtedanın mukadder edilip قِيلِهِ'nin haber yapılmasıdır. Bütün bu terkiplerde إِنَّ هُوَ لَاءِ 259

"Onun "Ey rabbim" sözüne yemin olsun ki onlar iman etmeyen bir topluluktur" şeklinde olur. 259

Örnek 3: قَالَ سَاوِي إِلَى جَبَلٍ يَعْصِمُنِي مِنَ الْمَاءِ قَالَ لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِلَّا مَنْ رَحِمَ وَحَالَ 260

"Oğlu, "Beni sudan koruyacak bir dağa sığınacağım" diye cevap verdi. Nûh dedi ki: "Bugün Allah'ın hükmünden ancak O'nun esirgedikleri kurtulacaktır" derken aralarına dalga giriverdi, böylece o da boğulanlardan oldu." 260

Ayette عَاصِمٌ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ 261 لَا cümlesinde geçen لَا, nefy-i cins edatıdır. 261

İsmi olan عَاصِمٌ müfret (izafesiz) olup fetha üzerine mebnidir. Haberi ile ilgili üç vecih zikredilmiştir.

Birinci vecih zarf olan الْيَوْمَ'nin mahzûf bir âmile taalluk edilip haber yapılmasıdır. عَاصِمٌ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ hazfedilen bu âmile mutaâllak olur. İkinci vecih عَاصِمٌ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ'nin haber, الْيَوْمَ'nin ismine sıfat olmasıdır.

İsmü'z-zat "somut" olan bir isme zaman zarfının haber yapılması uygun olmadığından birinci vecih Ebü'l-Bekâ tarafından reddedilmiştir. İsmü'z-zata haber yapılması uygun olmayan الْيَوْمَ'nin ona sıfat olamayacağını belirten Ebû Hayyân da ikinci vecih kabul etmemiştir.

Üçüncü vecih zarfın ve car-mecrûrün, لَا'nın âmil olan ismine taalluk etmesidir. Bu terkip لَا'nın isminin şibh-i muzaf ve dolayısıyla mu'rab olmasını gerektirir. لَا'nın ismi mebnî olduğu için bu vecih de uygun değildir.

²⁵⁹ Zemahşerî, *El-Keşşâf*, IV, 268.

²⁶⁰ Hûd, 11/43.

²⁶¹ لَا Nef-i cins kendisine isim ve haber isteyen bir edattır. İsmi nekire bir cins isim olan bu edat mana olarak haberin mansını isminin bütün fertlerinden nefyeder. لَا'nın ismi muzaf, şibh-i muzaf ve müfret (izafesiz) olmak üzere üç şekilde gelir. Müfret geldiği zaman mebni, muzaf veya şibh-i muzaf olduğu zaman mu'rab olur. Şibh-i muzâf kendisinden sonra bir lafızda âmel etmiş isimdir. Galayinî, *Câmiu'd-Durûsu'l-Ârabî*, II, 329.

Bu durumda sahih olan terkip لَّا'nın isminden sonra haber olması için bir fiil mukadder edilmesidir. Zarf ve car-mecrûr bu fiile taâlluk eder. Ayetin takdiri لا عاصِمَ اليوم من امر الله şeklinde olur.

B. Mana Faktörü

Ayetlerin çözümlenmesinin yegâne amacı en sahih manaya ulaşmaktır. Yapılan terkipler, takdirler, teviller kâilin muradını anlayabilmek içindir. Bir terkip maksut manayı vermediği zaman nahiv kurallarına uygun olsa dahi kabul edilmez. Kur'ân'ı farklı vecihlerle i'râblamanın amacı nahiv pratiği yapmak değil uygun olan mana ihtimallerini ortaya çıkarmaktır. Ayetlerin i'râb vecihlerinin tespitinde ve bu vecihler arasında sahih olanı seçmede en önemli faktör manadır. Bu faktörün göz önünde bulundurulmadığı vecihler kabul edilmez.

İ'râb ile mana birbirlerini tamamlayan iki faktördür. Terkibin uygun olmadığı bir mana kabul edilmediği gibi mananın uygun olmadığı bir terkipte asla kabul edilmez. Sahih bir anlam terkip ile mananın uyumundan çıkar. Bir terkipte mana ile nahiv kuralı birbiriyle çelişirse, mana bir vechi gerektirip nahiv kuralı buna engel olursa mana yönü tercih edilip nahiv kuralı tevil edilir.²⁶²

Örnek 1: “Ve وَحَفْظًا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ مَارِدٍ () لَا يَسْمَعُونَ إِلَى الْمَلَأِ الْأَعْلَى وَيُقَدِّفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ onu her türlü isyankâr şeytana karşı koruduk. Onlar artık o yüce topluluğu duyamazlar.”²⁶³

Ayette geçen لَا يَسْمَعُونَ cümlesinde üç terkip vechi bulunur. Birinci vecih nekîre isimden sonra geldiği için شَيْطَانٍ lafzına sıfat olmasıdır. مَارِدٍ birinci sıfat, bu cümle ikinci sıfat olur. İkinci vecih شَيْطَانٍ lafzına hâl-i tahkikî²⁶⁴ veya hâl-i takdirî²⁶⁵ olmasıdır. Üçüncü vecih istinaf-i beyânî²⁶⁶ olmasıdır.

²⁶² Suyûtî, *el-İtkân Fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 319.

²⁶³ Sâffât, 37/7, 8.

²⁶⁴ Hâl-i tahkiki âmili ile zamansal olarak birliktelik yapan hâldir. جاء علي قائما “Ali ayakta geldi” örneğinde Ali'nin gelmesi ve ayakta olması aynı zamanda vuku' bulmuştur.

²⁶⁵ Hâl-i takdirî âmili meydana geldiğinde yapılması düşünülüp tasarlanan hâldir. ذهب إلى المسجد مصليا “camiye namaz kılarak gittim” cümlesinde namaz kılmak o anda meydana gelmeyip yapılması tasarlanmıştır. Ezherî, *Mûsilu't-Tullâb İlâ Kavâidi'l-İ'râb*, 50.

²⁶⁶ İsti'naf-i beyânî kendinden önceki cümleden anlaşılan gizli bir soruya cevap olan ibtidâi cümledir. Ezherî, *age*, 49.

Sıfat olan vecihte ayetin manası “*Ve onu duymayan her türlü isyankâr Şeytana karşı koruduk*” şeklinde olur. Yüce topluluğun iştirilmesinin duymamakla vasıflanan Şeytanlardan korumanın bir anlamı yoktur. Mana yönünden uygun olmadığı için bu terkip reddedilmiştir.

Bir önceki cümleden doğan bir soruya cevap niteliğinde olan istinâf-i beyânî vecihi de uygun değildir. وَحِفْظًا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ مَارِدٍ “*onu her türlü isyankâr şeytana karşı koruduk*” cümlesinden “*niye korudunuz*” sorusu doğar. لَا يَسْمَعُونَ “*çünkü duymuyorlar*” diye cevap vermek mana açısından doğru olmaz.

Hâl-i tahkikî vechinde ayetin manası “*Duymadıkları halde şeytanlardan koruduk*” şeklinde olur. Sıfat vechinde olduğu gibi bu anlam da uygun olmadığından bu terkip uygun değildir. Hâl-i takdiri vechinde ayetin manası “*Duymamayı tasarladığı hâlde şeytanlardan koruduk*” şeklinde olur. Şeytanların böyle bir düşünceleri ve istekleri yoktur. Bilakis duymayı şiddetle istemektedirler. Dolayısıyla bu terkip de uygun değildir. Nahiv yönünden herhangi bir sıkıntısı olmayan bu üç vecih, maksut manayı ifade etmedikleri için kabul edilmemişlerdir.²⁶⁷

Nesefî bu cümlelerin bir önceki cümle ile terkip ve mana yönüyle herhangi bir bağlantısı bulunmayan istinâf-i nahvî cümlesi olması gerektiğini belirtmiştir. Bu terkibe göre ayetin manası mealde verildiği gibi olur.²⁶⁸

Örnek 2: وَلَا يَحْزُنُّكَ قَوْلُهُمْ إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ “*Onların sözleri seni üzmesin. Kuşkusuz güç tamamıyla Allah’ındır. O her şeri duymaktadır bilmektedir.*”²⁶⁹

Ayette geçen إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا cümlesi gramer kaideleri çerçevesinde iki terkip vecihi alabilir. Birinci vecih terkip ve mana yönüyle öncesi ile bağlantısı olmayan isti’nâfî cümlesi olmasıdır. Ayetin manası “*onların sözleri seni üzmesin. Muhakkak ki güç tamamıyla Allah’a aittir*” şeklinde olur. İkinci vecih قَوْلُهُمْ’a mef’ûlün bih olmasıdır. Ayetin manası “*onların “Muhakkak ki güç tamamıyla Allah’a aittir” sözü seni üzmesin*” şeklinde olur.

²⁶⁷ Ezherî, *Mûsilu’t-Tullâb İla Kavâidi’l-İ’râb*, 49.

²⁶⁸ Nesefî, *Medârikü’t-Tenzil ve Hakâiku’Te’vil*, III, 117.

²⁶⁹ Yûnus, 10/65.

Müşriklerin böyle bir söz söylemeyeceği, şayet söyleseler dahi bu sözün Hz. Peygamberi üzmeyeceği düşünüldüğünde böyle bir mananın uygun olmayacağı dolayısıyla bu terkinde kabul edilmeyeceği anlaşılır.²⁷⁰

Örnek 3: وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ كُلًّا هَدَيْنَا وَنُوحًا هَدَيْنَا مِن قَبْلُ وَمِن ذُرِّيَّتِهِ دَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ وَأَيُّوبَ وَيُوسُفَ وَمُوسَى وَهَارُونَ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ *“Biz ona İshâk ve Ya’kûb’u da armağan ettik, hepsini de doğru yola ilettik. Daha önce de Nûh’u ve onun soyundan Dâvûd’u, Süleyman’ı, Eyyûb’u, Yûsûf’u, Musa’yı ve Hârûn’u doğru yola iletmıştik. Biz iyileri böyle ödüllendiririz.”*²⁷¹

Müfessir ayette geçen وَمِن ذُرِّيَّتِهِ ifadesinde yer alan zamirin Hz. Nûh’a veya Hz. İbrahim’e dönderilmesinin uygun olduğunu dile getirmiştir. Ayetin devamında Hz. Yûnus ve Hz. Lût’da zikredilmektedir ve burada zikredilen دَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ’nin üzerine atfedilmektedir. Hz. Yûnus ve Hz. Lût, Hz. İbrahim’in soyundan gelmediği için Nesefî zamirin Hz. Nûh’a dönderilmesinin daha sahih olduğunu belirtmiştir.²⁷²

C. Mezhebî Faktör

İ’râb vecihlerinin tespiti ve tercihinde etkili olan faktörlerden birisi de mezhepsel bağlılıklardır. Filolojik mezhepler, Fıkhî ihtilafalar ve Kelâmî tartışmalar dini ilimler için temel kaynak kabul edilen Kur’ân’ın lafızlarının çözümlenmesi ve tahlil edilmesinde önemli bir rol oynar. Kendi mezhebini desteklemek ve delil getirmek isteyen araştırmacılar ayetleri kendi mezhebine göre i’râblamaları ve tahlil etmeleri kaçınılmazdır. Zahiren muhalif görünen ayetler istenilen manayı vermesi için tevil edilmekten kaçınılmamıştır.

Nesefî, tefsirinde mezhep tartışmalarına girmekten uzak durmaya çalışsa da zaman zaman fıkhî bazen de kelâmî konularda kendi mezhebini ön plana çıkarmıştır. Filoloji temelli konularda kendi görüşünü belirtmekten ziyade seçtiği veya seçmediği görüşleri âlimlerden yaptığı nakillerle dile getirmeye çalışmıştır.

²⁷⁰ Nesefî, *age*, II, 31.

²⁷¹ En’âm 6/84.

²⁷² Nesefî, *age*, I, 519.

Örnek 1: وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ سُبْحَانَ اللَّهِ وَتَعَالَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ
“Rabbin dilediğini yaratır ve tercih eder. (O’nun seçme ve yaratmasında) onların tercih hakkı yoktur. Allah, onların ortak koştuklarından münezzehtir ve şânu yücedir.”²⁷³

Ayette geçen وَيَخْتَارُ مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ cümlesinin terkinde iki vecih vardır. Birincisi وَيَخْتَارُ lafzında vakfedilmesidir. Bu durumda مَا nefi edatı olur ve öncesi ile terkipsel ve manasal açıdan bir bağlantısı kalmaz. Ayetin manası “Allah dilediğini yaratır ve tercih eder. Onlara seçme hakkı yoktur” şeklinde olur.

İkinci vecih مَا’nın ism-i mevsûl olup وَيَخْتَارُ’ya mef’ûlün bih olmasıdır. Bu durumda وَيَخْتَارُ lafzında vakfedilmez. Ayetin manası “Allah dilediğini yaratır ve onlar için hayırlı olanı seçer” suretinde olur.

Mutezilenin temel esaslarından biri olan adalet prensibi gereği Allah kulu için hayırlı olanı seçmesi gerekir. İkinci vecihte bu düşüncüyü destekleyici bir mana söz konusu olduğu için Neseî tarafından bu vecih kabul edilmemiştir.²⁷⁴

Örnek 2: يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَن سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ
“Sana haram ayı, onda savaşmayı soruyorlar. De ki: Onda savaşmak büyük günahdır. Allah’ın yolundan menetmek ve O’nu inkâr etmek, Mescid-i Harâmı (insanları) engellemek, halkını oradan çıkarıp sürmek ise Allah katında daha büyük günahdır.”²⁷⁵

Müfessir ayette geçen وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ifadesinin سَبِيلِ’nin üzerine atfedildiğini belirtir. Mana “Allah’ın yolunu ve Mescid-i Harâmı engellemek” şeklinde olur. Ferrâ onun وَكُفْرٌ بِهِ’de yer alan zamirin üzerine atfedildiğini iddia etmiştir. Mana “Allah’ın yolundan menetmek, O’nu ve Mescid-i Harâmı inkâr etmek” şeklinde olur. Mana yönüyle herhangi bir sıkıntısı olmayan bu terkip Basra ekolüne göre kabul edilmemiştir.

Onlara göre bir isim harf-i cer ile mecûr olmuş bir zamire âtfedildiği zaman aynı harf-i cer ile mecrûr edilmesi gereklidir. وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ’in بِهِ’ye atfedilmesi için

²⁷³ Kasas, 28/68.

²⁷⁴ Neseî, Medârikü’t-Tenzil ve Hakâiku’Te’vil, II, 654.

²⁷⁵ Bakara, 2/217.

والمسجد الحرام وكفر به وبالمسجد الحرام şeklinde olması gerekmektedir. Bundan doları Nesefî, Ferrâ'nın tercihini kabul etmemiştir.²⁷⁶

Örnek 3: وَأَسِرُوا قَوْلَكُمْ أَوْ اجْهَرُوا بِهِ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ () أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ
“Sözünüzü ister gizleyin, ister açığa vurun, unutmayın ki O kalplerin içindekinin bilmektedir. Yaratan bilmez olur mu? O, bütün inceliklerin farkındadır ve her şeyden haberdardır.”²⁷⁷

Ayette geçen مَنْ يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ cümlesinin terki binde iki vecih vardır. Birincisi مَنْ'nin يَعْلَمُ fiiline fâil olmasıdır. Mana “Yaratan bilir” şeklinde olur. İkinci vecih يَعْلَمُ'nun fâilinin müstetir olup Allah'a dönmesidir. مَنْ mef'ûl olur. Mana “Allah yarattıklarını bilir” şeklinde olur.

Nesefî ikinci veçhin Allah'ın insanların fiillerini yaratmasını kabul etmeyen Mu'tezîlenin çıkardığı bir terkip olduğunu ve doğru olmadığını dile getirmiştir. Çünkü bir önceki ayetle beraber düşünüldüğünde Allah'ın konuşulan şeyleri yarattığı dolayısıyla insanların fiillerinin de yaratıcısı olduğu manası çıkmaktadır.²⁷⁸

²⁷⁶ Nesefî, *age*, I, 180.

²⁷⁷ Mülk, 67/13, 14.

²⁷⁸ Nesefî, *age*, II, 514.

SONUÇ

Mâverâünnehr bölgesinin önemli beldelerinden Nesef'te doğan Neseffî, olgunluk döneminde, kısa zamanda İslam âleminde meşhur ve makbul olan Medâriku't-Tenzîl ve Hakaiku't-Te'vil adlı tefsirini yazmıştır. Yazıldığı dönem ve ortam itibari ile ön planda olan Zemahşerî'nin el-Keşşâf adlı eserinin mu'tezilî bir söyleme sahip olması, buna karşın Ehl-i Sünnet söylemiyle Beydavî tarafından yazılan eserin Eş'arî ağırlıklı olması bu tefsirin yazılmasında önemli etken olmuştur.

İslam dininin kısa sürede geniş coğrafyalara yayılması Müslüman olan diğer milletlerin Araplar'a karışmasına ve korudukları dillerine lahn girmesine sebebiyet vermiştir. Dildeki yanlışlıkları ifade eden lahn kısa zamanla Kur'ân'ın okuyuşuna kadar sirayet etmiştir. Arap dilinin ve özelinde Kur'ân'ın bu yanlışlardan korunması için bir takım önlemler almayı zorunlu hâle getirmiştir. Kur'ân'ın noktalanması ve harekelenmesi ile başlayan bu süreç ayetlerde geçen kelimeleri ve cümlelerin çözümlenmesini amaçlayan me'âni'l-Kur'ân, ğarîbü'l-Kur'ân türü eserler neşredilmiştir. Bununla beraber Arap dili gramerinin de temeli atılmış belli başlı kaideler va'zedilerek Arap dili muhafaza edilmiştir. Halîl b. Ahmed'le başlayan bu süreç öğrencisi Sibeveyh tarafından sistemleştirilmiş kısa zamanda gelişerek oluşumunu tamamlamıştır.

Kelimelerin cümle içerisindeki konumunu ve bu konuma bağlı olarak aldığı değişimi inceleyen i'râb, Arap dili gramerinin önemli konularından birisidir. Cümlelerin çözümlenmesi, cümlede yer alan kelimelerin konumu ve bu konuma bağlı verdiği anlam i'râb konusunun alanında yer alır. Dolayısıyla cümleyi tahlil etmek, doğru ve eksiksiz bir şekilde anlamak i'râbı bilmekle mümkündür.

Kur'ân ayetlerinin veciz olması i'râb vecihlerini ve ihtimallerini artırmaktadır. Bir ayet birden fazla vecihle tahlil edilebilir. Bu noktada i'râb konusunun ehemmiyeti artmaktadır. İ'râbü'l-Kur'ân, ayetleri inceleyip farklı vecihleri tespit eder. Vecihler arasında belli ilkelere dayanarak tercih yapar sahih ve zayıf olan ihtimalleri ortaya çıkarır.

Ayetlerin farklı vecihlere sahip olmasının sebepleri incelendiğinde üçü ana faktörün öne çıktığı tespit edilir. Bunlar; gramer kaynaklı faktörler, Kur'ân'ın metin yapısından kaynaklanan faktörler ve mezhepsel faktörlerdir.

Kur'ân lafızlarının birçok veçhe uygun olması, farklı etkenlerle birden fazla i'râba uygun olması, vecihler arasında sahih olanı seçme konusunda tartışmalar meydana getirmiştir. İlk asırlarda ortaya çıkan itikadî ekollerin kendi düşüncelerini desteklemek amacıyla Kur'ân'dan deliller getirme uğraşı bu konuya ayrı bir ehemmiyet kazandırmıştır. Bunun dışında fikhî meseleler, nahiv ekollerinin tartışmaları, tasavvufî yaklaşımlar Kur'ân'ın farklı şekillerde yorumlanmasında etkili olan diğer etkenler olmuştur. Müfessirlerin tercih yapmasında etkili olan temel faktörler Arap dili grameri, mana faktörü ve mezhepsel tercihlerdir.

Farklı terkip vecihlerine uygun lafızların muhtemel i'râbları arasında tercih yapmada en önemli faktör nahiv kaide ve kurallarıdır. Bir veçhin diğer vecihlerden daha kuvvetli veya zayıf olması nahiv ilmi usûllerine uygunluğuyla paralellik gösterir. Nahiv yönüyle zayıf olan i'râb vecihleri müfessirler tarafından zayıf kabul edilip tercih edilmemiş, nahiv ilmüne ters olanlar ise kesinlikle reddedilmiştir.

Ayetlerin çözümlenmesinin yegâne amacı en sahih manaya ulaşmaktır. Ayetlerin i'râb vecihlerinin tespitinde ve bu vecihler arasında sahih olanı seçmede en önemli faktör manadır. Bu faktörün göz önünde bulundurulmadığı vecihler kabul edilmez. İ'râb ile mana birbirlerini tamamlayan iki faktördür. Terkinin uygun olmadığı bir mana kabul edilmediği gibi mananın uygun olmadığı bir terkipte asla kabul edilmez. Sahih bir anlam terkip ile mananın uyumundan çıkar. Bir terkipte mana ile nahiv kuralı birbiriyle çelişirse, mana bir vechi gerektirip nahiv kuralı buna engel olursa mana yönü tercih edilip nahiv kuralı tevil edilir.

İ'râb vecihlerinin tespiti ve tercihinde etkili olan faktörlerden biri de mezhepsel bağılıklardır. Filolojik mezhepler, Fikhî ihtilafalar ve Kelâmî tartışmalar dini ilimler için temel kaynak kabul edilen Kur'ân'ın lafızlarının çözümlenmesi ve tahlil edilmesinde önemli bir rol oynar. Kendi mezhebini desteklemek ve delil getirmek isteyen araştırmacılar ayetleri kendi mezhebine göre i'râblamaları ve tahlil etmeleri kaçınılmazdır.

KAYNAKÇA

ABACI, Harun, *Kur'ân'ın Anlam Farklılaşmasına İ'râbın Etkisi – Âlûsî Tefsiri Örneği* –, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2015

ABBAS, Hasan, *En-Nahvu'l-Vâfi*, Dârü'l-Meârif, Kahire, 2005.

AFĖANÎ, Saîd b. Muhammed b. Ahmet, *Min Târîhi'n-Nahvi'l-Ârabî*, Mekebetü'l-Fellâh, Kahire, 1995.

ÂMR, Ebü'l-Kâsım Mahmut *el-Müfassal fî sün'ati'l-İ'râb*, thk. Ali Ebü Mülhim, Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut, 1993.

BASIL Ömer Mustafa el-Mucayide, *Eserü İhtilâfi'l-İ'râb Fî Tefsiri Kur'ân'ı Kerîm*, el-İslamiyye Üniversitesi, Usûlu'd-Dîn Enstitüsü (Yayınlanmış Doktora Tezi), Gazze, 2009.

BEDİR, Murteza, “*Ebü'l-Berekât Hâfizüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Neseî*”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2006, XXXII.

BEYZAVÎ, Nâsiru'd-Dîn Ebü Sâid Abdullah b. Ömer, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman, Dâru-İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1997.

BULANIK, Harun, *Neseî Tefsirinde İ'cazu'l-Kur'ân*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2005.

CÂMÎ, Abdurrahman b. Nizamiddin, *El-Fevâidü'd-Diyâiyye*, Seyda Kitabevi, Diyarbakır, 2010

CERMÎ, İbrahim Muhammed, *Mu'cemi Ūlûmi'l-Kur'ân*, Dârü'l-Kalem, Dimeşk, 2001.

DÂNÎ, Osman b. Said b. Osman b. Ömer, *el-Muhkem Fî Nuketi'l-Mesâhif*, thk. İzzet Hasan, Dârü'l-Fikr, Dimeşk, 1986.

DAYF, Abdu's-Selâm Ahmet Şevkî, *el-Medârisü'n-Nahviyye*, Dârü'l-Me'ârif, Kahire.

DİNÇ, Ahmet, *Rivayet Tefsiri Açısından Neseî'nin Medârikü't-Tenzî'li*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2007.

DOĞAN, Mehmet Zeki, *Kur'an'ın Anlam Farklılaşmasına İ'râbın Etkisi – Âlûsî Tefsiri Örneği –*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2015.

DURMAZ, İbrahim, *El-Kaysî'nin "Müşkilü İ'râbi'l-Kur'an" Adlı Eserinin Tahlili*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2004.

EBÛ İSHÂK, İbrahim b. Ahmet b. Süleyman el-Mareğnî et-Tunusî, *Delilü'l-Hayrân 'Âla Mevridü'z-Zem'an*, Dârü'l-Hadîs, Kahire.

EBÛ'L-BEKÂ, Abdullah b. Hüseyin, *El-Lübbâb Fî İleli'l-Binâi ve'l-İ'râb*, Dârü'l-Fikr, Dimeşk, 1995.

EL-BUGÂ Mustafâ Dib– Muhyiddin Dib Mısto, *El-Vadih fi ulumi'l-Kur'an*, Dârü'l-Kutubu't-Teyyîb, Dimeşk, 1998.

EL-KÎÎ, Muhammed Abdulmun'im, *El-Eslân Fî Ūlûmi'l-Kur'an* Neşri kitabın sahibine aittir, 1996.

ENBÂRÎ, Ebü'l-Berekât Kemâluddîn Abdurrahmân b. Muhammed, *Nüzhetü'l-Elibbâ fî Tabakâti'l-Üdebâ*, Mektebetü'l-Menâr, Ürdün, 1985.

EŞMÛNÎ, Ali b. Muhammed b. İsa, *Şerhü'l-Eşmûnî Âla Elfiyyet-i İbn-i Mâlik*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.

EZDÎ, Ebubekir Muhammed b. El-Hasan, thk. Ramzi Münîr Ba'labekkî, Dârü'l-İlim, Beyrut, 1987.

EZHERÎ, Halit b. Abdullah, *Mûsilu't-Tullâb ilâ Kavaidu'l-İ'râb*, thk. Abdulkerim Mücahit, er-Risâle, Beyrut, 1996.

FARÂHİDÎ, Halîl Bin Ahmed, *el-Cümelü fi'n-Nahvi*, thk. Fahrüddin Kebave, 5.Baskı, 1995.

GALÂİYİNÎ, Mustafa b. Muhammed Selim el-Galayinî, *Camiû'd-Durûsu'l-Arabî*, el-Mektebetü'l-Âsriyye, Beyrut, Baskı no: 28, 1993.

HABEŞ, Muhammed, *el-Kıraatü'l-Mütevâtiratü ve Eseruha fi'r-Resmi'l-Kur'an'î ve'l-Ahkami's-Şer'iyye*, Darü'l-Fikr, Dimeşk, 1999.

İBN ÂKÎL, Abdullah b. Abdurrahman el-Âkîlî, *Şerh-i İbn Âkîl Âlâ Elfiyyet-i İbn-i Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Dâru't-Turâs, Kahire, 1980.

İBN CİNNÎ, Ebu'l-Fetih Osman b. Cinni, *el-Lumâ' fi'l-Ârabiyye*, thk. Fâiz Fâris, Dâru'l-Kütübü's-Sekâfiyye, Kuveyt.

İBN HİŞÂM, Abdullah b Yusuf, Ebû Muhammed Cemalüddin, *Şerhu Katri'n-Nidâ ve Bellü's-Sadâ*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamit, Mektebetü'l-Kahire, Kahire, 1964.

İBN MALİK, Muhammed b. Abdullah, *Elfiyyetü İbni Malik*, Darü't-Te'âvun.

İBNÜ'L-HÂCİP, Ebû Amr Cemâlüddîn Osman b. Ömer, *Mecmü'atü Hevâşi Molla Câmî*, Mektebetü Seyda, İstanbul, 2012.

KARAGÖZ, Mustafa, *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'an'ı Anlamaya Katkısı (ilk üç asır)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlamış Doktora Tezi), Kayseri, 2009.

MAHMUT, Münya bin Abdulhalim, *Minhacü'l-Müfessirin*, Dâru'l-Kitabi'l-Mısri, Kahire, 2000.

MEKKÎ, Ebu Muhammed Mekkî b. Ebi Talib b. Muhammed b. Muhtâr el-Kaysî el-Endülüsî, *Müşkil'ü İ'râbi'l-Kur'an*, thk. Hatem Salih ed-Damin, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1985.

MUHAMMED b. Abdurrezzak, *Tâcü'l-Ârûs Min Cevâhirü'l-Kâmûs*, Dâru'l-Hidâye.

MUHAMMED b. İkrîme b. Ali, *Lisanü'l-Ârab*, Dâr-u Sâdir, Beyrut, 1992.

NECCÂR, Muhammet Abdulaziz, *Diyâü's-Sâlik İlâ Evdehi'l-Mesâlik*, Müessesetü'r-Risâle, 2001.

NESEFÎ, Abdullah b. Ahmet b. Mahmut, en-Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, thk. Yusuf Bedevî, Dâru İbnî Kesîr, Dîmeşk, 2013.

ÖZARSLAN, Rasim, *Allah'ın Görülebilmesi / Rü'yetullah Sorunu ve Dirilişle İlişkisi*, Fırat Üniversitesi, (Yayınlanmış Makalesi).

İBN SERRÂC, Muhammed b. Sehl el-Bağdadî, *el-Usûl fi'n-Nahvi*, thk. Abdulhüseyin el-Fetlî, Müessesetü'r-Risale, Beyrut.

SİBEVEYH, Ömer b. Osman, *el-Kitab*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Mektebetü'l-Hancî, Kahire, 1988.

SUYUTÎ, Abdurrahman b. Ebî Bekr Celâlî'd-Din, *el-İtkân Fi'Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed ebü'l-Fadl İbrahim el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Âmmetü lil-Kitab, Kahire, 1974.

TEFTEZÂNÎ, Mes'ud b. Ömer, *Muhtâsarü'l-Me'âni*, Haşemi Yayınevi, İstanbul, 2017.

ÜLGEN, Emrullah, *Kur'ân'ın Yorumlanmasında İ'râbın Rolü*, Gece Kitaplığı, Ankara 2015.

YAZICI, Muhammet, *Ebü'l-Berekat En-Nesefî Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri, el-İtimâd Fi'l-İ'tikad Adlı Eseri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 1992.

ZEHEBÎ, Muhammet Es-Seyyit Hüseyin Ez-Zehebî, *Et-Tefsir Ve'l-Müfessirûn*, Mektebetü Vehbe, Kahire.

ZEMAŞŞERÎ, Ebü'l-Kâsım Mahmud b. Âmr b. Ahmed, *el-Keşşâf An Hakâik'u Ğavâmidu't-Tenzîl*, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1985.

ZEMAŞŞERÎ, Ebü'l-Kâsım Mahmut b. Âmr, *el-Müfassal fî sün'âti'l-Î'râb*, thk. Ali Ebû Mülhim, Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut, 1993, s.33.

ZERKÂNÎ, Muhammet Abdülazîm, *Menâhilü'l-Îrfân Fî Ülümi'l-Kur'an*, Matbaatü İsa el-Babî el-Halebî, Halep, 3.Baskı.

ZERKEŞÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Bahadır, *El-Burhân Fî Ülümi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, Dâru İhyâi'l-Kutübü'l-Ârabî, Beyrut, 1957.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı	Habip Elçi
Doğum Yeri	Ahlat
Doğum Tarihi	21.01.1992

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Dicle Üniversitesi
Fakülte	İlahiyat Fakültesi
Bölüm	İlahiyat

YABANCI DİL BİLGİSİ

Arapça	KPDS (70) ÜDS (...) TOEFL (...) EILTS (...)
...	

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurum	Diyanet
Görevi/Pozisyonu	Murakıp
Tecrübe Süresi	7

KATILDIĞI

Kurslar	
Projeler	

İLETİŞİM

Adres	Kıtlıbil mahallesi, Sur/Diyarbakır
E-mail	hadimulmuminin@hotmail.com